

53015

53015

~~52472~~

NEMZETI KULTÚRA

KIADJA

A CSEHSZLOVÁKIAI MAGYAR IRODALMI
SZÖVETSÉG

TARTALOM:

Staud Gábor dr.: Előszó.

Bólya Lajos: Kultúrális programunk szempontjai.

Borsody István: Számadás húsz évről.

Duka-Zólyomi Norbert: A kisebbségi kérdés megoldásának külföldi példái.

Ottlik László: Demokrácia és cezarizmus.

Kovrig Béla: A szociális gondolat térfoglalása Magyarországon.

Kovács Endre: Irodalmi realizmusunk feladatai.

Jancsó Elemér: Az erdélyi magyarság irodalmi élete a világháború után.

Hantos László: Szlovákiai magyar gazdasági centrumok.

Oberding József György: Az első magyar pénzüintézet.

Brogyányi Kálmán: A művészet élete a nemzeti kultúrában.

Passúth László: Kultúrák a föld alatt.

Környei Elek: Földváry Gábor.

Mécs László: Körlevél barátaimhoz.

Dallos Sándor: A fehér ménes.

Jankovics Marcell dr.: Monogramok.

Szombathy Viktor: Ezerkétszáz méter tengerszín felett.

Szemle, könyvismertetések.

I. év

POZSONY—KASSA

1. kötet

1938

NEMZETI KULTÚRA

Kiadja
a Csehszlovákiai Magyar Irodalmi Szövetség

A Nemzeti Kultúra évenként hat kötetben jelenik meg. — Az évi hat kötet ára 100 Kč, Magyarországon 20 Pengő, a többi külföldi államban 120 Kč-nak megfelelő valuta. — Egyes kötet ára 20 Kč, Magyarországon 3.50 Pengő. — A szerkesztőség és kiadóhivatal címe: Bratislava-Pozsony, Grössling-utca 18. I. — A Csehszlovákiai Magyar Irodalmi Szövetség elnökének címe: Staud Gábor dr., Čakajovce, u. p. Zbehy. — Minden cikkért szerzője felel. — Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza

A szerkesztésért és kiadásért Duka-Zólyomi Norbert dr. felel.
Concordia könyvnyomda és kiadóvállalat, Bratislava- Pozsony.

Előszó

Nemzeti Kultúra

A Csehszlovákiai Magyar Irodalmi Szövetség alapszabályszerű kötelességét teljesíti, amidőn útjára bocsájtja a „Nemzeti Kultúra” első kötetét. A „Nemzeti Kultúra” évenként hat kötetben fog megjelenni, egyenként 160 oldal, összesen tehát kb. 1000 oldal terjedelemben.

A „Nemzeti Kultúra” kettős célt szolgál. Egyrészt a teremtő magyar szellem megnyilvánulásait kívánja közvetíteni a magyarság felé, teret adva azoknak, akik ezt az alkotó magyar szellemiséget képviselik, — másrészt, olyan rendszeres olvasmányt kíván adni magyarságunknak, amely a magyar műveltség fenntartására és emelésére, valamint az egységes magyar szellemiség kialakítására alkalmas.

A Csehszlovákiai Magyar Irodalmi Szövetség választmánya által felkért Szerkesztő-bizottság tagjai a bizottság első ülésén a következő nyilatkozattal kezdték meg működésüket:

A „Nemzeti Kultúra” határozott szellemi programmal indul és a magyar értelmiség egységes megnyilvánulása kíván lenni.

Cselekvésünk egyedüli mértéke az őszinteség és az erkölcs, amely nem ismer megalkuvást.

Amidőn célkitűzéseinket a magyar közvélemény elé tárjuk, ezt abban a tudatban tesszük, hogy a magyarság etnikailag egységes és a csehszlovákiai magyarság is az egységes magyar kultúrközösség szerves része. Minden szellemi megnyilvánulásunk csak ezen egység tudatában történhetik. A hangsúlyozott szlovenszkóiságot, mint külön célt elutasítjuk, mert a magyar kultúra szerves egységét gyöngíti.

Éppen ezért a magyarországi kultúrfejlődéssel a legszorosabb kapcsolatban kívánunk maradni.

A kisebbségi magyarságnak vannak külön kulturális kérdései is, melyek kisebbségi helyzetéből erednek, ezeknek felmérését és megoldását külön feladatunknak tudjuk.

A magyar nép teljes szociális és kulturális kibontakozása a magyarság jövőjének alapja. Egy ilyen új magyar életforma vágyának át kell hatnia egész szellemi életünket. A teljes magyar népi élet jogának és igazságának elismerésével készek vagyunk minden dunamedencei néppel való kulturális együttműködésre.

A magyar szellem és kultúra fegyvereivel akarunk küzdeni a magyarság jobb sorsáért és megtisztítva szellemi életünket a divatos álproblémáktól, a magyarságot érintő minden szellemi kérdés kapcsán tisztázni akarjuk a magyarság egyedül lehetséges állásfoglalását.

A „Nemzeti Kultúra” első kötete tartalmával igazolja, hogy a Szerkesztő-bizottság következetesen a megszabott irányban akar haladni.

A „Nemzeti Kultúra” természetesen első sorban a szlovákiai magyar íróknak kíván teret adni, mégis a magyar szellemiség egységének megfelelően az egész magyarság szellemi képét akarja nyújtani s ép ezért a magyarországi, jugoszláviai, erdélyi és más országok területén lakó magyarok szellemi termékeinek is helyet juttat hasábjain.

A „Nemzeti Kultúra” témakörébe fel fog venni mindent, aminek magyar ember számára nemzeti és általános társadalmi műveltség szempontjából jelentősége van. Ennek felel meg a „Nemzeti Kultúra” tartalmi beosztása is, amidőn tudományos, szellemtörténeti, művészeti és társadalmi írások közlése mellett szépirodalmi művekkel és a megjelent művek ismertetésével is foglalkozni kíván. Az Irodalmi Szövetség a „Nemzeti Kultúra”-val olyan könyvet óhajt a magyar olvasó-közönség kezébe adni, amely művelődésének eszköze és üdülésének forrása legyen.

Csak természetes, hogy éppen a fent vázolt szempontok következtében, a „Nemzeti Kultúra” lapjain megjelenő írások tartalma nem fog mindenben egyezni sem az olvasó-közönség, sem a Szerkesztő-bizottság tagjainak felfogásával. Az Irodalmi Szövetség és a „Nemzeti Kultúra” Szerkesztő-bizottsága azonban meg van győződve arról, hogy az eltérő vélemények ismerete, valamint a komoly és tudományos mederben, nemes hangnemben folyó eszmecsere mindenkor a gondolatok és kérdések tisztázását mozdítja elő. A Szerkesztő-bizottság a „Nemzeti Kultúra”-ban közlendő anyag tartalmi elbírálása tekintetében csupán a tudományos és irodalmi értéket, formai tekintetben a nyelv tiszta magyarságát, általános szempontból pedig azt az elvet tekinti irányadónak, hogy a „Nemzeti Kultúra” az egységes magyar szellemiségnek, a magyar nemzeti műveltségnek fenntartását, terjesztését és emelését szolgálja s így tartalma is csak a magyar „nemzeti kultúra” lényegével és szellemével egyezhet meg.

Kérem magyar testvéreimet, fogadják szívesen, támogassák és terjesszék a „Nemzeti Kultúrát”, amelyet a Csehszlovákiai Magyar Irodalmi Szövetség abban a meggyőződésben állít a magyar művelődés szolgálatába, hogy igaz uton halad és magyar kötelességet teljesít.

STAUD GÁBOR DR.

a Csehszlovákiai Magyar Irodalmi Szövetség
elnöke.

Kulturális programunk szempontjai

Irta Bólya Lajos (Nyitra)

Michelangelo azt mondta, hogy a szobor benne van a kőben, csak ki kell belőle fejteni. A társadalomtudományon felnőtt szellem azt mondja, hogy minden társadalmi közösség programja benne van a közösségekben csak ki kell belőle bontani. A modern kultúrvezető nem ad programot, ha indulást készít elő egy mozgalomnak, hanem kibontja közösségből a bennrejlő programot. Az ilyen program minden bizonnyal jó s jósága lemérhető, mert mögötte áll mindig a közösség, amelyből kibontatott, s amelyre visszahatni hivatott. Az ilyen program nem művirág s nem egy „ragyogó” beszéd vagy hangzatos bevezetés egyszeri elpuffanásának jelentőségével egyenlő. A való élet rejtett erőinek és szubtilis vágyainak finom vetülete a szellem síkján, amely mindig függvénye marad forrásának, a való életnek. Vele együtt él és ezért vele mindig változik. Nem örök merevségben, mert nem halott, de örök valóságában és igazságában.

Az induló Nemzeti Kultúra számára is ki kell bontanunk életünk valóságából a programmot. Tegyük meg ezt itt nyilvánosan, hogy az olvasóközönség is lássa eljárásunk módját s egyben ellenőrizhesse a program valóságát és igazságát. Nem óhajtjuk tehát azt mondani a közönségnek, hogy ezt és ezt így és így akarjuk, hanem megmondjuk, hogy ezt itt csak így lehet akarni és tenni, mert, amint az olvasó láthatta vésőnk nyomán, ez a program bomlott ki valóságos életünkből.

*

A csehszlovákiai magyarság az egységes magyar nemzettest része, amely földrajzilag nem él külön és távolabb a többi magyarságtól, s attól csak államhatár által van elválasztva. A csehszlovákiai magyarság számbelileg olyan kicsiny, földrajzilag annyira szétnyúlott, hogy Európának ezen a részén erős nemzetek friss nacionalizmusának nyomása alatt önálló nemzeti életre képtelen. Egy önálló nemzeti élet felé való fejlődés, — még ha a feltételek megvolnának is — az egész magyarságnak a népek versenyében való értéke és érvényesülése szempontjából nem kívánatos. A csehszlovákiai magyarság az egész magyar nemzeti és kulturális közösség tagja. Hogy ennek tagja maradt legyen, legyen és maradjon ennek az országhatárok nem akadályai s ma már a csehszlovák republika kisebbségi politikája sem lehet az. Az államhatalmi változás idején a kisebbségi magyarság a magyar nemzeti és kulturális élet legkülsőbb periferiájára jutott. A központi intézmények nem törődhetek vele. Ahol törődhetek volna, ott nem törődtek vele. Belülről pedig szinte évtizedig az emigránsok mentalitása ülte meg. Ez a gyűlöletet lehelő szellemiség a magyarság

periférikus rongyai és búzei köré ideológiát akart csinálni. A kisebbségi magyarság emberi felállításának a kérdése ma, hogy a magyar nemzeti és kulturális közösségbe visszataláljon s annak teljesrangú élvezője legyen.

Mindezen közösségen túl a csehszlovákiai magyarságnak van valami különvaló jellegzetessége is. A csehszlovák állam keretében bizonyos önálló törvények szerint él gazdasági, társadalmi és kulturális szervezetekben. Kisebbségi élete különleges feladatok elé állítja gazdasági, társadalmi és kulturális téren egyaránt. Különleges munkametódusa fejlődött ki és megtanult olyan dolgokat, amelyeket a magyar közösség egyéb darabjai nem ismernek. Másképp fejlődött mint a többi s más is lett jellemében és életstílusában. Nehéz életharcában új, eddig ismeretlen tulajdonságok fejlődtek ki benne. A bukás az egész magyarság vesztesége volt, ami értéket kitermelt, azt most az egész magyarság hasznára kell fordítani, ha csak bennünk van is. Amennyiben a szenvedésben jobbak, reálisabbak, edzettebbek lettünk, adjuk ezt át az egész magyarságnak.

Különvalóságunk azonban olyan feladatok elé állít, amelyeket magunknak és a magunk számára kell megoldanunk. Tudomásul kell vennünk, hogy hiányzik felettünk a magyar nemzeti állam boltozata. A nemzeti állam a benne élő nép fejlődésének automatikusságát biztosítja. A nép gazdasági, nemzeti, kulturális organikus kibontakozását semmi sem gátolja, sőt az állam intézményei elősegítik. A kisebbségi életben az állam ilyen jószándékú beavatkozása elmarad. (Nálunk az állam még egy negatívummal tüntette ki magát, t. i. az általános adózás útján elért jövedelméből a kultúra támogatására szánt részt a magyarságnak nem adta ki). Amit a kisebbség öntudatosan és a saját erejéből nem csinál meg, az nem lesz meg. Sőt, a természetes fejlődés törvényei sem érvényesülhetnek szabadon, mert az államnép természetes és mesterséges expanziója ezeket meggátolja. A kisebbségnek a természetes fejlődés eredményeinek eléréséért is külön és öntudatosan dolgozni kell. Meglévő anyagi és szellemi vagyónára is külön vigyázni kell, — ami egy nemzeti állam keretében egyáltalában nem kérdés. Résen kell mindig lennie s egyetlen fegyverével, szellemével védenie minden értékét, mert mint közösség semmilyen formában védelmet nem nyer. (Ismeretes pl., hogy az egyik politikus a magyar államtörténet tényeit, a magyar magánjog történeti alapjait kezdte ki nyilvánosan. Mindkét esetben a magyar kisebbség jelentőségének és belső értékének leszállítása volt a cél. Hogy az első esetben milyen gyatrán válaszoltunk s hogy a másik esetben egyáltalában nem muhkantunk, mutatja, hogy milyen gyengék vagyunk.) Mindezeket túl pedig lépést kell tartania a körülötte haladó fejlődéssel, ha egy pillanatban nem akar a történelem szekeréről lemaradni.

S m i n d e z t a saját erejéből. M i n d e n t a saját erejéből!

Ha tehát a kisebbségnek mindent a saját erejéből kell megcsinálnia; ebből az következik, hogy a kisebbség az erejével nagyon okosan köteles

gazdálkodni. Rendszeres és tervszerű munkát kell végeznie, hogy szét ne forgácsolódjék és óriási feladatainak eleget tehessen.

Egy általános nemzeti programot nem is olyan nehéz fölállítani, s egy ilyen programból egy részletet szakítunk ki ma, mikor a Nemzeti Kultúra programjáról beszélünk, amely program azonban egyúttal egy általános kisebbségi magyar kulturális szemlélődésnek és orientációnak az alapja is óhajt lenni.

Az elmondottak után nyilvánvaló, hogy a kisebbségi magyar kulturális érdeklődés csak egységes magyar irányú lehet s hogy át kell hatnia a kisebbségi magyarság sajátos kérdései és az egységes magyarság általános problémái iránt való kettős felelősségnek. A ténybeli valóságok figyelembevétele mellett ezek lesznek a döntő szempontok további vizsgálatunkban.

1. Tervszerűségekre való nevelés. Említettem volt, hogy a kisebbségi magyarság mindent a saját erejéből kénytelen elvégezni és pedig olyan munkákat és olyan területeken is, amely munkák ezeken a területeken egy nép életének normális körülményei között automatikusan mennek öntudatos társadalmi beavatkozás nélkül. Ezen feladatokat csak egy pontosan kiépített munkaterv alapján lehet eredményesen elvégezni. Ezért a kisebbség minden egyedének tudomással kell bírnia másult helyzetének sajátos feladatairól és ismernie kell a tervet, amely szerint az egész kisebbség összes életfunkciója igazgattatik. Ezen nagy terv keretében saját helyzetét és munkafeladatát mindenkinek pontosan ismernie kell és ellátnia. Tervszerű munka bizonyos kulturális fokot tételez fel és tervszerű munkára nevelés viszont kulturális nevelést jelent. Nemzetünk jövője függ attól, hogy népünk fölemelkedik-e arra a kulturális fokra, hogy egy tervszerű élet- és munkarendszer szükségességét elfogadja és eszerint cselekedjék. Egész életünket át kell hatnia a rendszeres élet és munka szükségessége tudatának s nincs ma elsőbrendű kulturális cél, mint a rendszer szellemének bevitale életközösségünkbe.

A tervszerű élet- és munkarendszerre való nevelés csak a terv megmutatásával történhetik. A Nemzeti Kultúrának első és legfontosabb feladata, hogy hasábjain egy ilyen nemzeti munkatervet kibontson s azt a magyar kisebbségi közélet általánosan ismert és használt kincsévé tegye. A program kulturális részéből azonnal vállalja a maga részét kiszabván a maga helyét a kisebbségi kultúrellet megfelelő szakaszán. Szerkesztési módszerében és tartalmában pedig legyen megtestesült példája az eljövendő magyar tervszerűségnek.

2. Nívóteremtés. Az államfordulat után a magyarságból kitermelődött értékek legtöbbször a központban maradt s a vidéken értékszámba menő elemek is nagyrészt elhagyták a kisebbségbe hullott magyarságot. Így, mikor az élet üteme az új keretek között mégis megindult, csak a második gárda került a helyviszonylatú, ide a helyzet miatt országos jelentőségű szervek élére. Ez a helyzet annál fájóbb volt, mert a ki-

sebbségi élet a vezetőket összehasonlíthatatlanul nagyobb feladat elé állítja mint normálisan. A mi esetünkben a kisebbségi magyarság szerveinek a nemzeti állam segítsége nélkül kell a nemzeti élet folytonosságát biztosítaniok, a történelmében és társadalmi helyzetében elmaradt népet a korszerű élet nivójára felemelniök, s a sívár és elhanyagolt vidéket egy központi kultúrközösség magaslatára felhozniök. Ezek olyan feladatok, amelyeket semmiféle második garnitúrával megoldani nem lehet. Az utóbbi idők már javulást mutatnak, megjelent már egy-egy arcél, amelyről le lehet olvasni a tudatosságot és eltökéltséget. De lényegesen csak úgy változtatunk helyzetünkön, ha a magyar nemzeti és kulturális közösség egyetemességébe kapcsolódunk bele és ennek a nagy közösségnek a mértékével mérünk. Ha ez nem történik meg intézményesen, a vidék mentalitása megfojtja életünket. A magyar szellem európai magaslatát a magyarországi kulturális intézmények jelentik. Szellemi életünkben csak ennek az európai nivójú magyar szellemnek a mértékeit ismerhetjük el. Meg kell indulnia az értékek természetes kiválasztódásának s a közéleti pozíciókba mindenütt a megfelelő embereknek kell kerülni. Minden közéleti ember a közvélemény bírálata alatt álljon, hogy a háttérben bujkálókat, az intrikusokat, a munkátlanokat, az élősdiakat a közvélemény nyomása vagy megjavítsa, vagy elpusztítsa. Az emberek személyi és pozicionális értékét csak az általános magyar nívó névértékével szabadjon a közvélemény elé állítani. A nívóigénylés differenciálódást eredményez. Egy ilyen differenciálódást kell igényelni és keresztülvinni mindenütt, s könnyörtelenül kell lemérni mindenkit a maga helyén s ha nem odavaló, el kell távolítani. A kisebbségi magyar élet ma már kitermelt elégséges és megfelelő vezetésre alkalmas férfit. Le lehet őket mérni nagy magyar viszonylatban.

Azt mondtuk, hogy a magyar kultúrközösségbe való kapcsolódást intézményesen kell végrehajtanunk. Ennek a tervnek részletes kifejtése nem tartozik cikkünk keretébe, de ha az élet engedélyez majd még elég időt és egészséget, egyszer e lap hasábjain kifejtjük elképzeléseinket. Most a Nemzeti Kultúra programjáról van szó s ha valahol, ezen a téren lesz a lapnak a legnagyobb, de legnehezebb feladata. Egyrészt a nívóteremtés kérdésének társadalomtudományi és esztétikai kifejtésével, másrészt hasábjain öntudatos nívóemelés politikájának végrehajtásával s legfőképp pedig kritikai állásfoglalásainak az etika könnyörtelen szabályaihoz való alkalmazásával.

3. T u d o m á n y o k. A feloldódó középeurópai feszültség majd lehetővé teszi, hogy a csehszlovákiai magyarság a magyar szellem összes termékeihez hozzájusson. A természetes kulturális fluktuáció hamarosan megindul s ha öntudatos beavatkozás történik, bizonyára a kívánatos méreteket el is éri. A magyar tudományos publikációk is lassan elérkeznek hozzánk s tisztán technikai kérdés lesz, hogy a megfelelő helyre eljussanak. Tudományos érdeklődésű fiataljainknál anyagiakon kívül aligha

lesz más ok, hogy a magyar szaktudományok forrásaihoz zarándokoljanak s a tudományos működés organizmusába belekapcsolódjanak. Ezek szerint nem szükséges, hogy mi a magunk földrajzi területén szaktudományos munkálkodást folytassunk. Ha akarnánk, sem nagyon lehetséges, mert a lehetőségünk nincs meg hozzá. Tudományos kutatás és munkálkodás székhelye az egyetem. A csehszlovákiai, magyar kisebbségnek nincs egyeteme, de még csak egy magyar katedrája sincsen. Nem feladata e lapnak, hogy szaktudományi munkálkodás erőltetésével próbára tegye teherbírását. A szaktudományok eredményeinek közlése sem a feladata, mert ezt a tudományosan érdeklődő megtalálja egyéb magyar pulikációkban. Ilyenirányú igyekezet ellenkezne a differenciálódás elvével is, amit már minden munkánkban számbavenni ígértünk. E lapnak egészen különleges feladatai vannak s nem szabad megtörténni, hogy ezek hanyagságból vagy tudatlanságból háttérbe szoruljanak általános jelentőségű és fontosságú feladatok előtt, amelyeknek elvégzésére már készen állanak a fórumok.

E szabály alól kivételt képez a történelemtudomány, a szellemtörténet és a nyelvtudomány. Ezekkel foglalkozni, sőt tudományosan foglalkozni a legnehezebb feltételek mellett is kötelességünk.

A magyar történelemtudományi kutatásnak kisebbségi helyzetben tárgyai vagyunk. Különleges történelmi helyzetünk azonban olyan speciális perspektívát nyit a magyar történelemre, amely kötelességünkké teszi, hogy tapasztalatainkat a magyar közösség számára tovább adjuk. Itt mi kétségtelenül cs.náljuk is a magyar történelmet, de kötelességünk történelmi kutatókká is lennünk. Nemcsak a saját népdarabunk történelmét kell megírunk, de azt is meg kell írunk, hogy hogy látszik innét a mélyből, a magyar történelem legmélyebb pontjáról, a magyar történelem.

De elengedhetetlenül szükséges, hogy itt a mi életünkben szervesen belekapcsolódva folyjék történelemtudományos munka azért is, mert iskolánk semmilyen fokon nem adnak megfelelő történelmi tudást ifjúságunknak. A történelem ismeretének a kisebbségi életben sokkal nagyobb fontossága van, mint általában, mert a nemzeti öntudat nevelése és fenntartása a sok idegen hatás között általa érhető el legjobban. A történelemismeret emelkedett fontosságának nem felel meg az oktatás, sőt még az általános intenzitást sem éri el. Az iskolázásnak ezt a hiányát s a történelmi helyzet által igényelt történelemtudási többletet a kisebbségi társadalom kulturális szervezeteinek és fórumainak kell helyrehozni, illetve megadni. Az ilyen iskolán kívüli történelemtanításnak más módszerei vannak, mint amelyeket a megszokott tanáros oktatás alkalmazott s maga a történelmi anyag kutatásának szempontja is más lesz. Ennek a történelemtudományi munkának lehetőségeit kell megteremteni s ebben látom én a Nemzeti Kultúra egyik feladatát, hogy ennek a munkának lehetőséget adjon.

A szellemtörténetre ugyanaz áll, azzal a hozzáadással, hogy a szellemtörténeti kutatás eredményei a mi legpraktikusabb fegyvereink lehetnek. Említettem, hogy a kisebbség csak a szellem fegyvereivel küzdhet. Most is már minden erőnk a magyar történelembe és a magyar szellem történetébe beágyazott s ha ma valaki valahol feláll közülünk, hogy látzólagos kis harcot megvívjon, de amelyben a látó szem a magyar emelkedés egy kis lépcsőjét figyeli, mind a két lábával a mult magyar századokban áll és szívét a nagy magyar szellemek szívének tüze melengeti. A mi szánkon mágikus jelentősége van Széchenyi vagy Balassa Bálint nevének, mert bennünket ezek a nevek tartanak életben. Hát mi tart és mi tarthat bennünket itt embernek, magyarnak? Csak a magyar szellem, a magyar történelem!

A kisebbségi magyarság mai egységének nincsen sem közjogi, sem történelmi, sem önálló szellemi hagyománya. Ez itt véletlen egységbe sodort népdarab, soha önálló egységet nem képezett. Életét csak az egységes magyar mult hagyományaira építheti, mert hagyományok nélkül nincs jövő itt. Ezeket a hagyományokat ma élőkké és a kisebbségi társadalom dédelgetett lelki tartalmává tenni, a sok közül megint egy halaszthatatlan feladatunk.

A magyar nyelv művelésének a kérdése is életérdekeink első sorába tartozik. A csehszlovák állam nemzetiségi politikájában a nyelvkérdésre tette a hangsúlyt s ahogy az állampolgárok egy részét másodrendű állampolgárokká tette kisebbségnek nevezvén őket, ennek határozott kifejezést adott azáltal, hogy a nyelvüket is másodrendűvé tette szigorú feltételekhez kötvén, hogy milyen körülmények között használható ez a hivatalos érintkezésben. A nyelvi öntudat nélkül élő nép a degradációt elfogadta és különösen a nyelvhatárvidékeken és a nyelvszigetekben lelkében elmenekült anyanyelvétől. A tiszta magyar vidékeken is nem egy jómódú magyar paraszt szlovák iskolába adta gyermekét, mert úgymond jobb lesz neki, ha tudja az állam nyelvét tökéletesen. A magyar népet magyar öntudatra, nemzeti öntudatra senki sem nevelte. Az eredménye ma nagyon végzetesen mutatkozik. Feladatunk, hogy mult mulasztást behozzuk s a népnek öntudatot adjunk s hogy lelkében nyelvéhez tudatos ragaszkodást ébresszünk. Hogy nyelvének érték-valóságát a magyarság elismerje, ezért kell dolgoznunk s a magyar nyelvet úgy művelnünk, hogy a nemzeti erő egyik kapcsa lehessen. A magyar nyelv kérdéseit sokkal nagyobb mértékben kell tárgyalnunk és sokkal agresszívebben népszerűsíteniünk, mint amennyit abból az általános magyar kultúrközpont kisugároz.

Magyar nyelvünk a kisebbségi életben állandóan romlik. Annyi ártaalmas erő hat rá, hogy öntudatos védekezés és ápolás nélkül rövidesen eltorzul. Az idegen nyelv fölényes hatalmi pozíciója, az idegennyelvű hivatalos érintkezés befolyása, az idegen nyelvekkel való merkantil és társadalmi érintkezés, a főiskolákon a szaktudomány idegen nyelven való

tanulása, a magyar szaknyelv ismeretének teljes hiánya mélységes veszedelmeket jelent és kóros változásokat okoz nyelvünkben. A kór kikezdte már nyelvünk minden részét. Magyar szókincsünk szinte primitív fokra zsugorodott s amellet nyelvünk idegen szavakkal és idegen szavakból készült magyarosításokkal telt meg. A szófűzés ismeretlen anarchiát mutat s a mondattan magyar törvényei az idegen nyelvek behatása alatt elhomályosodnak. A nyelv megjelenési formája elzüllött: a helyesírás nővéja óriásit esett s a magyar hangsúlyt idegen akcentus váltja föl. A nyelv zengése megszűnik és az a láthatatlan és lemérhetetlen valami, amit a nyelv lelkének nevezünk, egyre betegebb. Akinek lelkében még élő életet él a magyar nyelv, kísérteties megdöbbenéssel figyeli néha valamelyik fiatal ember beszédjét vagy írását. Egy suta és lélektelen eszköz az, amelyen kifejezi gondolatait, és a magyar nyelv lelkéhez kevés köze van. Hogy a züllés milyen nagy, azt legutóbb egy röplapnak nevezett füzet mutatta meg, amelyet az egyetemi ifjúság adott ki.

A magyar nyelv művelés egész teljességét át kell hoznunk nyelvünk védelmére s a nyelvtudomány teljes fölszerelésével itt a helyszínen kell munkába állni. A nyelvvédelem a legötökéletesebb és legtudományosabb módszereket követeli meg. Ennek a munkának teljes kifejtéséhez nem elégséges egy folyóirat, bármily hasznos munkát fejthet is ki. De a kérdést állandóan a felszínen tartani, szakembereket kinevelni és a magyar nyelv művelését intenzíven ellátó s a magyar nyelv védelmét megszervező intézmények fölállítását szorgalmazni, e folyóiratnak nagyon becsületes munkája lehet.

4. Kisebbségtudomány. A „kisebbség” megjelölés a páris-környéki békeszerződések óta lett általános. A névnek megalázó mellékzöngéje van és származástana a győztes hatalmak imperialisztikus lelki-világba vezet vissza. Ma Európában ez a szellem, amely e szót is megteremtette, múltóban van, mintahogy örökéletűnek hitt teremtményei is lelépnek lassan a történelem színpadáról. A problémák azonban, amelyeket a „kisebbségi kérdések” elnevezés fogott össze, megmaradnak s Európának különösen ebben a részében még sokáig a nyugtalanság forrását jelentik. A magyarság e kérdésekkel minden időkbén foglalkozni lesz kénytelen. A becsületesebb időkre, mikor a népek majd megértéssel szabályozni fogják együttélésük feltételeit, tisztítsuk meg ezt a kérdés-komplexumot megalázó mellékhangjától. Ennek egyik első feltétele az is, hogy a ma divatos „kisebbség” elnevezést tartalmi és alaki szempontból kifogástalan kifejezéssel helyettesítsük.

A kisebbségtudomány nem véglegesen kialakult tudományág, sem tartalmi elemeiben, sem módszereiben. Új tudomány, amelyet az élet valósága teremtett meg, de mivel fontosságát még nem ismerték fel, illetve mivel munkaterülete a politika munkaterületeivel határos a tudományos kutatás idegenkedett tőle. Mi, akik a kisebbségi életben nőttünk föl, akik közvetlen tapasztalataink felhasználásával már elmélyedtünk a

nemzetiségi kérdés megoldásának lehetőségeiben, tudjuk, hogy milyen óriási a szövevénye ennek a területnek s hogy ezt a kérdést speciálisan a mi tájainkon tudományos előkészítés nélkül nem lehet megoldani. A kisebbségtudomány praktikus tudomány s mi e tudomány kiépítéséhez nagyon értékes alapköveket tudunk lerakni. Itt e lap hasábjain majd megkíséreljük összehordani és rendszerbeszedni eddigi eredményeinket.

A kisebbség tudománynak, mint ilyennek, jóformán még kevés az irodalma. Ezen tárgykörbe eső kérdésekkel foglalkoznak ugyan jelentősebb publikációk, de ezeknek egy része nem tart és nem tarthat igényt a tudományos munka megjelölésére, a másik része pedig nélkülözi azt a jelleget, amely egy egységes tudományos kutatás irányába vezetné eredményeit. A szakkutató számára mindazonáltal már jelentős anyag áll készen s a lap szerkesztőségének módjában lesz kimerítő bibliografiát adni.

Konkrét célja azon módozatoknak a kutatása, amelyek lehetővé teszik két vagy több nemzetnek egy állam jogi keretei között való békés együttélését. Munkaterülete tehát legelső sorban is a jog birodalmába vezet. A jogtörténet vonalán megvizsgálja az elmúlt idők állapotait, ahol a történelem két vagy több nemzetet egy államon vagy államjogi kereten belül való élésre kényszerített. Megvizsgálja az ilyen állapotokat, amint azok a mában jelentkeznek s itt kutatása kettős szempontból gyűjti anyagát: de lege lata és de lege ferenda. A szociológia módszerei és eredményei is a segítségére lesznek, mert hisz az emberi társadalom állapotának és változásainak kutatásáról van szó és ugyancsak alappillére lesz a társadalmi gazdaságtan és a nemzetgazdaságtan. Első és legfontosabb segédtudománya pedig a statisztika, azután a politikai történelem és a szellem-történet.

Tekintettel arra, hogy a magyarság a Dunamedencében központi helyet foglal el, hogy a nemzetiségi kérdések rendezése életérdeke jobban mint bármely más népnek, hogy az összes szomszédos népek közül a legnagyobb és legszebb hagyományokkal rendelkezik akár e kérdés politikai, akár kultúrtörténeti részét vizsgáljuk, úgy véljük, hogy ezt a tudományágot a magyar tudományos világban magasabb helyre kellene tenni, intenzívebben művelni s egy sajátos magyar tudományos diszciplínává kiépíteni. Saját hasznunkon túl európai méretekben hasznos ügy lenne s jelentősége rövidesen túl nőne a magyarság etnikai határain.

5. Népek a Dunamedencében. A dunamedencei népek sörsközösségben élnek. Ez az állítás akkor is igaz, ha azt ma nem veszik tudomásul. Idegen politika egymás ellen kergeti ezeket a népeket a nemzeti öntudatraébredés ideje óta. Nekünk hinni kell az ész diadalában s ezért abban is, hogy a világ e sarkába összezsúfolt kis népek mégis csak megtalálják az egymáshoz vezető utat. Mi elég nagy árat fizettünk a viszályokért s ezért első sorban érezzük igazoltnak magunkat, hogy a dunamedencei népek békés együttélésének a kérdéséhez hozzájáruljunk.

A régi formulák mind hibásaknak bizonyultak s az újabb tervek

realizálásuk megkísérlése előtt elfakultak. A Dunamedence igaz valósága csak most áll előttünk teljes meztelenségében. Látjuk, hogy a hatalmas megoldás, amely valamelyik nép rovására történik még nagyobb békétlenség magvát veti el s azt is látjuk, hogy a tartós rendezés elérésére minden népnek áldozatot kell hozni. Ha ez nem történik meg, a dunamedencei népek nagyhatalmi harcok tárgyaivá lesznek s könnyelműségüket életükkel fizethetik meg.

A Nemzeti Kultúra különleges helyzeténél fogva igényelheti magának a szerepet, hogy ebben a kérdésben nemzetközi jelentőségű fórummá nőjjon ki, amelynek a hasábjain saját szakemberein kívül ezt a kérdést a szomszédos népek tudósai és közéleti férfiai megbeszélik.

Ebben a kérdéscsoportban bennünket a többi magyar kisebbség élete és a cseh illetve szlovák és magyar viszony érdekel közelebről.

Az előbbi kérdést illetőleg egy romantikus magyar kisebbség-szemlélet valamilyen szorosabb közösséget akart létrehozni a Magyarország körül, elhelyezkedő kisebbségek között. A valóságos élet az ilyen elképzelések valóraváltását meghiúsította. A kisebbségek mindannyian a természet törvényei szerint a magyar nemzeti államban maradt magyarság felé orientálódnak. Ezen változtatni nem lehet és nem is kell. De szükséges a kisebbségek közötti érintkezés kiépítése, amely ma méreteiben és jelentőségében a nullával egyenlő. A jellegében egyenlő, de részleteiben más és más kisebbségi sors mindegyik magyar kisebbséget megtanította valamire s a tanulás eredményeit jó lenne kicserélni. Az életépítés módszerei is mások lettek mindegyiknél s ezeket egymáshoz kell közvetíteni. Meg kell találni a módját, hogy ebbe a lapba a kisebbségek, mint valami közös tanácsházba járhassanak és sorsuk folyását tudományos formában megbeszélhessék az egész magyar közösség épülésére és javára.

A cseh és magyar illetve szlovák és magyar viszony eddig komoly érintkezési formát nem vett föl. Egyoldalú magyar közeledési jószándék nyilatkozott meg elvétve és rendszertelenül, de a másik oldal a hatalom birtokában a komoly közeledés lehetőségeit nem teremtette meg. A magyar részről irodalmi téren történt közeledési nekibuzdulásokat magyar csehszlovákok csinálták többnyire és nem irodalmi, de konkrét politikai céljuk és jelentőségük volt. A magyarságra épúgy mint a csehekre és a szlovákokra semmi komoly jelentőségük nem volt.

Ami a cseh-magyar közeledés lelki részét illeti itt a cseh részről a magyar történelemnek hibás, a néptanításba is belevitt szemlélete nagyon megnehezíti a feloldódást. Magyar részről azonban kötelességünk a jövőendő számára egy objektív lelki alapállást kifejlesztenünk úgy a szlovák, mint a cseh kérdésben. Nem szabad, hogy a történelem, amely olyannyira próbára tett bennünket, készületlenül találjon bármilyen helyzetben. A gyűlölet és a bosszú rossz tanácsadó s ha a csehek és szlovákok lelke a békülésig megéri, bennünket készen kell találniok. Életüket és különösen a magyarság felé fordított arcélüket alaposan vizsgál-

nunk kell. S mivel mi mindezt közelebről és jobban látjuk, feladatunk, hogy tapasztalatainkat az egész magyar közösség számára továbbítsuk. A kerítésen kívülről való kulturális udvarlás csábításának ma már senki se essen áldozatul, de tartsa nyitva szívét a jó szomszédi viszonyra, ha a történelem egymás mellé tenné le békés házainkat.

A kulturális barátkozás az egész kérdésnek egy elenyészően kicsiny része s különösen jelentéktelen abban a formában, ahogyan azt nálunk gyakorolják. Egy-két cseh vagy szlovák versnek magyarra fordítása aligha jelent többet mint a kíniai versfordítások s akkor sem nyer jelentőségében, ha valahol egy ilyen verset a fordító elszaval. Nagyon lebecsülnénk a cseheknek és szlovákoknak a magyarok számára való jelentőségét, nagyon lebecsülnénk a magyarokat s főleg önmagunkat, ha a sorsdöntő kérdést ilyen felületesen érintenénk. Ami a kulturális közeledést általánosságban illeti, tudomásul kell venni, hogy bennünket a szlovákokkal közös kulturális hagyományok kötnek össze, s hogy a közeledés első útja a szlovákok felé vezet s a csehek felé való közeledés útja a szlovákokon keresztül visz.

6. A szellemi élet központja. A csehszlovákiai magyarság szellemi élete lassankint elrendeződik, a megnyilatkozási formák kikristályosodnak, a hierarchia kialakul. Az életet rendező nemzeti akarat a Nemzeti Kultúrának a folyóiratok világában a legmagasabb helyet jelölte ki. Az alacsonyabb fokok készen állnak, csak a legfőbb szellemi forum hiányzott még. A kohó, ahol a legmagasabb feszültségben és forrongásban az irányadó szellemiség kitermelődjék. Az ilyen elrendelt szerep a Nemzeti Kultúrára történelmi felelősséget ró, s mindenkit, aki a Nemzeti Kultúra sorsát irányítja, hasson át ez a felelősségtudat. A Nemzeti Kultúra egy népdarab szellemiségét teremtsen meg, egy nép legvégső életakarát bontsa és fejezze ki.

A Nemzeti Kultúra így meghatározott szerepéből következik, hogy a csehszlovákiai magyarság teljes kulturális életének hű figyelője lesz. Megbízhatóan s az életes organizmus természetességével a kulturális élet minden eseményét regisztrálja s megbírálja. Nemcsak a szépirodalommal foglalkozik, de a kulturális élet elhanyagolt és mellőzött területeit is fel-emeli az egyetemes kulturális életben őket megillető rangra, mint pl. a magyar dalosügyet és a színház ügyét.

Fel kell mérnünk a csehszlovákiai magyarság nemzeti vagyonát. Ez a vagyon nemcsak anyagiakban fekszik, de a nép testi erejében s lelki egészségében, a magyar társadalom kohéziós erejében, a közszellemiség színvonalában s egyes egyedek fizikai vagy szellemi kiválóságában egyaránt.

A történelem mintha barátságosabb arcot fordítana felénk. De a történelemtől csak annyit kapunk, amennyi súllyal állunk annak mérlegére. S hogy el ne szédüljünk kedvező pillanatokban jó lesz tudnunk, hogy erőnkkel, vagyonunkkal hányadán állunk. Ime a szociológia, szociográfia és a statisztika széles munkaterületei!

Ezekben tudtam röviden összefoglalni elképzeléseimct a Nemzeti Kultúra feladatairól. Ezeket az elképzeléseket, mint majdnem kivétel nélkül az egész fiatal magyar értelmiség vallomását adhatom. A magyar élet szemlélésében s a szellem munkásainak küldetéséről vallott nézetünkben egyek vagyunk s rám, aki szerény helyet foglalok el köztük, nagy megtiszteltetés, hogy mindazt, amit elmondtam, az ő nevükben is mondhatam.

Az olvasót s a jóindulatú kritikust arra kérem azonban, hogy az első számot ne mérje még a lefektetett program szerint. Akármennyire nyilvánvalónak látszanak is az elmondottak, a rendszer szellemét nem olyan egyszerű a mi valóságunkba átültetni. Anyagi és személyi kérdések, s lassan formálódó életünk ezer apró nehézsége még nem engedte meg, hogy a program a maga aszketikus szigorúságában érvényesüljön. De biztósíthatjuk az olvasót és a kritikust egyaránt, hogy ha a Nemzeti Kultúra hivatását nem töltené be, ha hűtlen lenne a magyar szellem európai rangjához és küldetéséhez, ha a szigorú program és tervszerűség útjáról letérne, mi leszünk a legszigorúbb kritikussai. Egyelőre minden erőnket szolgálatába adjuk, hogy célját elérhesse s ugyanezt kérjük az egész csehszlovákiai magyarságtól is.

Számadás húsz évről

Irta: Borsody István (Prága)

Idestova húsz éve lesz, hogy a csehszlovák köztársaság fennáll s kötelékében magyarok élnek. Húsz év kis idő a nemzet életében. Húsz év kevés volt ahhoz, hogy a szlovenszkói magyarok megtalálják az új keretek közt létük kikristályosodott formáit. Húsz év az új állam: a csehszlovák köztársaság életében sem jelenthetett sokat: az államalapítás folyamata rég végetért, de a születés, akár csak az ember életében, csak kezdet és indulás, befejezi az életrehívás döntő pillanatát, ugyanakkor új időt nyit, talán a nehezebbet: az életföntartás pályáját.

A csehszlovák köztársaság is a születés után a fejlődés időszakát éli. Változó, fejlődő, alakuló állapotban van az állam húszéves magyar kisebbsége is. Sok a probléma, s megoldásuk nehéz; különösen, mikor oly forrongó és nyugtalan a világ, mint korunkban.

Az utóbbi évek világpolitikai fejleményei pedig egyenesen ártottak a nemzeti kisebbségek életének. Az új európai áramlatok diktatórikus irányba terelték az idők szellemét. A kisebbségi életnek kedvező demokratikus alapok erős támadásoknak voltak kitéve. A fasizmus államélete totalításra törekszik: az ellenpártokat, ellenvéleményeket nem tűri. Ebben a légkörben természetes, hogy a kisebbségek különálló érdekei világszerte még sokkal nehezebben érvényesülhetnek. A mai világpolitikai áramlatok egyenesen kisebbségelleneseknek nevezhetők. Eltekintve attól, hogy minél több szó csik a háborúról, annál kevesebb említés történhetik a kisebbségek jogairól. A kisebbségi rend par excellence békeintézmény. S valóban csak a teljes béke idején közeledhetnek a bonyolult kérdések ideálisabb megoldás felé. S a megelégedett kisebbség — ideális fogalom, a gyakorlatban még nem is fordult elő. A mai világ egyre erősödő, ellenséges kettéhasadásában ugyan mit remélhetnek a kisebbségek? Mikor a világ annyi más dologgal van elfoglalva!

Földünk dolgait intéző nagy nemzetek mentalitását ha megismertük, nagyon kézenfekvő a hasonlat, hogy a kisebbségi ember panaszai olyanok, mint a gyermeknek csak önmagára nézve tragikus szenvedései, melyeket nem tudnak, vagy nem akarnak megérteni: a felnőttek. S mily megértésre számíthat manapság a nemzeti kisebbség, mely bizonytalanul érzi léte problémáit, mikor ma még a legerősebb, legnagyobb nemzetek is veszélyeztetett biztonságukról szavalnak szinte szünetlenül. Bizony némi csodálkozó tünődéssel kell hallgatnunk például a francia nagy nemzet biztonsági panaszait és aggodalmait, mert ha a nemzeti bizonytalanság szóba kerül Európában, nem lenne-e nekünk, magyaroknak, szomorú jogunk, hogy elsősorban szólaljunk föl? A franciáknak kell a

biztonság — a „securité” —, hogy Citroën, Peugeot, Creusot elsőik legyenek abban, amit gyártanak; hogy a „Normandie” elnyerje az óceán kékszalagját, hogy a gyanmatok szép színekkel és gazdag kincsekkel fessék alá és ékítsék-föl az anyaországot, hogy a francia kispolgár spekulálhasson a börzén, az „Air France” gépei pontosan érkezzenek Indiába, augusztusban nyaralni lehessen menni s a francia civilizáció fölényesen ragyogjon a népek fölött, mint az Eiffel-torony fényreklámjai a fellegek magasságában. . .

Mi iskolát várunk egy-egy magyar faluba, saját állomásneveinket a magyar vidékre, színészek vagy diákok elmaradt segélyezését a minisztériumtól, vagy a pozsonyi magyar tanszék betöltését magyar tudóssal. . .

Bizony nyugodt értelem, független belátás, tapintat, meghallgatás, méltánylás, higgadt eszmecsere lenne szükséges ezen ellentétek eredményes megoldásához, — ez kellene ahhoz is, hogy Csehszlovákia egymás mellett élő népei kölcsönösen és őszintén megegyezhessenek az együttélés részleteiben. Láttuk: kedvezőtlen a légkör ehhez, mert érezzük: Európa testét rohamok rázzák, folytonos láz és aléltás dönti el a népek lelki egyensúlyát. Hősi erő kell ahhoz, hogy ilyen zivatáros időben építeni lehessen.

Márpedig a csehszlovákiai magyarságnak építő időszakra van szüksége, hogy berendezkedhessék az új életviszonyokra. Mint ahogy magának az államnak is húsz év multán legégetőbb gondja, hogy az új otthon érzéseire szoktassa nemzeti kisebbségeit. A csehszlovák politikai élet vezérei nyilatkoznak az állam nemzetiségi kérdéseiről, s szavukban állandóan fölcseng az egyforma szólam: „nemzetiségek, érezzék magukat otthon!” — „Ki kell építeni a csehszlovák hazaszeretet magasabb fogalmát. Azt kívánjuk kisebbségeinktől, hogy beleéljék magukat ebbe az államba és kifejlesszék az állami patriotizmust”, — így szól Beneš Eduárd dr. köztársasági elnök, vagy a benesi elvekhez hű külügyminiszter és tudós, Krofta Kamill. „Arról van szó — mondja Krofta a csehszlovákiai németekről —, hogy a mi németjeink magukat államnépnek tekintsék, azaz olyan népnek, amelynek érdeke fűződik az állam fennállásához és fejlődéséhez, mely valóságos és állandó hazát talál ebben az államban és saját sorsát az állam sorsával felbonthatatlannak érzi.” Vagy mindennek kútfeje, Masaryk, a csehszlovák nemzet és állam atyja minden óhajt kifejezett, midőn ezeket mondta: „Szükségünk van új népi himnuszokra is, amelyek egyformán megfelelnek összes állampolgárainknak.”

Ez a néhány kiragadott szó a szudétanémetek felé címzett cseh gondolatsorokból való, de ezekhez kell nyúlnunk ha az állam élén állók kisebbségpolitikai nézeteit vizsgáljuk —, mert ahogy hajdan az államszületés, ma az államfenntartás problémái elsősorban a cseh-német kérdés szemszögéből tárgyalatnak, s a magyarok valahogy akkor kerülnek rendszerint szóba, ha a németekről már beszéltek. — De a szudétanémetekre vonatkozó vélemények bennünket is érintenek, s az előbb idézett

sorok minden irányban híven kifejezik, hogy a csehszlovák állameszmé célja: a köztársaság közös szeretetére nevelni az összes állampolgárokat.

— De államszeretet, nemzetszeretet, hazaszeretet oly érzések Európa földjén, amelyek a vegyes nemzetiségű vidékeken sok nehézséget rejthetnek magukban. E három tényező, mely lényeges határozója az európai embernek, csak az egynemzetű államban juthat teljes összhangra. Ahol több nemzet él egy államban, ott állam, nemzet, haza fogalmi és érzelmi problémát okozóvá válhatnak, mert az általános európai államforma: a „nemzeti állam” nincs tekintettel a nemzetiségi különérdekekre. A nemzeti állam, ahogy a XIX. századi nacionalizmus kitermelte, totális természetű: a nemzeti állam csak egyetlen nemzeté lehet, ezért nem is nyújthatott soha teljes szabadságot a kisebbségben maradtaknak. S a nemzeti állam ideológiája csinált modern világméretű problémát a nemzetkisebbségi kérdésemből is, mert nem tudta megoldani a nemzetiségi jogokat és szabadságokat. Így maradtak a XX. századig aktuálisak a nagy francia forradalom szabadságeszméi, melyek egykor fölébresztették a rokonszenvet az elnyomott népek iránt —, annyira, hogy nemeslelkű rajongók, mint Byron, távoli országokba zarándokoltak és haltak el a gyöngé szabadságáért —, Hellas szabadságharcában Törökország ellen olaszok, franciák, angolok vesznek részt tömegesen és Mickiewicz kijelenti, hogy bárhol harcolnak is az elnyomatás ellen és a szabadságért, a lengyelek saját hazájukért folytatott küzdelmet látnak ebben. És egész Európa lázban égett a szabadságért, mindenki harcolt mindenkivel a nemzetek szabadságáért — és közben diadalra jutott a XIX. század nacionalizmusa, amely nem a nemzetet szabadította föl, hanem az államot helyezte mindenek fölé. Az állam dübörgése így nyeli el a népeket és úgy látszik a francia forradalom, mikor a nép saját életével akarta megtölteni az élettelen államot, hiába volt, mert az állam győzött a népek rovására és ahogy mondani szokás: „minél keletebbre megyünk, annál jobban nyeli el az állam a lakosság érdekeit.” És hiába élt Kant is, aki az „örök békét” a nemzetiségi jogok megoldásával képzelte el, mert abból indult ki, hogy minden nép megelégszik saját függetlenségével és ebben a kielégített állapotban nem nyúl hozzá más nemzetek javaihoz, — hiába dolgozták ki az „Unita Italia” ideológusai a szép tételt, hogy „minden népnek legyen meg a saját állama, de ne legyen több mint egy állama”, — hiába idézzük most Mancinit is, aki már 1851-ben kijelentette, hogy a nemzetközi jog kiindulópontja a nemzet s nem az állam kell, hogy legyen — hiába követnénk tovább a történelem szép eszméit, a valóságban győzött a nemzeti állam ideológiája, mely az államot csak egyfajta nemzet számára tudja berendezni, s így nem is lehet tökéletes életforma Európa azon területein, ahol az államok keretein belül több nemzet él egymás mellett.

Az európai nacionalizmus és államszemlélet Csehszlovákiát is magával sodorta. Krofta Kamill, a csehszlovákiai németekről írott egyik tanul-

mányában a csehszlovák nemzeti államot tartja szem előtt, mikor ezeket mondja: „Nem lehet váltóztatni azon a történelmi tényen, hogy a cseh nép volt, amely ezt az államot akaratanál és erejénél fogva kétszer (másodszer a szlovákokkal együtt) megvalósította. A cseh nép adott ennek az országnak a múltban is irányt és jelleget, ennek az államnak sorsa ma is és a jövőben is a csehszlovák nemzet akaratótól és képességeitől függ.”

A nemzetiségi partikularizmusra ügyelő állam ideális példájának Svájcot szokás fölhozni. De Svájc a történelem véletlen, vagy öntudatlan szülöttje. Közép-Európában csak tudatos rendezés jöhetne számításba. A svájci példát ugyan a csehek is a csehszlovák államalapítás éveiben gyakran hangoztatták. A békekongresszus kisebbségi bizottságához 1919 május 20-án Beneš Eduárd, akkori külügyminiszter jegyzéket intézett, amely arról szólt, hogy a csehszlovák kormány úgy akarja berendezni új államának szervezetét, hogy a nemzetiségi törvényekben a „svájci elvek jussanak kifejezésre.” Ez praktikusán a nemzetiségi autonómiát jelenti, egy nemzetiségi állam egyedül megnyugtató megoldási szerkezetét. Beneš Eduárd 1908-ban Párisban megjelent francianyelvű doktori értekezésében, amely „Osztrák probléma és a cseh kérdés” címet viseli, szintén a nemzetiségi autonómiával gondolta megoldhatónak az osztrák nemzetiségi harcokat. A csehek és németek közt Csehországban — írja Beneš 1908-ban — csak az autonómia teremthet békességet. De a „svájci példa” elve azóta háttérbe szorult, hogy helyet adjon a „nemzeti állam” eszméjének. Krofta Kamill memrég azt írta, hogy „a svájci megoldásra Csehszlovákiában hiányoznak már az előfeltételek is.” Úgy látszik igaz van Robert Michelsnek: „Minden nép a nemzetiségi jogra hivatkozik, amíg gyöngye, de megfélemedezik róla, mihelyt erőssé válik. Ezért a nemzetiségi jog a népek gyermekkorabeli nemes elvének nevezhető.”

A „svájci példa” olyan államot képzel el, amelyben több nemzet él egymás majorizálása nélkül. Első feltétele, hogy a többnemzetű állam ne törekedjék az egynemzet színezetére. Az állam úgy ívelődjék a nemzetek fölé, mint az égbolt a föld fölé: ideális kép ez, amilyennel Európában nem is találkozunk. S nem is találkozhatunk addig, míg az állam kizárólag egyetlen nemzet kizárólagos megnyitkozási formája kíván maradni. — De mit tegyen ilyen helyzetben a kisebbségi nemzet, mely „államot az államban” nem alkothat? Egyedüli út számára: a „nemzeti állam” nélküli nemzeti élet fölfedezése.

Üttörő ezen a téren minden kisebbségi állapotba került nép, mert olyan életformákat próbál ki, melyeket elődjek nem éltek, s melyekre a nemzeti múlt és tapasztalat nem ad útvalót. Vonatkozik ez a csehszlovákiai magyar nemzeti kisebbségre is, olyan nemzet néprészére, amely túlságosan is megszokta a magyar „nemzeti állam” segítő mindenhatóságát.

A nemzeti állam mindenhatóságába vetett hit okozta részben azt is, hogy a magyar vezetőréteg, az elit, a középosztály tagjai a múltban sem

válhattak eléggé önálló, izmos kultúrréteggé, mely kultúrát tudna ápolni és emelni önnönereiből akkor is, ha anyagi érdek, vagy a „nemzeti állam” felső nyomásra gépezetszerűen nem mozgat többé. Erősebb, öntudatosabb társadalmat nem is érhetett volna oly nagy összeroppanás, mint éppen a szlovákiai magyar nemzeti kisebbséget. Nem lehet ugyan itt vádolni senkit sem, mert a társadalmi tehetetlenség nem egyes embereken, vagy eseményeken múlik, hanem a kollektívum összetételén és természetén. De annyi biztos, hogy a szlovákiai magyar néprész társadalmi tulajdonságai nem kedveztek éppen a kisebbségi élet nehéz követelményeinek. Kirívó lett a munkavállaló, megbízható, kitartó művelt elit hiánya. Pedig a műveltség, a kultúrán múlik itt majdnem minden. Mert csak a kultúra révén tenmelődik és érik meg elegendő erkölcsi erő, mely a közösséget ellenállóvá teszi és a vetélkedő küzdelemben előbb-utóbb győzelemre segíti. Igaz, a reánk nehezedő gazdasági válság is elkedvetlenítette az embereket, a szellem, az ideál értékeit és megbecsülését megrendítette, mogorvára gondok, hétköznapi bajlódások hatalmukba kerítették még az árral szemben úszni hajlandót is. A magyarokra mindenkor nyomasztólag hathatott a közszellem is: az ifjú állam kibontakozása, az újjáéledési mámor, a csehek és szlovákok térhódításai a gazdasági, társadalmi életben, a közigazgatásban és mindenfajta kereseti ágazatokban; a földbirtokreform, mely a magyarok földjét részben nem magyarok kezére juttatta, a győztes mentalitása a legyőzött nemzethez tartozókkal szemben: mindez a magyar erők háttérbeszorítását eredményezte. Így indult el a visszavonulás, csöndesen, vagy néha-néha fel-felkiáltva: eltűntek a magyar utca-
nevek, vagy föliratok, elmaradt a magyar műkedvelői előadás, idegen szavak lepték el a magyar beszédet, sarokba szorult a régi, hogy helyet csináljon az újnak. És a kultúra sérelmei: az iskolák szellemtelensége magyar nemzetnevelő szempontból, az egyetem nélkülözése, elzártság Budapest felé, ahonnan a teljesértékű magyar kultúra terjedhetné. — Helytelen dolognak látszik ugyan az is, ha mindenben a politikai bajokat tesszük felelőssé. Aminthogy hibás lenne, ha mindenért a magyar társadalom természetét okolnánk. A bűnbak keresése amúgysem vezet semmi jóra.

Tény az, hogy magyar társadalmunk kikerülve a magyar „nemzeti államból” kisebbségjogi helyzetet nyert a csehszlovák köztársaságban: kimértet és tételekbe foglaltat, amit esetleg számon is kell kérni és ellenőrizni. Nagy változás ez bizony a multtal szemben, mert azelőtt a magyar „nemzeti állam” törődött mindennel. 1918-ban a „nagy hátvéd”, a magyar állam eltűnt és a kisebbségjogi keretek közt újfajta, szokatlan élet kezdődött a csehszlovákiai magyar nemzetrészt számára, amely a statisztikák szerint 1910-ben 1.069.880,¹ 1921-ben 744.621 és 1930-ban 691.923 lelket számlált. Ennek a magyar nemzetrésznek jogi helyzetét pedig a nemzetközi szerződések szabták ki, melyekről mindenki elismeri, hogy a nemzetiségeknek „elégtelen jogokat juttattak” — így a cseh Rádl

Emánuel is; a nemzetiségi kérdések egyik legobjektívebb cseh szakértője. Rádl további véleménye szerint a szerződések csak a „legáltalánosabb dolgokat tartalmazzák és különbözőképpen értelmezhetők.” Ezért történtek aztán húsz év óta kísérletek, hogy a nemzetiségi kérdés a felmerült hiányok és fogyatékoságok kiküszöbölésével rendeztesék. — Mint érdekes ilyen kísérletről kell megemlékezni a csehszlovákiai szudétánemet pártnak a prágai parlamentben nemrég benyújtott hat törvényjavaslatáról is, ezek teoretikusan kifejezik, hogy egy kisebbségi nép emberi és nemzeti mivoltának megőrzése mily feltételekhez fűződik. A javaslat a nemzeti kisebbségek létét, egységét és egyenjogúságát kívánná védelemben részesíteni. Mégpedig a következőképpen:

A „népvédelmi” törvény közjogi testületek alakításával védené a nemzetiség jogait. A népcsoportok lehetőséget nyernének, hogy mint közjogi testületek szervezkedjenek. Amint ismeretes, a békeszerződések a liberális alkotmányok szellemében csak egyes emberekre szóló, individuális jogokat juttattak a nemzeti kisebbségeknek. Hogy mit jelent ez a valóságban, idézhetjük Rádl Emanuelt. Szerinte: „A nemzeti jog kollektív jog. Ha csak individuális lenne, azt jelentené, hogy mindenkinek jogában áll saját nemzetiségét érvényesíteni; ha azonban nem érvényesíti, ez az ő magánügye. De ilyen körülmények közt semmiféle nemzetiségi jogot sem élvezne az öntudatlan néptömeg, amely jogait nem kérné számon. Az állam (az individuális jogokkal) csak a nemzetiség legmagasabb osztályait részesítené védelemben: azzal pedig, hogy az állam szabadkezet kapna az öntudatlan rétegek elnemzetlenítésére, magát a nemzetiséget tehetné tönkre. Aki ismeri a nemzetiségi harcok gyakorlatát, az tudja, hogy kizárólag arról van szó: milyen védelemben részesüljön az öntudatlan nép.” — A második törvényjavaslat „a nemzeti egyenjogúság” megvalósítását akarja biztosítani: az alkotmánytörvényben kimondott egyenjogúság elvét kívánná érvényre juttatni a közszolgálat minden ágában. Az állami állásokban ezidő szerint egyharmad annyi magyar nyer elhelyezést, mint amennyire a magyaroknak Csehszlovákiában számarányuknál fogva jogosultságuk volna. A németek arányszáma ennél sokkal jobb; mint ahogy általában a csehszlovákiai németek sokkal előnyösebb helyzetben élhetnek, mint a magyarok. Gazdasági téren se érte őket annyi veszteség és különösen kulturális életük sokkal kedvezőbb; mint a magyaroké. A német iskolahiányok szinte elenyészőek. Ezzel szemben a magyar népiskolások közül 9.8 százalék, polgári iskolások közül 35 százalék, középiskolások közül 25 százalék kénytelen magyar iskola hiányában idegennyelvű és szellemű iskolákat látogatni: S pótolhatatlan hiányt jelent a szlovenszkói magyarság számára a magyar egyetem nélkülözése; ez lehetetlenné teszi a magasabb magyar műveltség elnyerését. A németeknek ezzel szemben egy egyetemük és két műegyetemük van. A harmadik törvényjavaslat az „állam szavatolását” mondja ki, ha hivatalos szervei ténykedésük közben törvénytelenül járnak el, s főleg, ha megsér-

tik a nemzeti egyenjogúságot. — A negyedik törvényjavaslat büntetőjogi úton akarja megakadályozni az „elnemzetlenítést”. Ez a törvény védené a nemzeti birtokállományt is; a birtokjogi hovatartozást harmincéves folytonos tulajdonjog határozná meg. Ilyen törvény akadályozná meg, hogy a nemzetiség birtokállománya olyan veszteséget szenvedjen, mint például a csehszlovákiai magyarság a földbirtokreform folytán, melyről Rádl is elismeri: „nemcsak szociális célt követett, hanem politikai és nemzetiségi szempontokat is érvényesített”. Mert a magyarlakta területen lefoglalt 130.280 hektár földnek mindössze húsz százalékát juttatták magyaroknak. — Az ötödik törvényjavaslat az úgynevezett „katasztertörvény”, amely az állampolgárokat nemzetiségek szerint kataszterekbe írná össze. Az ennek alapján nyert „nemzetiségi kulcs” szerint töltenék be a közhivatalokat, osztanák ki az állami szubvenciókat és szállításokat. A „nemzetiségi kataszter” a többnemzetű államokban régi követelése a nemzetiségi jogért folyó küzdelmeknek. A hatodik törvényjavaslat végül az alkotmánybírók előtti „panaszjogra” vonatkozik.

A megoldás tervét — így ezeket a törvényjavaslatokat is — a nemzetiségi autonómia gondolata hatja át: hiszen minden nemzetiségi küzdelem végcélja az autonómia. A csehek a háború előtt szintén az autonómia hívei voltak. A nemzetiségek autonómia-törekvése az embert tartja szem előtt: célja, hogy az ugyanahhoz a nemzethez tartozó emberek saját maguk intézzék sorsukat: itélkezzenek, hajtsanak végre, közigazgassanak.

De a nemzeti kisebbség teljes létét a legnagyobbvonalúbb jogrendezés sem biztosíthatná, ha a kisebbségi nemzet társadalmi népi erejénél fogva nem követelné napról-napra önnön létének fennmaradását. Az élet harc és a kisebbségi élet fokozott harc. Erre a harcra pedig csak erős és rátermett társadalom képes. S húsz év alatt megtanulhattuk, hogy a magyar társadalom úgy, ahogy van — így a csehszlovákiai magyarság is — tulajdonságainál fogva nem éppen „ideális” anyag a kisebbségi életformára.

Társadalmunk már a múltban sem edződött meg az önfenntartás kellő erejére. A hiúság és rokonai: önhittség, önáltatás, öncsalás, a lelkesedés és szalmatűz, a közretség, irigység és szülőttei: a pártviszály és uralomvágy — ahogy Széchenyi István a „nemzet bűneit” fölvetítette — méregként éltek és élnek bennünk. A sorsára hagyott csehszlovákiai magyar néprészen pedig semmi sem volt titkolható. Ami hibánk csak volt, mind kiütközött, rikított és leleplezett. A beismerésnek voltak pillanatai, de magyar társadalmunk ma is messze van még attól, hogy időállóan kedvező társadalmi szellemmel dicsekedhessék. Kétségtelen, a csehszlovák kisebbségi politika felülvizsgálatra szorul; de a szigorú önvizsgálat azt mutatja, hogy a szlovákiai magyar társadalom, éppen kisebbségi helyzetére való tekintettel, szintén javításokra szorul. Széchenyi István szavait idézve talán két központi forrása van magyar társadalmunk belső hibáinak: a „közretség” és a „pártviszály.”

Közretség, vagy általában nagyfokú indolencia a köz dolgai iránt. Társadalmi intelligencia és műveltség kérdésének látszik, hogy az emberek ismerjék a helyet és viszonyokat, ahol élnek. A nemzeti organizmusnak szerve is van arra, hogy ösztökélje és terjessze az önismeretet: ez a társadalmi elit, amely Magyarországon épűgy, mint a csehszlovákiai magyarságnál állandóan kritikus pont marad. Szlovákiában a régi magyar középosztály széthullt. Jelentős része elköltözködött és kibújt a kisebbségi sors vállalása alól. Ez örök mementó és szimbóluma marad vezető rétegünk tájékozatlanságának és gyökértelenségének. De akik maradtak, és vállalniok kellett a régi „nemzeti államtól” és segítségétől elesett társadalom vezetését, nehéz sorsot kaptak osztályrészüil. A fejlődés parancsa ugyan nem kívánta, hogy az irányítást kizárólag azok vegyék kezűkbe, akik megmaradtak a régi „uralkodó” osztályból. És szinte sorskérdés ez nálunk, hogy mennyire tudjuk az új és jelentkezőerőket magyar társadalmunk szolgálatába állítani. Az új élet formái úgy alakultak, hogy szélesebbé vált a magyar közösség vérkeringése és magyar társadalmunk húsz év alatt önmagától osztálytalanodott. Igen, az általános proletarizálódás sok régi válaszfalat tüntetett el, de nem mindig tudta eltüntetni az osztálygőgöt és az elzárkózás szellemét. Ez egyik oka annak, hogy a jelentkező új elit nem tudott összeforrni és harmonikusan munkába állni. A társadalmi különbségek tudatosítása halványodott ugyan, de nem tűnhetett el egészen.

Hiszen kedvezőtlen körűlmények kísérték is az új elit kibontakozását. A magyar társadalom nem tudta ez elitnevelést teljesen magára vállalni, mert az iskolák és családok, ahol az elit nevelkedett, hatalom és befolyás híján nagyrészt az intenzív magyar hatóerő nélkül maradtak. De a gondoskodás is lazábban működött, mint amennyire a kényszerhelyzet indokolta volna. Ebben nyilvánul meg éppen a közretség, a társadalmi és közéleti gondolat fogyatékosága, mert egymással törődni, egymást számbavenni: nem tulajdonsága a magyarnak; mennyire nem, az a kisebbségi élet magáraultságában vált csak igazán érezhetővé!

S a másik „nemzeti bűn”: a „pártviszály”. Az erő fölösleges, de törvényszerű forgácsolása ma a világdivatnak hódol s abban nyilvánul, hogy létrejött a két ellentétes front, a két „oldal”: a jobb- és baloldal. A világnézeti különbségek kiéleződése a kisebbségi nép számára oly vakmerő és szinte hihetetlen lépés, mintha valaki a szerencsétlenség pillanatában a segítő eszköz felét elhajtáná magától, vagy egyszerűen a mentés cselekedete helyett szembeszállna a mentőkkel. A kisebbségi népnek egyebe sincs, mint a nemzeti nézet közössége; ezt fölbomlasztani és világnézeti szempontoknak alárendelni hajmeresztő tévedés. És mégis megtörtént: ma farkasszemet néz egymással a magyar jobboldal a magyar baloldallal. Ez átkos, ősi pártviszály modern tragédiája abban válik tragikomikussá, hogy a pártra szakadtak közül sokan egyaránt jót akarnak, csak tévedés okozhatja, hogy nem együtt akarják a kisebbségi nemzet javát.

A magyar társadalom eme belső emésztő bajainak tüzeire csak olajat önt a külső élet kerete. Nincs magyar fegyelem, mert államhatalmi szóval a kisebbség önnön érdekeinek tiszteletére nem inthető, önfegyelme pedig nincsen. A személyi, osztálytudati és nézeti ellentéteket egyetlen erő tüntethetné el: a közös nemzeti nézet. De a kisebbségi nép előtt valahogy nincs közös ismérve a nemzetnek: ezt érezni Csehszlovákia magyarságánál.

Pedig a nemzet jelen van a kisebbségi sorsban is: kultúra, szellem, szokás, — és főleg a sorsnak közössége. Könnyen hanyagolható „ideális” értékke foszlik azonban a nemzet, ha külső érdekek nem parancsolnak melléje: ezért ütheti föl fejét az asszimilálódás csábítása, ami könnyebb étellel kecsgetet. — Gyakorlatilag magyar társadalmunk összetartásáért és megtartásáért a magyar kultúra tehet a legtöbbet: a nemzet kultúrája, ami megragadja és magához láncolja azt, akit elért, mert belőle sarjadt, övé. A probléma most már az, hogy a magyar kultúra el is érjen mindenkit, akire tartozik és aki hozzá tartozik. De a magyar kultúra termelése és terjesztése óriási akadályokkal küzd. Az önmagába zártság a nívó süllőését vonja maga után, a nívótlanodás pedig az érdeklődés és vonzóerő csappanását idézheti elő. Nemcsak a nemzet sínyli ezt, hanem a hozzá tartozó egyes ember is, akinek létét, egyéniségét, mivoltát csak saját kultúrája fedezheti föl.

A csehszlovákiai magyarság adott körülmények közt egyebet nem tehet, minthogy saját kebelén belül eltüntessen minden akadályt, ami gátat vet a népcsalád valóban családias életének kibontakozása elé. Leküzdeni a „nemzeti bűnöket”, mert csak a nemzeti közösség kitisztult alakja nyújthat biztosítékot a jövőre. Ez az, amit bűnbakkeresés és másnak felelősségre vonása nélkül elvégezhetünk. Eredményei kétségtelenül javítanák a kisebbség életformáját.

Ezért van szükség nálunk a bátor nemzeti önkritikára, ami Széchenyi István óta egyet jelent a magyar realizmussal: mert Széchenyi István szellemében a magyar realizmusnak mindig azt kellett jelentenie, hogy a politika ne azon eredmények elérésére törekedjék, amelyek a politikai ellenfélen csikarhatók ki, hanem a bűnbakkeresés helyett forduljon az önkritikához, mert önmagunk beismerésére és önnön föladataink önnön erőnkől való elvégzésére van mindenekelőtt szükségünk. Széchenyi István ezért kárhóztatta az Ausztriához fűződő közjogi viszony feszegetését is, nehogy a nemzeti szenvedélyek ilyen meddő, bűnbakkereső politikában felkorbácsolódjanak, ahelyett, hogy a nemzet az adott keretek közt befeléfordulva és „erkölcsi emelkedéssel” elvégezné önnön belső sürgős kötelességeit.

A nemzeti önkritika, tudjuk, kényes valami: sokan egyáltalán nem értik és perhorreszkálják, így különösen az idősebbek, akik, akárcsak Kosuth Lajos többnyire sose fogják tudni szívükre venni, hogy „korholjanak, szidalmazzanak...” Mások megint a másik végletbe esnek, mert a véglet

igazi magyar tulajdon, és bőszen kritizálnak, ami gyakran válik már magyarszidássá, mert lehordanak már mindent, ami magyar. A helyzet kényes, mert nemzeti önkritikára szükségünk van, de semmi szükségünk sincs arra, hogy valaki is most már azt képzelje a magyarokról, hogy az milyen szidni való nép. Többek közt tudnunk kell, hogy az önkritikára nemcsak magunk hibái miatt kényszerülünk, de sorsunk és helyzetünk miatt is. Mert a sors ma sokkal kevesebb „fényűző” hibát enged meg nekünk, mint akármelyik más nemzetnek, amely fényesebb helyzetében könnyű lelkiismerettel úzi is a hibákat.

A helyes mértékű nemzeti önkritikában gyakorlati példaadással értelmiségünknek kell előljárni. Mintahogy intelligenciánk szellemi fejlődésétől és erkölcsi magatartásától függ nagyrészt további sorsunk alakulása is.

Értelmiségünket eddig több csapás érte, mint nveresség. Krónikus nyomokat hagyott a Magyarországra költözés és az otthonmaradtak visszavonulása. Húsz év alatt a készletek inkább fogytak, mint gyarapodtak. A jövőre biztató jel: a parasztság, munkásság, kispolgárság rétegeinek felemelkedése. Egyelőre ugyan az érezhető, hogy a középosztályba feltörekvő rétegek nem tudnak eléggé hozzáidomulni a magyar polgári élet városi szintjeihez. Pedig a színvonal kérdésén múlik ma az alakuló új magyar középosztály életrevalósága. Bár talán igazságtalan is túl szigorú követelményekkel fellépni álló és jövő értelmiségünkkel szemben: mert tudjuk, hogy vidéki elszigeteltség, nyomasztó gondok, szellemi eltompultság, elkedvetlenedés szállja meg gyakran és érthetően magyarlakta városainkat. Az öregek kultúrája így bizony könnyen elfakul, mert nem tarthatnak lépést a mai fejlődéssel. A fiatalok meg gyakran más idegen távolban élnek a szellem dús magyar formáitól és felemás műveltséggel botorkálnak. De ha fájó is, mégis teljes nyíltsággal kell föltárni helyzetünk komolyságát, mert másképp sohse állíthatjuk talpra a segítségre szoruló magyar embert.

De éppen a segítség kérdésében érintjük tán a legkritikusabb pontokat. — Köztudomású, hogy Szlovákia és Kárpátalja magyarsága soha nem volt önmagában egységes, nem volt elég külön multja, hagyománya, történelme ahhoz, hogy összeforrt volna a jelen parancsára: nem tudott húsz év alatt sem kifejlődni nálunk a tökéletes sorsközösség osztatlan érzése. És végül is: egy fókusz helyett két pólus keletkezett, mikor a legutóbbi évek világfejlődése a csehszlovákiai magyarok közt is véghez vitte a kettéválást, amit ma már bevett szokás szerint „jobb” és „bal” oldallal kell meghatározni.

A baloldalt jellemzi az internacionalisták szinte naiv hite, hogy újra lehet kezdeni az életet, el lehet söpörni mindent, ami „rossz” és „rotthadt”, el lehet takarítani a társadalom „betegeit”, mint egy rozoga házat — és újat lehet építeni: ragyogót, tisztát, pontos tervek szerint, betonból, üvegből. Az úgynevezett baloldali magyarok hisznek abban is,

hogy egykettőre új és jobb alapokra lehetne fektetni a magyarság viszonyát a csehszlovák nemzethez, bíznak egy eredményes megegyezés lehetőségeiben és úgynevezett „aktivizmust” hirdetnek. — Az úgynevezett jobboldal bizalmatlanabb és az „ellenzéki” magatartást tartja helyesnek. Mindkét oldalon a mozgató erők, ha mozgatóik becsületesek és magyarok, végeredményben egyformák lennének: elégedetlenség a mai viszonyokkal és vágyakozás egy jobb helyzet után. De egyforma célért egyformán küzdeni — úgy látszik — csak diktatúra alatt lehet. A nemzeti eszme önként vállalt hite, sajnos, mai formájában nem elég forrasztó erő.

De a jobb- és baloldalnak nemcsak politikai értelmezése van, hanem messzemenően hatást gyakorol a kultúra terére is. A kétféle „igazság” megbontja aztán a kultúra egységét is és ebben rejlik nagy veszedelme: nem lehet zavartalan a magyar kultúra ápolása, mert folytonosan bajt okoznak az ideológiai összekülönbözések. Mintha nem lenne amúgyis elég akadálya a magyar kultúra fenntartásának. De a kisebbségi életben minden rossz többszörösen sújt le. A világ kétfelé fejlődő árában is többszörösen kijut a veszedelmekből. Pedig a négyfelé élő magyar nemzet életében tragikusabb esemény már nem történhet, mintha az összefogó magyar kultúra is darabokra oszlik.

Az egyoldalú konzervativizmusnak az a hibája, hogy többnyire olyasmihhez köti magát, ami már Magyarországon se számít ízlésnek, vagy fegyelmezett meggyőződésnek. Sokhelyütt a magyar kultúra egy tapodtat se haladt az államfordulat óta és az emberek naiv hazafisággal hiszik, hogy ők azok, akik megőrizték igazi magyarságukat. Ami új volt, gyanús volt és így fordulhat elő, hogy nem egy szlovenszki magyar családban hallani sem akarnak a modern magyarországi tudományos, irodalmi, művészeti élet általánosan elismert és megszokott újdonságairól. Mintha a magyar dolgoknak meg lenne tiltva, hogy fejlődjenek. . . A modern magyar történetírás egy-egy eredményét, ami talán sérti a régi felfogást, sem lehet szóba hozni, mert a vádak özöne söpri el a friss gondolatot. A középosztálynak ez a túlzóan konzervatív része szórakoztató szépirodalomnál és ujságjánál többet alig olvas és azt hiszi, hogy eleget tesz nemzeti kultúrája iránti kötelességének, ha ért a budapesti színházak életéhez és elolvassa a közkezen forgó divatos regényeket. Az embereknek csak az iskolához volt bizalmuk és ma is csak azt hajlandók vallani, amit régen-régen az iskolában megtanultak. Erénnyé válik előttük ez a lelki berendezés, amikor keserű büszkeséggel megjegyzik: mi már ilyenek maradunk. . . A valóságban az élet elhagyásáról van itt szó, mert a szellemi vérkeringésből kimaradtak azok a későbbben útnak indult sejtek, amelyek az anyakultúra testét bejárták.

A másik végletbe esnek azok, akik esztelenül hajszolják a „haladó” gondolkodást. Mintha már semmi se lehetne jó, ami régi és magyar! Legtöbbször közülük azt képzelik, hogy amit ők mondanak, az olyan újdonság, amiről csak ők tudnak. Pedig, ha ezek a buzgó nemzetjavítók elől-

vasnák Széchenyi István könyveit, hamar meggyőződhetnek arról, hogy ő előttük már a régi Magyarországon is rájöttek a magyarok „hibáira.” Itt megint csak a kultúra hiányait kell említeni, mert sokan szeretik fitogtatni haladó gondolkodásukat s közben nincsenek tisztában avval, hogy milyen stádiumban van a magyar elit gondolkodása, mely keresztény és magyar, s nem egy homályos progresszív internacionalizmusban látja a nemzet és a világ jövőjét. Ezek a „haladók” friss európai műveltséggel dicsekednek, de alapjában véve primitív életbölcesség a kincsük és messze mögötte maradnak annak a magyar és európai kultúrának, amit a magyar elitnek illene képviselni. Rövid története ennek a lelki fejlődésnek, hogy a fiatal emberek többnyire pangó szlovákiai vidékekről kerülnek fel a cseh egyetemi városba s ami újat ott megismernek, hozzákapcsolják a helyhez, ahonnan az új gondolatokat kapták —, mivel pedig magyar részről vajmi keveset szereztek, akaratlanul is azt hiszik, hogy magyarul nem is terem más, mint amihez rendszertelenül hozzájutottak. És a legszomorúbb, hogy nem is jutottak el annyira a „nyugati” kultúrához, amennyire hinni szeretik. Mert hiányzik belőlük a tudatos keresés és szemlélet tehetsége. Prágában él sok magyar diák, de még ennek a városnak politikától független kultúráját sem tudják magukévá tenni. Kint élnek az utcákon és csak a leghangosabb, legdivatosabb hatások érnek el hozzájuk: a „Cravat Club” nyakkendő divatujdonságai meg a „Csekan” kalapok, a sportesemények, meg a filmpremierek. Ehhez társul még a tetszetős baloldali kultúra gyümölcse: a szovjetfilm és az avantgárdista színház —, aki ezekről rajongva beszél s még belenéz néhány szocialista könyvbe, az okosnak számít, haladónak és föltétlen előnyben érzi magát az „elavult” magyar kultúrával szemben. Aztán „nyugati” kultúrának könyvelik még el a sportokat, a szabadszerelmet is és világ-szemléletük szerint vágyuk netovábbja az automatabüffé, az üveges, központifütéses, betonos kockaház, az egyenlőség, úgy ahogy a szovjet fiatalság életéről szóló filmekből az életet megismerték. Kétségtelenül itt csak újszerű „keleti” kultúráról van szó; romantikus álmodozásról és pubertárskorabeli vágyakozásról. Sajnos ez a típus, amit most megrajzoltunk, nagyon gyakori a fiatal magyar intelligencia köreiben.

De a magát baloldalinak valló magyar intellektuelnek van egy másfajta képviselője is. A tehetségesek, a mohók, a fokozott intelligenciájúak és vibráló érdeklődésűek, akik nem jutnak kellő és elegendő táplálékhoz a konzervatív berkekben. A nemzeti-konzervatív egyesülések feltétlenül pezsdítésre várnak, hogy a tehetségük folytán elégedetlenek számára ne vezessen az út a magyaroktól távolodó, idegen tájak felé „haladók” táborához.

Érdekes tünet a szlovákiai fiataloknál — különösen a budapestiekkel összehasonlítva —, hogy csaknem ismeretlen a sznobizmus. De ez szégyenséget és nyomort is bőven kifejez. Mert a sznobizmus nemcsak lelki diszpozíció, de a kényeztetés következménye is. Nálunk kultúrsznobok

helyett inkább olyanokkal találkozunk, akik egyszerűen kultúra nélkül maradnak. . . Mert hányan vannak a fiatal magyarok közt, akik intelligens létükre nem tudnak egy nyelven se rendesen beszélni és helyesen írni; nem ismerik egy nemzet irodalmát, történelmét se! Magyar társadalmunk elitjének kultúrája különben is kicsit messze van attól, amit magyar kultúrának nevezünk ma a világ színe előtt. A diszpozíció a kultúrára megvan: komolyak vagyunk és érezzük a hiányokat. És a hiányok bizony nagyok. Egy budapesti könyvesboltban tájékozatlanul és idegenül érezné magát az a művelt szlovákiai magyar polgár, aki 1918 óta nem volt a magyar fővárosban. Egy komoly színházban szokatlan lenne az élő beszéd tisztasága, mert a fül hozzászokott a szlovákiai zsargonhoz, mely bizonyos mértékben a budapesti zsargon befolyása alatt is áll. Mert a viccek villámgyorsan szöknek át a határon, de a komoly kultúrából még az se jut el mindenkihez, ami átjöhet. A Prágában vizsgázott fiatal magyar ügyvéd tanácstalanul állna a budapesti törvényszék előtt, mert magyar anyanyelvén beszélgetni úgy-ahogy képes, de foglalkozását csak csehül, vagy szlovákul tudja ellátni. Hiányzik az anyanyelvű kultúra dúsabb formája, hogy az igazi magyar műveltség járjon át mindenkit és ez adjon teremtő, mozgató szellemi készséget.

Életünk főleg azért látszik nehéznek, mert nem-magyar nemzet élete fon körül. Kétségtelen, ez az első ismérve a nemzeti kisebbségek sorsának. De nem egyedüli. A kisebbségi népet inkább a kettős teherviselés jellemzi. . .

Mert minden nemzet kebelén belül, ha a nemzet még oly teljesen is kitölti az államot, hogy nemzetiségi problémákról szó sem lehet, akkor is vannak problémák, még hozzá súlyosak, amelyek forradalmakat okozhatnak, testvérháborút, vagy nemzetihalált. Ilyen a nemzet élete, fejlődése, mozgása: forrongó, vagy fékező elvek, megőrző, vagy kikövetelő érdekek összecsapása, s ha nincs is nagyobb rengés a társadalomban: a mindennap súrlódásai, az apró, de duzzasztható békétlenségek sorozatos ellentéteket vonultathatnak föl, s nehezzé, veszélytelivé tehetik a nemzet életét. A társadalmi együttéléssel járó nehézségek mindenütt jelen vannak, csakhogy ahol az államalkotó és többségben lévő nemzet társadalmáról van szó, ott a teher könnyebbé válhat (vagy nem válik oly érzékennyé), mint a kisebbségben élő népnél, amelyre „kettős teherviselés” hárul: saját társadalmának belső problémái (ezeknek nagyrésze szintén a kisebbségi sorsból származhat), valamint a többségben lévő nép fölénye, ami állandó harcra és védekezésre szorítja a kisebbségben lévőt.

A kisebbség ezen utóbbi terhénél fogva állandóan és feleslegesen óriási energiákat áldoz föl; nyilván egyenlőtlen küzdelemre kényszerül minden más néphez képest. Vannak ugyan olyan vélemények is, hogy a kisebbségi nép éppen előnytelenebb, viszontagságosabb életviszonyainál fogva emberileg értékesebbé kovácsolódhat: több nép nyelvét s szellemét ismeri meg, a küzdelem „megacélozza.” Gyöngé vigasz. A „fájdalom nemesít” el-

vének kényszerű és szentimentális etikája aligha részesülhet méltánylásban a népek igen kegyetlen versengésében. S praktikus haszna a kisebbségi sors „előnyeinek”? Talán annyi, hogy az egészséges és erős fölemelkedik, nem hagyja magát és öntudatosabbá válik — erkölcsileg és szellemileg —, feltéve, hogy az öntudat egyáltalán megmozdul benne. . . Tömegesen ez a szempont teljességgel nem alkalmazható: az öntudatlan tömeg az intenzívebb öntudatosodás lehetősége felől nyugodtan léphet az elnevezetlenedés és asszimilálódás útjára.

Az asszimilálódás mindenestre lassú folyamat. Méltán mutatnak példákra a kisebbségi sors optimistái: az óriási túlerővel rendelkező háborúelőtti német birodalom erőszakkal sem tudott beolvasztani hárommillió lengyelt, vagy: az orosz kolosszus sem bírt elnyelni hétmillió lengyelt és hárommillió németet. . .

Igen, ez „sub specie aeternitatis” a nemzetet esetleg bizalommal töltheti el: de a kisebbségi sors — emberi sors, és tartalma nem mérhető kizárólag a nemzeti örökkévalóság szemszögéből. A nemzet kiheveri a kisebbségi sors megpróbáltatásait — így bírálhat a történész, mikor százévekben gondolkodik. De a pillanat figyelője, aki a percben él és kisebbségi sorsban él, az többet gondol önzőn és természetesen saját emberi magára — és ezt meg is kell neki bocsátani. Pedig a látványok gyakran lesújtóak: a nemzetből elkallódók, az elsüllyedtek, akik fölmorzsolódtak a kisebbségi sors alakító küzdelmében. Mert a kisebbségi nemzet sorsa mindenkor alakulást jelent, sokkal intenzívebb mértékben, mint a többségi sorsot élőké. A nemzeti kisebbségnek ki kell valamivé alakulni: vagy asszimilálódik, vagy kivekszi magának jogait, a biztosítékot, a modus vivendit, esetleg egyfolytában harcol az asszimiláció ellen.

A történelem nem is mutat elég tiszta példákat, hogy a nemzeti kisebbség mivé alakulhat az idők folyamán. És a meglévő példák oly korhoz fűződnek, amikor a kisebbségi jogvédelem még nem működött. A kisebbségi jogvédelem modern elve ikitűnő: valóban csak a szentesített és betartott jog teheti elviselhetővé a kisebbségi életet. A kisebbségi jogvédelemnek hiánya, hogy nemzetközi jogi jellegű és így végrehajthatósága osztja a nemzetközi jog sorsát. — Az örökké nyitott kérdés azonban továbbra is megmarad: mi erősebb, a jog pallosa, vagy a nemzeti túlsúly ereje? A nemzeti kisebbséget, mint intézményt csak a kiméretlenül végrehajtható jog, vagy a barátságosan belátó emberiesség tarthatja fenn. A kisebbségi nemzet önereje is csak ilyen feltételek mellett bontakozhat ki.

Igazat kell adni azonban a pesszimistáknak is: hogy a legideálisabb megoldás sem emelheti a kisebbségi sorban élő a többségi nemzet életszínvonalára — már a dolog természeténél fogva sem. De az élet harc, s vannak vidékek, ahol a vissza-visszatérő árvízzel, vagy az elemi csapások egyéb fajtáival küzdenek az emberek, éghajlattal, vagy földi teremtményekkel —, a kisebbségi vidékhez tartozó önnön létének természetével küzd: a harc azért kirívó és szomorító, vagy sokízben erőtevő, mert olyan kör-

nyezetben dűl, ahol nem egyforma a sors, a feladat, a szabály és a mérték. A kisebbségi ember látja, hogy van többséghez tartozó ember is... A küzdelmet nem szívesen vállaljuk, ha szemünk előtt vonul el állandóan a küzdelemmentesebb élet. A betegség jobban fáj az egészségesek közelében. Bernard Shaw szerint a kisebbségben élő nemzet olyan mint a rákbeteg: Soha egy percre nem tud mással, mint nemzetiségi bajával foglalkozni. Igen, a kisebbségi életforma sok megpróbáltatást, hiányt, hátrányt jelent az ember számára. De ha kisebbségi életformának lenni kell és benne élünk, akkor vállalni kell a kisebbségi sorsot összes konzekvenciáival, mint magát az életet is vállalnunk kell.

A kisebbségi kérdés megoldásának külföldi példái

Irta: Duka-Zólyomi Norbert (Pozsony)

Akinek megoldatlan kérdései vannak, mindig ott keresi a feleletet, ahol hasonló viszonyok mellett hasonló bajokat már megoldottak. Bacsányi a XVIII-ik század végén Franciaországra irányította a keresők szemét. A reformkorszak elméi a Nyugatot akarták Magyarország parlagon heverő talajára átültetni. Széchenyi István angol példákön lelkesedett, Eötvös József a francia polgárosodás útjain akart haladni, hogy a magyar nemzetnek szebb jövőt biztosítson. Most, újabb magyar sorsfordulón megint kitérjük megismerésünk ablakait és kutatva keresünk megoldást, mintaképet, példát azokon a tájakon, ahol szerintünk a békés megoldás napja világít. Sajnos, távcsövünk élesen és eszményi békében mutatja meg a távoli tájakat, miközben nem látjuk meg azt, ami mellettünk történik, ami a mi helyzetünk sajátos formája és követelménye. Ha Svájcön utazunk végig és a póstahivatalban német, francia és olasz feliratot látunk, örömmel dobban meg a szívünk és újjongva kiáltunk fel: megvan a megoldás! Svájc a mi példánk! Ha útközben a jól táplált, gömbölyödő mellényén arany óralánccal díszített svájci polgár elmeséli nekünk, hogy a graubündeni kantonban hogyan virul három nyelv szabadsága, kritikátlanul vágyakozó sóhajjal súgjuk: magyar kanton kellene nekünk Szlovenszkon! Egy másik közölünk az eszt viszonyokat vagy a finn helyzetet bolygatja. Ilyen kultúraautonómiát kell megteremtenünk, — kiált fel, — amikor a távcső prizmájában az eszt önkormányzat körvonalai csillognak. A kereszttutak kétségeiben hánykolódó szívünket megörvendeztetik a külföldi példák és észjárásunk hézagait kitölti a külföldi megoldások megnyugtató felelete. De vajjon kielégíti-e a szlovenszki magyar tömegek szívét is? Vajjon megfelel-e a Szlovenszkon zajló élet követelményeinek a külföldi minták kritikátlan alkalmazása?

Saját helyzetünket jelszavakba zsugorítottuk. Kell kultúraautonómia, kell kollektívitás, kell magyar tanító és magyar hivatalnok. Csakhogy ezek csak csúcspontok. Nem lehet a külföldön magasra nőtt hegyek csúcsait úgy idehozni, hogy a hegyek törzsét ott hagyjuk. Nem lehet Svájc vagy Esztország talajában magasra növekedett növények virágát lemetszeni és gyökér nélkül a szlovákiai talajba ültetni, mikor még azt sem tudjuk, hogy milyen a mi talajunk, áldásthozó humusz-e, vagy elsorvasztó parlag. És azt sem tudjuk, nem fűjnek-e olyan szelek mifelénk, melyektől a gyökértelen virágok gyöngé hajtása hamarosan megfagy.

Négy kisebbségi magyar népcsoport között, mi vagyunk a legélhetősebbek. Erdély csak önmagát szereti, saját multját, saját jelenét és a megoldásokat saját talaján keresi. Igaz, mi nem versenyezhetünk Erdéllyel. Szlovenszkó magyarságának nem volt Bethlen Gábora és nem volt Apácai Cseri Jánosa, az itteni magyarságnak csak abból jutottak morzsák, amit az egész magyarság kitermelt. A jugoszláviai magyarok nehezebb sorsban vannak, a burgenlandiak pedig a magányos sziget kemény sziklatömbjén ülnek, de ott is önmagukban és az egész magyarságban bíznak, önmagukat és az egész magyarságot látják. Mi szlovenszkói magyarok, talán azért, hogy a Nyugat mozgalmas előcsarnokában forgolódnunk, állandóan példákat és mintákat keresünk. A szlovenszkói magyar munkásság életét még nem írta meg senki, egyik alapvető demográfiai munkánk az íróasztalban hever, de százszor és ezerszer gyömöszöltük belé a mi kérdéseinket idegen öntvények formáiba. Számtalanszor vontunk párhuzamot magunk és Svájc között, a cseh és magyar lélek között számtalanszor hangoztattunk észt és belga példákat. Csak önmagunkat nem tudtuk eddig megtalálni. Pedig minden megoldás útja szlovenszkói viszonyaink ismeretén keresztül vezet. Semmi szükségünk nincsen papir- és teóriaszagú utánzatokra. Ezek gyökértelenül átültetve úgy valósulhatnak meg, mint az importált orosz kommunizmus vagy a kisebbségi sorsnak ellentmondó fasizmus. Hideg vázak az idegen eszmék, melyeknek acélgerendái között a haszontalanság, hollói kárognak, míg belül a szlovenszkói magyar lélek vergődik kielégítetlenül.

Nem lehet és nem szabad utánoznunk. Amit nekünk az idegen példák nyújtanak, az technikai megoldás, empirikus összehasonlítás, részletekben mutatkozó hasznos tapasztalat, de semmi esetre sem lelkiiség. Elsajátíthatjuk a hasonló példák technikáját, behelyezhetjük a szlovenszkói magyarság fejlődését az európai kisebbségek fejlődésébe, azonban a lelkiiséget, külső megoldások belső tartalmát önmagunknak kell megtalálnunk! Saját tehetetlenségünk önkéntelenül is az utánzásához vezet, saját adataink hiányossága önkéntelenül is meglevő, kikutatott, idegen adatok felé fordítja kereső szemünket. A távollal való kacérkodás azonban veszélyes. Ötletek mögött, felvetett minták háttérben sokszor rejtőzik olyan robbanóanyag, mely a minta átvételekor önmagunk házáat röpítené a levegőbe. Akármilyen tetszetős a külső tényezők megegyezése, — Svájcnak hasonló a nemzetiségi arányszáma a mienkéhez, a csehszlovák hivatalos felfogás ugyanolyan demokráciát hirdet, mint az észt állam, — mélyebbre kell hatolnunk. A minták történeti és ideológiai összefüggéseibe! Akkor döbbenünk rá a sokszor szakadékszerű különbségekre, a tátongó ürre, melybe hullnánk, ha a mintát ide akarnók átcsempészni.

Lelkiiséget nem lehet megtanulni és jaj további fejlődésünknek; ha rossz, idegen lelkiiséget lopunk a szlovenszkói tájakra tetszetős külsőségek leple alatt!

Svájcc.

A keleti Svájc terve Masaryk elképzeléseire nyúlik vissza. A reális és józan tudóst nem lehet azzal vádolni, hogy nem tekintett volna bele a párhuzam történeti és szociológiai mélyébe. De akkor, amikor a svájci hasonlatosság tételét megfogalmazta, anticipálta a későbbi fejlődést. Hasonlatát feltételhez kötötte: a csehszlovák ideológiai fejlődésnek oda kell vezetnie, hogy önmagában is hasonló legyen a svájci példához, a harmónikus, belső és tökéletes, gyakorlati demokráciához. Akkor sikerrel alkalmazhatja kisebbségi viszonyaira is a svájci megoldás mintáját. Masaryk semmiképpen sem fogalmazta meg úgy a tételt, hogy csak a kisebbségek kövessék magaviseletükben a svájci példát, az államalkotó többség pedig maradjon meg a harcos nacionalizmus mellett. Nem lehet Masaryk tételét ezen feltétel szemeltartása nélkül elfogadni. Ő nem gondolta úgy, hogy Svájc példája a csehszlovák nemzet ideológiai fejlődésére való tekintet nélkül kötelező! Pedig Masaryk feltétele még nem következett be: a csehszlovák ideológiai fejlődés nem tart ott, hogy jogot formálhatna konkrét esetben a svájci németiség szerepére, a *primus inter pares* hivatására.

A különbség kirívó. A hivatalos élet ugyan lépten-nyomon igyekszik a gyakorlati demokrácia elveit hangoztatni és néhány, az alaki jog körébe eső megoldásban keresztül is vitte. Régebben minden törvényes rendelkezésünk az alkotmányos nemzeti egyenlőség alapján állott (legujabban a nemzetvédelmi törvény több kivételt tett, pl. az ügyvédek védői szerepének a korlátozása, a határmenti — a gyakorlatban leginkább német és magyar — lakosság privilegium onerosum helyzete). Az ellentétes gyakorlat nem a törvényekből táplálkozik, hanem minden esetben a végrehajtó közegek túlkapásaiból. A demokratikus egyenlőség elveit hirdetik a nagyobb szabású hivatalos nyilatkozatok is. Mégis a törvényhozás egy lényeges jegyében messze vagyunk a svájci megoldástól. Svájcban — a tavalyi alkotmányváltoztatást tekintetbe véve — mind a négy nemzetiségi nyelv hivatalos államnyelv: a német (a lakosság 70%-a), a francia (a lakosság 21%-a), az olasz (a lakosság 6.2%-a), és a rétoromán (a lakosság 1.1%-a). (Az alkotmány 16. szakasza értelmében.) Ez a körülmény talán csak másodrendű formalitásnak látszik. Pedig ez a lényeges és rajta keresztül látjuk meg azt a mély űrt, mely a mi viszonyaink és Svájc között tátong: Svájcban a 40.000 lelket számláló rétoromán nép is államalkotó, nálunk a 3 és fél millió embert számláló németiség sem az. Ezt a körülményt úgyse leplezi a mi törvénykezésünk. Pozitív érvet ez ellen, semmilyen törvénykezésünkben — az előbb említett törvényt kivéve, — nem találhatunk. Negatív értelemben is csak ez az egy hiányzó rendelkezés szól ellene: a Csehszlovákiában élő nemzetek nyelvei nem egyformán államnyelvek. Ez az összehasonlítás különben azzal, hogy csak egy lényeges negatívum mutatkozik — nem dicséri annyira a csehszlovák törvényhozást, mint inkább a svájci jogrend azon sajátosságát, hogy a nemzeti nyelvi jogokat kevésbé szabályozza írott törvénnyel, mint inkább szokásjoggal (l. Dr. So-

bota: Jazykové právo v europských státech, Prága, Orbis, 1934). A svájci törvénykezésnek teljesen elegendő ez az egy általános rendelkezés: *in d a négy nemzet nyelve államnyelv.*

Az: az ürt, melyet ezen az egy futólagos összehasonlításon keresztül meglátunk, a két fajta mérték elvét, az államalkotó és nem államalkotó nemzet különbségét, az adományozó és az adományozott két világot, a végrehajtó közegek gyakori intézkedései húzzák alá és elsősorban az ideológiai fejlődés. A csehszlovákiai közfelfogás nem ismeri a svájci elvet. Ott, ha valahol németek akarnak franciát asszimilálni (l. a Deutscher schweizerischer Sprachverein egykori próbálkozásait), maguk a svájci németek imponáló többségben szólnak fel ellene. A svájci nem érti meg azt az elképzelést sem, hogy a zárt területek nemzeti olvasszanak be minden más nemzetiségűt a saját területükön, de óvakodjanak idegen területen terjeszkedni! Pedig Svájcban 90.000 német, ugyanannyi olasz és 30.000 francia él diaszpórában és a négy nemzetiségileg vegyes kanton (2 francia többségű: Valais és Fribourg, két német többségű: Bern és Graubünden, utóbbi a 40.000 rétorománnal) majdnem egy millió lakost számlál. A mi fejlődésünk más képet mutat: amikor Pozsonyban és Kassán, az 1930-as népszámlálás után megszűnt a hivatalos magyar kisebbség, több vezető napilap ujjongva hozta a hírt: végre kiküszöböltük a magyar nyelvet a pozsonyi és kassai városházáról! A Csallóköz színmagyar vidékén a telepések kéményei füstölögnek és Dunakisfaludban a pap erőszakkal kergette a magyar gyermekeket a szlovák iskolába.

Hogy akarhatunk svájci kantonokat ide átültetni, amikor a mintaház beton alapjai hiányoznak! A svájci kantonális rendszer a középponti felfogás eredménye és vele teljes összhangzásban működik s csak belőle nyerte életét. A kantonok pl. sajátmaguk intézik el mind politikai, mind egyéb, nevezetesen kulturális önkormányzati működésüket. A zárt nemzetiségű kantonok egy nemzetiség nevében (14 német, 3 francia és 1 olasz kanton), a vegyesek a territorializmus és nem teljes egyenlőség alapján (kettőben a német, kettőben a francia nyelv túlsúlya mellett). A vegyesség komplikációját úgy oldják meg, hogy az önkormányzatot nemzeti, jobban mondva nyelvi értelemben az egyes, nemzetiségileg tiszta járásokra ruházzák át. Kivételt csak a bieli járás alkot a nyelvhatáron, ahol a németek mellett tetemes, 30%-os francia lakosság van. Itt minden kísérlet ellenére (Bourquin képviselő javaslata a 30%-os járások kétnyelvűsége iránt) a német nyelv maradt meg, mint hivatalos, de közbelépett a természetes svájci ideológiai korrekció: a hatóságok törvényes intézkedés nélkül is franciául tárgyalnak a francia lakosokkal. A nemzetiségi kantonok és a középponti, federációs kormányzat között semmiféle ellentét sem képzelhető el. Ha pl. valamelyik kantonban, amely az iskolaügyet is önmaga kezeli, hiányzik a kiadások kellő fedezete, a középponti kormány az anyagilag gyengébbeknek külön segílyt nyújt. A gyakorlatban a kis számú nemzetek, az olasz és a rétoromán élvezik természetesen ezt az előnyt

a leggyakrabban. Azt hiszem, ezzel a példával is hasznos összehasonlítást lehet elvégezni. Ha valamilyen államban egy nemzet az államalkotó, a mindenkinek felett segélyezendő és a többi csak az adományra váró, akkor ideológiaváltásig nincsen remény arra, hogy a megajándékozott kisebbségek külön adományokra várjanak az államalkotó nemzet rovására.

A pozitív svájci törvényrendeletek és szokásjogi intézkedések mögött egészen más mélységek rejlenek, melyek eleve kizárják az egyes részleteken, technikai megoldásokon túl terjedő analógia lehetőségét. Svájcban a nemzeti kérdés nyelvi kérdéssé fokozódott le. Ha tételes törvényeit nézzük, ha mindennapi életének eseményeit vizsgáljuk, nem juthatunk más következtetéshez: Svájcban a nemzet a nyelvvel egyenlő, minden nemzetiségi intézkedés pedig a nyelvi rendelkezések területére korlátozódik.

A nemzeti érzés metafizikája, mely Európa mifelénk eső szegleteiben annyi vért és vihart kavart fel, a Schweizertum felsőbbrendű osztályába szállt és ami ezen belül van: a német, francia, olasz vagy rétoromán kultúra ápolása, az pusztán nyelvi kérdés. A svájci nem ismeri azt a lázba kergető érzést, amikor magyar fiúk csehországi kaszárnyák szobájában egymásra találnak a magyar ének hangjai mellett. A svájci polgár természetes tulajdonságának tartja, hogy németül beszél vagy franciául, ezen vagy azon a nyelven mondja el képviselőtestületi beszédét, német vagy francia iskolába járattja gyermekét. A svájci polgár szeretete a tájé, a vidéké, a svájci hegyeké, a történelem véres erejével összekovácsolt Schweizer-Bundé.

Ez a nemzetfelfogás, mely az állami hozzátartozásban metafizikát lát, viszont a nyelvben és kultúrában csak természetes nyelvi kérdést, merőben távol áll a mai viszonyainktól.

Átültethetjük-e a svájci felfogást hozzánk? Átalakulhatunk keleti Svájccá?

A vágyálom létezik. Masaryk feltételesen mondta ki, — a csehszlovák delegáció a béketárgyalások alkalmával politikai manőver céljaira használta fel, — de már a csehszlovák oldalon is a történettudós szeméivel néző dr. Krofta Kamil — többszöri megnyilatkozásaiban — lehetetlennek mondta. A történeti fejlődés, a szociális helyzet, az ideológiai fejlődés ellentmondanak neki. Az államalkotó nemzet kiváló képviselője is felismerte azt a veszélyt, melyet a svájci megoldás átültetése a jelenlegi csehszlovák nacionalizmus számára rejtene magában. De mi, élhetetlenek és kapkodók, mi, akiknek százszorosa nagyobb veszélyt jelentene, önfeledve ismételtetjük: nekünk Svájc kell! nem vesszük talán észre, hogy ezzel mi feladnánk a nemzeti erő metafizikai hatalmát, mi feladnánk a nemzeti gondolat küzdelemre acélezó erejét, mi nyelvkérdéssé süllyeszténénk nemzeti fennmaradásunk problémáját, ugyanakkor, amikor a csehszlovákiai ideológia

megmarad-küzdő, erőteljes nacionalizmusa mellett, ugyanakkor, amikor az ál-oppportunizmus hajszálcsovein keresztül hazug jelszavakkal az illetékesek készségesen igyekeznek belénk csöpögtetni a nemzeti kérdés nyelvkérdéssé való lefokozását!

Pedig Svájc sem úgy lett Svájcá, hogy a tesszini olaszok lemondtak önálló életükről, miközben a németek annál erősebb nacionalistákká vedlettek volna! Svájcban egyszerre történt a leépítés és Svájcban egyszerre alakult ki az új metafizikum: a „svájci polgárság” szociálisan és kultúrában kiegyenlítődőtt eszménye.

A svájci példa kilátástalan és a középeurópai erők mai viszonylatában a mi részünkre merő öngyilkosság. Nem lehet és nem szabad előbb a teljesülés felé rohanni, mielőtt a feltételek létre nem jöttek. Az 1918 előtti magyar állam tragikusan bukott bele ebbe a kísérletbe: a liberalizmus is nyelvkérdéssé fokozta a nemzeti kérdést (pl. milyen érdekes az első magyar népszámlálás módszere, mely a gyermekeknél, mint „beszélni nem tudóknál” semmiféle nemzetiséget nem tételezett fel — a nemzetiségi rovatról elkülönült „beszélni nem tudók” rovatába kerültek). Ezzel szembe mint pozitívumot a politikai nemzet fogalmát helyezte (a Bund metafizikájá!). Elképzelése két irányban törött történelmi tragédiák vonalába: önmaga sem mondott le a nemzeti erő teljességéről (a magyar nyelv hegemoniája) és a körébe tartozó nemzetek sem adták fel saját nemzeti metafizikájukat.

A szlovenszói magyarság nem követheti az öngyilkosság tragikus példáját. A mi nemzeti felfogásunk a metafizikai erő, a mult, kultúra és nyelv együttes szentsége és mind addig csak az lehet, amíg a közöttünk zajló fejlődés ezt diktálja.

Svájc sok gyakorlati részletet nyújt a nyelvi intézkedések gyakorlati példáival és megnyugtató, kellemes nyugvópontot jelent szemünknek a demokrácia a gyakorlat tökéletességében, az egyenrangúság és az önkormányzat. Azonban lelkeségét csak csodálhatjuk, de mi, éppen mi, a kisebbség nem követhetjük.

Belgium.

Belgium példája a külsőségek arányában távolról sem olyan tetszetős. A megoszlás egészen más: 3,185.100 beszél csak németalföldi nyelven, 2,833.334 csak francia nyelven, 976.813 pedig mindkettőn, tehát a flamandok (németalföldiek) és vallónok aránya körülbelül 54:45%-hoz. Legújabb alkotmánya 1932. VI. 28-áról — hosszú küzdelmek eredménye — 3 nyelvi területre osztja Belgiumot: flamand és vallón területre s az u. n. brüsszeli agglomerációra. Az elsőben a flamand, a másodikban a vallón (francia) nyelv az uralkodó, az agglomerációban pedig mindkettő egymás mellett. Itt olyan nyelven történik az elintézés, amelyen nyelvi községből ered az ügy. Ezenkívül Eupen, Malmédy és St. Vith

kantónjaira a világháború után vállalt kisebbségi kötelezettségek érvényesek: az ott lakó német kisebbségnek német nyelven intézik el a beadványait és a községekben a francia hirdetményeket németül is ki kell adni.

A külsőségek szerint tehát a belga példa a svájci minta tetszetős meg egyezéseivel szemben nem sokat nyújthat. Itt 4 olyan arányú nemzetiség, mint nálunk a csehszlovák, német, a magyar és a ruszin, ott két egymással szemben álló, mely a hataloméért küzd.

Részleteiben és lélektani háttérében mégis a belga példa még mindig mélyebb tanulságokat nyújthat nekünk, mint a svájci. A kis egységekre korlátozott önkormányzatok rendszere, a nyelvi rendelkezések, melyeknek szabatos, átgondolt és minden részletre kiterjedő bonyolultsága — a svájci szokásjoggal szemben eleve kizárja azt, hogy a végrehajtó hatalom kijátssza (az alkotmány szerint minden szabályt törvényben kell kifejezni, a végrehajtó hatalom semmiféle nyelvi előírást nem bocsájthat ki), sokkal eredményesebben vetüthető a mi viszonyainkra. (l. Dr. Stodola Emil: O jazykovom zákone a menšinových otázkách, Pozsony, 1937). A légkör pedig, melyben a rendezés született, a lelkeség, mely közel 50 éves küzdelem után a tételes intézkedéseket kitermelte, a mi éghajlatunk zivataros, olykor villámló időjárása. Belgiumban nem az történt, ami Svájcban, a két nemzet nem mondott le nemzeti metafizikájáról. Együttélésükben sokkal inkább politikai és gazdasági szükségyszerűséget láttak és a gazdaságilag és művelődésben emelkedő flamand (németalföldi) nép erélyesen követelte a jogait. A határokon belül a szupremácia harca játszódott le és ez a fülledtség, ez a svájci tájaktól mértföldekre eső telítettség közelebb hozza hozzánk a belga eseményeket és eredményeket.

Ezen egy vonatkozásban mély, bár nagyon általános analógián és egyes technikai (nyelvkérdési) tanulságokon kívül Belgium sem mutathatja nekünk az utat. Felülről nézett helyzete egészen más. A lakosság egyik fele a francia kultúra ekszponense, másik fele a németalföldi nemzeté (legujabban a belga törvények is a vlaam vagy flamand elnevezés helyett a németalföldi nevet használják), a nemzeti kérdést pedig szintén csak a nyelvi rendelkezések szemüvegén keresztül nézik. Ebben hasonló a svájci megoldáshoz: a külső ellentéteket nyelvi rendelkezésekbe vezeti le, a robbantó anyag mindenkor nyelvi területen jelentkezik. Viszont abban különbözik, hogy e mögött megtartotta a nemzeti kultúra metafizikáját: a belga németalföldi vagy vallón, az állami együttélést nem tekintti — mint a svájci — a Bund misztériumnak, hanem csak hasznossági formának.

A Balti államok közül Finnország legkisebb kisebbségének, a svédeknek is megadta a kulturális jogokat, a minap pedig a finn miniszterek a svéd kormány hívására végiglátogatták a Tornea folyó melletti finn településüket (30.000 finn), hogy közösen megbeszéljék, mit

lehetne tenni minél hathatósabb kulturális fejlődés érdekében. Balti idill, olyan ez a mi, küzdelemre és örökös védelemre berendezett szemünknek, mint az ezeregyéjszaka meséje. Észtország az idillre ráduplázott: mihelyt 300 ezer nemzetiséghez tartozó ember kvalifikált többsége kéri a kultúraautonómiát, megadják.

Itt is rengeteg technikai érdekességet tanulhatunk, elsősorban az észt kultúraautonómia elveiből és eddigi gyakorlati eredményeiből, de a mi középeurópai szegletünk távol van az idillikus légkör, a gyakorlati demokrácia olyan felsőfokaitól, mint a balti államok.

Oroszország látszólagos rejtély. Az egyik oldalon az objektív ítélnők is el kell ismernie, hogy az új Oroszország sokat tett nemzeti kisebbségeinek kulturális fejlesztésére, — Lenin az elszakadásig hirdette a nemzeti jogok érvényét. A másik oldalon elnyomás, nemzeti vezetők kivégzése, a középponti hatalom kíméletlenül letöri a nemzeti törekvéseket. Hol van az igazság? A felelet a szocializmus nemzetfelfogásában rejlik. A szocializmus Renner és Bauer úttörő művei óta nyelvi és kultúrkérdéssé fokozta le a nemzeti gondolatot. A szociális osztályharc egyik éle a „nacionalista” burzsoázia ellen fordult. Oroszország helyet adott a nemzeti életeknek néprajzi és nyelvi értelemben de már az ukrán példa megmutatta, hogy mihelyt a nemzeti erő kilépett a néprajzi különlegesség és a nyelvi élet szűk köréből, mihelyt metafizikai élménnyé, tényleges önállóságra áhítozó hatalommá lett, az orosz nacionalista kommunizmus tüzrel-vassal lépett fel ellene.

Az orosz példa veszélyes és Középeurópában tarthatatlan. A különböző nacionalizmusok örvényében nincsen módja a nyelvi és néprajzi megoldásnak ott, hol a középponti zsarnoki hatalom csak hirdeti az elveket, de nem követi.

Felsorolásom inkább illusztratív. Nem is tűztem ki más célt magamnak, minthogy röviden azokra a veszélyekre rámutassak, melyek sokszor külsőleg tetszetős példák és minták mélyén rejtőznek. A svájci példa egyoldalú átültetése nemzeti öngyilkosság, a többi minta is olyan éghajlatban született, mely messze esik a mi középeurópai szegletünk-fülledtségétől.

Technikát, jogi fogalmakat, koncepció-vázakat mindenütt kereshetünk, lelkeséget azonban csak ott, ahol a nemzeti fennmaradásért kifejtett munka küzdelem volt, állandó készenlét, állandó védekezés. A nemzeti erő összes készletének munkába állítása a kulturális, gazdasági és szociális élet minden síkján. Így többet tanulhatunk meg a háború előtt a monarchiában élt nemzetiségektől, a csehektől, románoktól és szerbektől, vagy akár a schleswigi dánoktól mint Svájctól, különösen, ha soha sem felejtjük el, hogy elsősorban önmagunkat kell ismernünk és önmagunkra kell támaszkodnunk.

Demokrácia és cezarizmus

Írta: Ottlik László (Budapest)

A demokráciának a diktatúrával való szembeállítását a jelenkor legdivatosabb politikai jelszava. E sorok írója más alkalommal*) már elvi, kategóriális vizsgálódás keretében rámutatott arra, hogy ez a szembeállítás a komoly tanulmány világánál nem állhatja meg helyét és hogy az állítólag kibékíthetetlen ellentétek sem az elméletben sem a gyakorlatban nem zárják ki egymást.

Az itt következő fejtegetések ezeket a megállapításokat az újkori történelem és eszmetörténet egyik legnevezetesebb fejezetének világánál szándékoznak egynémely, azt hisszük, nagyon is a lényegbevágó tanulsággal kiegészíteni.

Az individualisztikus demokrácia — minden közkeletű szemrehányás dacára — nem Lockenak, vagy Rousseau-nak a fejéből pattant ki. Világnézeti alapja, a természettől egyenlőnek elgondolt emberi egyedekből álló nép szuverenitásának elmélete oly régi, mint maga a politikai gondolkodás. (Protagoras, a híres „szofista”, Platon tanúsága szerint a népszuverenitás eszméjét egyenesen isteni rendelésből vezeti le.) Ez az elmélet maga azonban sohasem lett a politikai demokrácia forrásává: minden időben csak arra szolgált, hogy egy fennálló, vagy érvényesülésért küzdő hatalom igényeit szentesítse. Így élt a római császári impérium az u. n. „lex regia” fikciójával, amelynek értelmében a „populus” az egész hatalmat a cézárokra ráruházta. (Tudjuk, hogy Augustus valóban formálisan sorra magára ruháztatta az összes számottevő republikánus hatóságok hatalmát.) A középkori pápaság viszont a világi uralkodókat iparkodott sakkbantartani ezzel az elmélettel, amíg azt Paduai Marsilius végül vissza nem fordította egyenesen a pápaság ellen. De Locke spekulációiban is ez az elmélet csak utólagos igazolására szolgál az államcsínynek, amely az örökös királyság helyébe egy új, a nép által helyeslőleg „akklamált” királyságot állított. Az újkori abszolutizmus azonban maga sem röstelte olykor ezt az elméletet, római mintára, igénybevenni. Ezek a hatalmak azonban mind a hatalom-keletkezés vagy fennállás normális eszközein nyugodtak: a fegyveres erő, vagy a hagyományosan fennálló társas, hierarchikus organizáció erején. Arra még nem volt példa, hogy a hatalom valóban úgy jött volna létre, amint azt a népszuverenitás spekulatív elmélete elgondolta: az egyes önálló és egyenlő individuumok önkéntes megegyezése és a közöttük létrejött szerződés alapján. Hogy ennek lehetősége egyáltalában felmerüljön, ahhoz arra volt szükség, hogy egyszer a hatalom normális formái mind eltűnjenek, anélkül, hogy más

*) Diktatura és demokrácia. „Társadalomtudomány”, 1929 évf. 1—2 sz. Különlenyomatban: „Társadalomtudományi füzetek” 11. sz.

normális hatalmi formák léphettek volna helyükbe. Az első ilyen eset a nagy modern államok történetében a francia forradalom eseményei következtében fordult elő. Mert a két angol „forradalom” korántsem esik ebbe a rovatba: az egyik esetben polgárháborúból, katonai erővel nőtt ki a „demokratikus” Commonwealth új hatalma, a második esetben államcsíny ment végbe egy idegen s önálló katonai erővel rendelkező fejedelm „importálása” útján. A többi európai országokban pedig, ahol a rendiség intézményei még több vagy kevesebb épségben fennállottak, a létező hatalmak civakodása és vetélkedése elég gyakran előfordult: arra azonban, hogy e hatalmak egyszerre mind megszűntek volna létezni s egymás helyébe ne léphettek volna, példa nem volt és nem is lehetett.

A francia forradalom így vált a demokrácia nagy világtörténeti laboratóriumává, amely végeredményben kísérletileg mutatta ki, hogy a hatalom a demokratikus elmélet elképzelt útján valóban nem jöhet létre. A francia forradalom ünnepélyes nagy demokratikus „konstitúciói” a maguk idejében egy pillanatig sem voltak egyebek, mint ködképek, fata morgánák. Konszenzus útján nem született meg a hatalom az atomizált társadalomból, csupán a régi kínos úton, kisebb-nagyobb csoportok bandaszertű összeverődése, terrorisztikus fellépése és végül az alaktalan „atomizált” tömeg alávetése és megszervezése által: harcra a belső és külső „ellenség” ellen.

Az „atomisztikus” demokrácia tehát semmiképpen sem forrása, mindig csak temetője; vége, nem kezdete a hatalomnak. S ez nem is lehet másképp, mert nyilvánvaló, hogy a népszuverénitás dogmája, amely az „államalkotó” individuumok tökéletes egyenlőségéből indul ki s ez egyenlőség megóvását tekinti a hatalom alapvető feladatának, ezzel olyan feltételt támaszt, amelynek teljesítése elemi lehetetlenség. „Oboedientia facit imperantem”: jegyzi meg Spinoza és Schiller költői alakba öntötte ezt az elemi „szociológiai” belátást: „Den Gehörchenden macht nur der Gehorchende gross”. Hatalom csak ott van, ahol fegyelem, ahol az emberek parancsoknak engedelmeskednek s ahol az egyik parancsol és a másik engedelmeskedik, ahol az egyesek nem az egyenlőség, hanem az alá- és fölérendeltség viszonyában vannak egymással. A hatalom tehát eo ipso egyenlőtleniséget teremt az egyesek között és pedig „hierarchikusan”: úgy, hogy ha „fel felé” haladunk az organizáció lépcsőfokain, mind kevesebb személyiséget találunk, akik mind több „alárendelt”-nek parancsolnak és mind kevesebb „feljebbvalónak” engedelmeskednek, ha pedig „le felé” haladunk e lépcsőn, mind több egyént találunk, akik mind kevesebb alárendeltnek parancsolnak és mind több feljebbvalónak engedelmeskednek; mert ha fordítva lenne, ha mindig kevesebben engedelmeskednének és mindig többen parancsolnának, az eredmény az lenne, hogy végül mindenki parancsolna és senki sem engedelmeskednék: azaz nem lenne hatalma senkinek.

Tudjuk, hogy az új állami hatalom hosszas vívódás után végül is a

legkevésbé demokratikus formában, mint Bonaparte tábornok katonai diktatúrája jött létre. Az egész periódus egyenlege mindazonáltal a demokrácia, mint politikai világnézet szempontjából korántsem passzív. A demokrácia azóta állandó alkotórésze lett a politikai atmoszférának: negatív, abban az értelemben, hogy a tagolatlan, „atomisztikus” tömeg, mint a politikai rend negációja és minden kormányzás állandó árnyéka, mint a sötét gond a lovas mögött, azóta állandóan itt van a szemünk előtt és ismételt forradalmakban mutatta meg valódi arcukat; és pozitív, abban az értelemben, hogy a francia forradalom s abban a jakobinusok eszelős heroizmusa, amellyel a lehetetlent megkísérelték, egy demokratikus mítoszt teremtett, amelynek lélektani befolyása a jelenlegi közélet állandó tényezői közé tartozik.

E mítosz szerint a „tisza”, forradalmi demokrácia bukása sohasem az eszmében rejlő képtelenségnek vagy annak köszönhető, hogy a demokratikus emberanyag kevésbé volna értékes, mint az az „elit”, amely monarchikus vagy oligarchikus rendszerekben a hatalmat gyakorolja. E bukás oka mindig csak a bukott hatalmasok aknamunkájában s a demokrácia által delegált és a régi arisztokrácia vagy plutokrácia, illetőleg a hatalom démona által korrumpált „magisztrátus” bűnös hanyagságában vagy visszaéléseiben keresendő.

E mítosz elméleti alapvetése Rousseautól származik és így őt joggal lehet a modern individualisztikus demokrácia atyjának nevezni. Ismételjük, nem mintha valóban Rousseau spekulációi váltották volna ki a nagy forradalmat, vagy szabták volna meg annak útjait. Rousseau elméletének a forradalom szempontjából az ad jelentőséget, hogy mint mondtuk, e forradalomban megvalósult az, ami Rousseau spekulációiban merő hipotézis: az atomizált társadalom. Így azoknak a forradalmi vezéreknek — a jakobinusoknak — nyilatkozatait (nem okvetlenül tetteiket) Rousseau teóriája inspirálta. Szerintük most volt itt az alkalom arra, hogy elkerültessek és kiigazítsassék az a hiba, amelybe az emberiség eddigi fejlődése folyamán beleesett.

A népszuverénitás elméletét, mint mondtuk, nem Rousseau találta ki: régi butordarab volt már ez az emberi gondolatok lomtárában. Ez az elmélet továbbá jó volt, mint láttuk, mindenféle hatalom szentesítésére. Vajjon minek köszönhette ezt a népszerűségét? Miért látszik jogosabbnak az a hatalom, amely a népakaratra hivatkozhatik, mint más, amely ilyen szentesítést nem tud felmutatni?

Minden politikai vita háttérében van egy alapelv, amelyben minden vitatkozó egyetért s ez az, hogy a hatalomnak a „közérdek” szerint kell kormányoznia. A közérdek azonban olyasvalami, ami szemben áll azzal, ami csupán magánérdek, vagy csupán csoportérdek, részleges érdek. Következésképpen a magánosoktól, a kisebb csoportokon át az egész felé haladva, számszerű relációkkal van dolgunk s ezeknek végiggondolása odavisz, hogy a közérdeket önkéntelenül is azonosítjuk azzal,

ami mindenki neked érdekében van. Amennyiben pedig ez ném érhető el, a közérdeket legjobban megközelíteni látszik az, ami a megállapítható legnagyobb többségnek érdeke. Következésképpen a nagy többség uralma inkább látszik közérdekűnek, mint egyeseké, vagy kisebbségké.

Ámde mi biztosítja azt, hogy a többség valóban helyesen ismeri fel a saját igazi érdekeit? Erre a kérdésre a régi középkori népszuverénitás-elmélet válasza ez volt: „Vox populi vox Dei” — A nép szava Isten szava!

Rousseau is így érvel. Szerinte is a demokrácia isteni törvényből ered. Az isteni jószág és bölcsesség tagadása lenne az a feltevés, hogy Isten teremtményei gonoszak is lehetnek. Az ember tehát nem gonosz, ahogyan a Teremtő kezéből kikerül. De nem teheti gonosszá a természet sem, hiszen az is Isten alkotása. Az embert gonosszá csak az ember teszi. Az emberi vétkek forrása a társadalom és a társadalomban kifejlődött egyenlőtlenység, amiből vetélkedés, hatalomvágy s embertől való leigázása ered. Ez a gonoszság és egyenlőtlenység teszi szükségessé az államot, amelynek feladata az, hogy az egyenlőséget helyreállítsa s ezzel a jószág birodalmát megteremtse. Következésképpen az ember annál jobb, mennél közelebb áll a tiszta egyenlőség és ártatlanság állapotához, azaz mennél kevesebb része van az egyenlőtlenység okozta hatalomban. Mert a hatalommal való visszaélés lehetősége mindig kísért, mindig korrumpál. A helyes alkotmányozásnak eszerint ebből kell kiindulnia s ezért hirdeti az emberi jogok új deklarációja, amely Robespierre 1793 évi alkotmánylevelét bevezeti, hogy „Minden alkotmány hibás, amely nem azon a feltételezésen sarkallik, hogy a nép jó és a magisztrátus megvesztegethető.” Ebből természetesen nem az következik, hogy a jó polgárnak nem szabad a hatalomra törekednie, hanem az, amit Montesquieu jellemző éleslátással és minden metafizikai spekuláció nélkül úgy fejezett ki, hogy a demokrácia kútfeje az erény. Az egyenlőség szeretete Montesquieu szerint csak úgy válik politikai erénnyé, ha a mértékletesség, az igénytelenség szeretetével párosul, ha annak lényege az önmegtagadás és ha az egyenlőség szeretete arra kórlátozza az egyesnek becsvágyát, hogy nagyobb szolgálatot tegyen a hazának, mint a többiek. Innen ered tehát a jakobinusok eszmevilágában a demokrácia és a patriotizmus szoros és fanatikus összefonódása. Ez az a kapcsolat, amely a jakobinizmust egy időre alkotó, hódító, népmozgató erővé tette s képessé arra, hogy a forradalom védelmére hadsereget teremtsen elő s e hadsereget oly lelkesedéssel fűtse, hogy abban az újonc méltó ellenfelévé lett az ellenséges veteránnak. De a demokratikus mítoszról nem csupán a republikánus erény dogmája ered, hanem egyúttal a deposedált hatalmasok, a „nem-egyenlők” gonoszságának, áskálódásainak és a hatalom gyakorlásával megbízott tisztviselők, politikusok korrupciójának állandó gyanuja s ennek a gyanunak gyümölcse: a terror. „Ha a népies kormányzás kútfeje békében az erény — mondja, Montesquieut idézve, Robespierre — a forradalomban a népi kormányzás kútfeje az erény és a terror együtt: az erény, melynek híjával a terror végzetes:

a terror, amelynek híjával az erény tehetetlen." Amit azonban a patriotizmus erénye épített, azt a terror lerontotta s az egyenlők terrorjára az egyenlőtlenek terrorja: a thermidori ellenforradalom felelt. Robespierrenek mégis igaza volt. A forradalmi demokrácia nem élhet meg terror nélkül. Terror nélkül elvész az egyenlőség, ^{ami} de a terror az erény mellett a félelmet teszi meg a hatalom második pillérének, azaz a demokráciát — Montesquieuvvel szólva — deszpotizmussá alacsonyítja le. Ime, ebben rejlik minden forradalmi individualisztikus demokrácia végzete: mi, akik Lenin és Sztalin kortársai vagyunk, tudjuk, hogy ez a leírás nem egyedül Robespierre rendszerét jellemzi...

A demokrácia mítosza, mint mondtuk, a francia forradalom óta itt van, él és hat közöttünk: egyfelől mint óriási kapacitású feszítő erő, amely egy lelkiismeretlen vagy botor demagógia kezében a társadalmi rend szétrobbantásának eszközévé válhatik; másfelől azonban ott, ahol már a robbantó erők a maguk démoni munkáját elvégezték. — mint a francia forradalom példája is mutatja — ez a mítosz egyúttal pozitív alkotó és építő erővé is válhatik. A mítosz maga egy utópiát, egy ideális társadalmi rend eszményét vetíti a sorsával elégedetlen „tömegember” elé, egy rend vágyképét, amelyben mindenkire a boldogság ígérete várakozik. De a demagógia hamar zsákutcába jut, ha csak boldogságot ígér híveinek. Ezzel az ígérettel könnyű a tömeget elszédíteni, de ez egyúttal oly étvágyakat kelt, amelyeket, ha tettezre kerül a sor, nem lesz könnyű kielégíteni. A földi hatalom által biztosítható „boldogság” alapja kivétel nélkül mindig javak juttatása, amelyeket birtokba lehet venni, amelyeket élvezni lehet. Ezekkel a javakkal aránylag mindig csak kevesen vannak hiánytalanul ellátva. A demagóg, aki „boldogságot” ígér, ezért ezt az ígéretét azzal szokta megoldani, hogy a „nép”-nek hiányzó javakat másoktól fogják elvenni, akik azokban duskálódnak. Amde a közvetlenül élvezhető, elfogyasztható javak mennyisége mindig korlátolt — ezért nem jut belőlük mindenkinek elég — s a demagógia többnyire oly időkben jut diadalra, amikor e javakban éppenséggel nagy a hiány. Már pedig a közvetlenül el nem fogyasztható javak birtoklásának értéke ép olyasvalamiben van, amit závaros időkben semmiféle hatalom nem tud biztosítani és amit ezenfelül az ilyen demagógia éppen a „másoktól való elvétel” ígéretével egyenesen tagadásba vesz: ez a biztonság, a birtokolt javak háboríthatatlan élvezetének tudata. Következésképpen az ügyesebb, életrevalóbb demagógia nem arra sarkalja híveit, hogy ezt vagy azt, ami a szomszédnak megvan, vegyék el tőle, hanem arra, hogy ezért vagy azért, ami nincs meg, harcoljanak, küzdjenek és ezzel az „ügy” szolgálatában dicsőséget arassanak. A boldogság mellett ugyanis a dicsőség az a másik fogantyu, amellyel az emberek fantáziáját meg lehet ragadni. Dicsőség pedig nincsen küzdelem, hódítás nélkül: a küzdelem azonban áldozatokkal jár, lemondást, önmérséklést kíván s ezért mindig legjobb iskolája a fegyelemnek, amely nélkül harcot nyerni nem lehet s amely nélkül nem lehet az alakatlan „atomisz-

tikus” tömegből tagozott, hierarchikus állami organizációt építeni. Ebben van éppen a legmélyebb alapja Montesquieu tanításának a demokratikus erényről. Aki tehát a forradalmi demokráciát állammá akarja szervezni, annak feltétlenül harcot kell hirdetnie valamiért és valaki — belső vagy külső „ellenség” — ellen. De míg a „belső” ellenség ellen koncentrált harc a terror és a deszpotizmus melegágya lévén, a megszerzett hatalom „normalizálását” lehetetlenné teszi; a külső ellenség elleni küzdelemmel a demokrácia a legnagyobb szervező hatást tudja kifejteni, mert ha az emberek hazaszeretetére appellálhat, legnagyobbbrészt számíthatni fog azoknak a támogatására is, akik különben talán a belső ellenség soraihoz csatlakoznának. Így értjük meg azt a tüneményt is, hogy a jakobinusok terrorisztikus uralma elbukott ugyan a „belső” fronton, de az a haderő, amelyet a haza védelmére valósággal a semmiből teremtett elő, diadalról diadalra haladt és megvédte a forradalmat külső ellenségei ellen.

Ezzel éppen a demokratikus mítosz egyik legnevezetesebb kreációjához érkeztünk el: a hódító nacionalizmushoz. A modern nacionalizmus ugyanis elsősorban nem egyéb, mint a patriotizmusnak új, demokratikus formája. A forradalmi francia demokrácia hazafias lángjának élesztéséhez bizonyára hozzájárul a „biens publics”, a „közjavak”, vagyis az egyház és az emigráns nemesség birtokainak percellázása is, amely számtalan új földbirtokost teremtett s ezeknek mind életérdekké vált a harc a restauráció, a régi birtokosok visszatérése ellen. A jakobinus hazafiság győzelmében ennek a körülménynek ép úgy megvan a maga része, mint Lenin hasonló földbirtokpolitikájának az orosz forradalomban. Azonban az anyagi érdekek nem természete az, hogy védelme lelkesedést keltsen, mert a lelkesedéshez az önzetlen odaadás felemelő érzése kell. Megengedjük, hogy a patriotizmus érzelmében részben ilyen, magukban lelkesedést nem indokló anyagi érdekek „szublimációja” is benne van. Ámde a konvenció haderői egyrészt nem kizárólag az új birtokosok soraiból kerültek ki, másrészt — amint a patriotizmus kétségkívül szárnyakat adott a demokráciának, ép úgy adott a demokrácia a patriotizmusnak is új arculatot. Azok a paraszti és proletár elemek, akik a régi francia államban csak pária számban mentek s akik a régi francia hadseregbe csak kenyérkereset céljából léptek be, most egy új méltóság érzésével lettek gazdagabbak: hiszen a demokrácia elmélete szerint alattvalókból szuverénekké léptek elő s a haza most már bizonyos ideális értelemben az ő tulajdonuk lett, mégha földjéből egy talpalattnyi sem volt az övék. Az „új birtokosok” ennél fogva a valóságban sokkalta többen voltak, mint amennyinek jutott rész a „biens publics” szétosztásából. A nacionalizmus ennyiben új valóság: a régi hazafi szerette a hazát, mert hozzá tartozott: de nem annyira a haza volt az övé — a haza, a föld, mindig a birtokosoké volt — mint inkább ő a hazáé. De az új „nemzet”, amelyből király, nemesség, papság — a régi „nemzet” — ki volt zárva, egyértelmű volt a szuverén demokráciával, amelynek a haza most már közös-birtoka:

Igy találkozik össze a többségi uralom fogalmában demokrácia és nacionalizmus és ezért lett a modern „nemzet” a kisebbségek notórius elnyomója, a régi patriotizmus szellemével egyenes ellentétben: Ugyancsak ezért nő ki a hazafias forradalom szuronyerdejéből az a hódító nacionalista katonai diktatúra, amely azután egy új politikai forma, a modern cezarizmus megalapítója lesz.

E napóleoni cezarizmusra nem jellemző, benne csupán szimptomatikus az, hogy a demokrácia jogcímére alapítja hatalmát; nem jellemző, mert ép ebben egyezik az antik cezarizmussal. Ami a napóleoni rendszerben újdonság, az a népszavazás, a plebiszcitum formális igénybevétele. Napoleon nem éri be azzal, hogy az utca népével, a népet szimbolikusan képviselő csődülettel akklamáltassa magát: ő a szó szoros értelmében a nép akaratából viseli a császári koronát. És tanulságos módon, diktatori uralma ellenére a Nagy Napoleon sohasem szünt meg a francia „kisember” szemében a demokratikus mítosz hőse lenni: mint Rostand Sasfiókja mondja a wagrami mezőn, mikor zavart képzeletében felzúg a csatátér halott hőseinek a Császárt éltető üdvörléte: „C'est le pardon à cause de la Glorie!” A dicsőség kiengesztelő hatalma ez.

Ekkép a napóleoni cezarizmus pecsételte meg a demokráciának és a nacionalizmusnak azt a tartós frigyét, amely a modern francia államéletre oly jellemző és amely a harmadik köztársaságot időálló politikai egységgé kovácsolta. A nagy francia forradalomban bekövetkezett e politikai körforgással szemben a jelenkori nagy orosz forradalom megakadt a félúton: a terror és a deszpotizmus stádiumából egyelőre nem képes kiszabadulni. A politikai körforgást így a jelenkori forradalmi periódus történetében csak az orosz és a német fejlődés egybevetése mutatja: a demokratikus cezarizmus új formáját ugyanis Hitler „vezéri állama” teremtette meg.*)

*) Az utóbbira, továbbá a „cezarizmus” és a „deszpotizmus” közötti különbségre nézve utalunk a szerzőnek sajtó alatt lévő tanulmányára „A mai világ képe” c. gyűjteményes munka „Politikai élet” c. kötetében. (Egyetemi nyomda, Budapest.)

A szociális gondolat ténfoglalása Magyarországon

Irta: Kovrig Béla (Budapest)

Ha Assurtól a modern idők roppant arányú nagy olvasztójáig a történelem széles országútján hömpölygő tömegek hétköznapi sorsának alakulását kísérik figyelemmel, hatalmas gesztusok emlékével találkozunk, amelyekkel az emberi együttélést igazító közhatalom hol önmaga erősítésére, hol egy magasabb eszme szolgálatában; hosszabb-rövidebb időre védelmet nyújtott mindazoknak, akik létének egyetlen alapja a munka. Ezek a gesztusok szaporodnak, egymásbafolynak, rendszerré válnak, az emberi együttélét sűrűsödésével, komplikálódásával, a társadalom életének egyre fokozódó sokrétűségével. Minden változás dacára változatlan a tettek oka, a gesztusok rugója, a cselekvést mozgató erők: az érdek és az eszme. A társadalmi fejlődés folyamán, a szociális cselekedeteknek ez a kettős hajtóereje eggyé olvad, az eszme az érdek szolgálatába lép, az érdek eszmévé finomul. Ki tudná ma érdek- és eszme elemekre bontani egy nagy szociális berendezés eszmei hátterét. Ki tudna bizonytságot tenni arról, hogy mennyiben politikai becsvágy a birtoklásért aggódó félelem, a közéleti taktika. Az embertárs szeretete, a nemzet, mi több, az Isten dicsőségének ernyedetlen akarása lakozik-e a jogszabályokká merevedett népvédelmi rendszerek mögött? De nem is ez a fontos. A fontos a lényeg: az érdek tartóssága, egyetemessége vagy korlátoltsága, abszolút vagy relatív jelentősége. Mert ha egyetlen még oly erős társadalmi csoport múlt érdeke ad is lendületet és súlyt a szociális cselekvésnek, az ilyen osztálypolitika szociális fellobbanása hirtelen gyorsan tűnő jólét magaslataira felvethet eddig az élet ányékos oldalán didergő, alig figyelembe vett népcsoportokat, de a társadalmi erőknek egyetlen osztály javára koncentrációja olyan egyensúlybomlást támaszt, amely rövidesen megsemmisíti az ilyen osztálypolitikának minden gazdaságilag megalapozatlan szociális vívmányát. Nem így, ha a közhatalom társadalmi akarata a nemzet egészéből, tehát a legszélesebb, még alakulásban levő társadalmi érdekesség teljességéből táplálkozik és bár fontolva, de mindig a létező adottságokra építve szüntelenül az egészre figyelemmel építi ki a nemzet egzisztenciájának megfelelő szociális berendezkedést. Ez utóbbi a magyar szociálpolitika. Ezen az úton a magyarság, történeti katasztrófája dacára, annál inkább haladhatott, minél jobban érvényesült a magyar politikai kvalitás a zárt ideológiáktól és politikai ködkepeket varázsló mitoszoktól ment országépítő cselekvés. Ennek a kvalitásnak érvényét csak elősegítette az 1919. évi bolsevizmus intermezója, amely még a történelmi materializmus eszmekörében élő jóhiszemű, népszerű fana-

tikusokat is kiábrándította az egyoldalú osztálypolitika mítoszából. Így a magyar szociálpolitika méltóvá válhatott minden társadalompolitika alapelgondolásához: a társadalmi egész érdekéből indulhatott ki s az ebből kikövetkeztetett szociális akaratát ismét a nemzet összes társadalmi csoportjainak javára érvényesíthette. Természetes, erre a hagyományos magyar politikai realizmus jegyében kialakuló szociális politikára is hatnia kellett mindama szellemi tényezőknek, amelyek feszültségben tartják és átformálják az európai életegységet. De miként a magyarság sohasem vált egy monokultúra rabjává, szociálpolitikája észmei hátterének kialakításánál, bár értékesítette az ipari demokráciák tapasztalatait, a modern olasz államberendezés szociális alkotásainak eredményeit, a bismarcki Németországban kiérlelt társadalombiztosítás gondolat előnyeit és mindenek felett megtermékenyült a pápák szociális enciklikáinak időtálló tanításaitól — azért mégsem vált egyetlen külföldi szociálpolitikai irány pusztá utánzójává, szolgáló követőjévé.

Pedig ugyancsak nehéz adottságokkal kellett megküzdenie ennek a háborút követő magyar szociálpolitikának. Népsűrűség és nemzeti jövedelem adottságai feltételezték, de egyszersmind korlátozták az ország népvédelmi politikáját. Az összes keleteurópai agrárországok között vezető magyar népsűrűség (egy négyzetkilométeren 1920-ban 86 lélek) szüntelenül napirenden tartotta a nép foglalkoztatásának a problémáját. Ezzel szemben a nemzeti jövedelemnek még 1924—1925-ben is csupán egy lélekre számított átlagosan 580 pengős volumenje fékezte a tőkérentabilitását mérséklő szociális akciót. Ha még ehhez figyelembe vesszük az országnak 1921—1922-ben ingó tőkében nagyfokú szegénységet, a gazdaságok felszerelésének háborus leromlását, az ország vezető gyárai felszerelésének, a bolsevik uralmat követő román megszállás során idegen csapatoktól a Balkán ismeretlen tájai felé történt elszállítását, képet alkothatunk a gazdasági leromlásnak azokról a vígasztalan viszonyairól, amelyeknek színeit csak az erre az időre eső inflációs korszak tőzsdei spekulációs látszatkonjunktúrája tompította.

A háború utáni átalakulást követően az országban még mindig a mezőgazdasági népesség volt az uralkodó elem. Ennek gazdasági bázisát — a földet — érintette legkevésbé mindaz, ami megrázkódtatta ezt az ezeréves országot. Itt volt a legtöbb földben, gazdasági hagyományban és faji értékben, amelyre a legbiztosabban lehetett építeni. A magyar társadalom megerősítésének munkáját itt kellett tehát megkezdeni. Első feladat volt a termelési rend és szabadság helyreállítása a termelés fokozása érdekében. Ennek nyomán a búzatermő terület 1920-hoz viszonyítva már a következő évben 15%-kal, a takarmánytermő terület 25%-kal, gyarapodott, majd megindult a szarvasmarha-, sertés és baromfiállomány számbeli növekedése is. Súlyos szociális érdekek fűződnek az ország egész szántóföld területének több mint 60%-át művelő kisbirtokok

versenyképessé fejlesztéséhez. Mindez nem sikerülhetett volna állami támogatás nélkül. Nemesített vetőmagot és olcsó műtrágyát kaptak a kisgazdák és az állam nagy áldozatot hozott a minőségi termelésre való ránevelésük, az istállótrágya helyes kezelésének meghonosítása, a pillangós növények termelésének előmozdítása, a gazdasági szaktudás, a baromfi-tenyésztés és gyümölcsstermelés fejlesztése, a terméketlen területek megjavítása, a terményértékesítést elősegítő vasuti beruházásoknak és útépitéseknek megvalósítása, ármentesítő és vízszabályozó munkálatok végrehajtása, a Nagy-Alföld erdősítése, a legelő-, rét-, és szikjavítás érdekében. Ezenkívül az állam beruházási politikája keretében állandóan kutatott új külföldi piacok után: igyekezett a mezőgazdasági terményfeleslegnek külföldön propagandát csinálni, támogatta a mezőgazdasági kísérleteket, fokozatosan javította az állattenyésztés színvonalát, a külföldi értékesítési nehézség ellensúlyozására támogatta a tejtermelést, a húsertésenyésztést és a borkivítelt, mert hiszen ezekre a feladatokra a teljesen legyengült magángazdaság akkor képtelen lett volna. Ezekre a célokra az állam öt év leforgása alatt 252 millió pengőt fordított. A mezőgazdasági népesség társadalmi és gazdasági megerősítését célzó tervszerű politika, a termelési rend és szabadság eddig Magyarországon páratlan felvirágzáshoz vezetett. A mezőgazdaság évenkénti nyers hozadéka 1922—1927-ig másfélmilliárd pengőről négy milliárd pengőre emelkedett. A mezőgazdaságban közvetlenül érdekelt társadalmi csoportoknak agrárpolitikai megsegítésén felül, tisztán szociális szempontból, megtörtént a magyar földmegoszlás aránytalanságainak mérséklését célzó agrárreform végrehajtása. Ismét nem doktriner alapon, nem egy ideológia jegyében, hanem azért, hogy a haza földjét a világháború során nagy véráldozattal védő földművesnépnek azok a fiai, akik gazdasági ismeretekkel és hagyományokkal rendelkeznek, önálló gazdákká válhassanak. Az agrárreform során az állam 3326 községben gyakorolta a nagybirtok terhére a törvényei szabályozott megváltási jogot, amelynek során tulajdonjuttatással és kishaszonbérletekkel együttvéve 1,270.000 katasztrális hold területet vett igénybe földbirtokpolitikai célokra, ami az ország szántóföld területének több mint 13%-a. A földreform lebonyolítása után 220.000-el gyarapodott a földtulajdonosok száma s a kisbirtoké immár az ország mezőgazdaságilag művelt területének több mint a fele. A falusi nép életviszonyainak alakulása szempontjából nagy jelentősége van annak, hogy az állam a földreform során az arra szorultaknak és érdemeseknek családi tűzhelyhez juttatása végett 259.645 házhelyet adott, 58.586 katasztrális hold föld terjedelemben. A földbirtokreform során a magyar földbirtokososztály jelentős áldozatot hozott, ugyanis földben 294 millió aranykorona vagyonszármazást fizetett, készpénzben pedig 70 millió aranykorona földváltást, tehát együttes áldozata 364 millió aranykoronát tett ki.

Az agrárreformmal kialakított parasztgazdaságok megerősödését elősegítette, hogy az agrárreformot éppen akkor hajtották végre, amikor részben a termeléspolitikai intézkedések hatása alatt ugrásszerűen emelkedett a mezőgazdasági termelés hozadéka.

Távol áll tőlünk egyoldalú eljárással a pengőt megteremtő, a Nemzetek Szövetségének hatékony segítségével végrehajtott valutareformot úgy beállítani, mintha ez kizárólag szociálpolitikai cselekedett lett volna. Nem! A fizetőeszköz stabilitása és zavartalan funkciója a rendezett állami lét egyik feltétele. Kétségtelen azonban, hogy a valuta nehezen megteremtett, esztendőkön át nélkülözött stabilitása jelentős szociális érték, amelyhez igen lényeges népvédelmi érdekek fűződnek. Hogy 1923-ban, a mai évi 1135 pengővel szemben, 462 pengő volt egy gyáripari munkás átlagos évi keresete, ebben jelentős része van annak, hogy az áraknak és a munkabéreknek az inflációs időkben tapasztalható versenyében a reálbérek színvonala rohamosan hanyatlak, ami nem csupán veszedelmes szociális feszültségeket vált ki, nemcsak a tömeges termelvények belföldi piacát szűkíti, hanem — és ez a legfájóbb — lerontja a kizárólag munkájukból élők biológiai értékállományát. Ezért, amikor nem mindennapi nehézségek közepette megvalósult a háború utáni valutareform, ez szociális érdekből is történt és jelentősen felért a munkabér vásárlóerejének emelését célzó anyagi bérvédelemmel. Ennek az előnyeit a munkásságon felül természetesen mindazok a széles közalkalmazotti és magánalkalmazotti rétegek is élvezhették, akik mint fixfizetésű munkavállalók haszonélvezői a reálbérek és reálfizetések emelkedésének.

A társadalomerősítő agrárpolitikai és valutapolitikai építő munka minden eredményei dacára nyilvánvaló volt, hogy egy ősi kultúrával rendelkező, európai életegységben élő, fejletlen civilizált nép megélhetését, állami életét, közháztartását, valutájának stabilitását nem lehet kizárólag egyetlen és az időjárás szeszélyeinek kitétt, nagyon is változó jövedelmezőségű termelési ágra, az agrikultúrára alakítani. A 30-as évek derekán immár 90-re rugó négyzetkilométernyi lélekszám és fejenkénti 580 P nemzeti jövedelem adottságai parancsolólag előírták az ország iparosítását.

Az ország vezetői felismerték, hogy amikor a nyugaton határolt államok agrárprotekciónizmus a Közép- és Kelet-Európában megakadályozza a nemzetközi munkamegoszlás optimumának megvalósítását, a magyar termelvények zavartalan kivitelét, akkor Magyarország ezzel a tényleges helyzettel számolva, csak ipari protekciónizmussal tudja biztosítani fejlődő népességének egyenletes foglalkoztatását, a munkásság munkapiaci feltételeinek javulását és egy modern államszervezet emelkedő szükségleteinek zavartalan fedezését. Fel kellett ismerni, amit sajnos kevesen tettek, hogy a mezőgazdasági lakosságra fejenként Magyarországon kevesebb szántó föld esik, mint — Olaszor-

szágot és Hollandiát kivéve — bárhol Európában. Mindaddig tehát, amíg mezőgazdasági termelvényeink arányos kivitele elől a szomszédos külföld elzárkózik, kénytelenek vagyunk állami és társadalmi létünk gazdasági feltételeit, iparunk fejlesztésével biztosítani. Hangsúlyozzuk: demográfiai adottságok azok, amelyek ezt az industrializációs folyamatot kiváltották és most is sürgetik. Hiszen az 1930-as évek népszámlálási eredményei is azt mutatják, hogy amíg a négyzetkilométerenkénti népsűrűség Bulgáriában 59.04, Jugoszláviában 56.29, Romániában 61.22, Ausztriában 80.61, addig Magyarországon 93.4, 1935-ben pedig 96.1 népsűrűséggel már megközelítettük Csehszlovákiának 1930 évi 104.88-as népsűrűségét. Érthető tehát, hogy amikor Csehszlovákia még nagymúltú, számottevő világpiacon jelentőséggel bíró gyáriparával sem tudja hiánytalanul megoldani népének foglalkoztatását, akkor az aránylag fiatal magyar industrializmus, amely csak a világháború után vett nagyobb lélekzetet, létjogosult, mert a mai nemzetközi külkereskedelmi helyzetben nélküle még romló munkafeltételekkel sem lehetne az egyre fejlődő népsűrűség mellett biztosítani a produktív korban levő magyar népcsoportok foglalkoztatását. Az egyes korcsoportok viszonylagos jelentőségének változása folytán ugyanis a magyar társadalom szerkezete az utolsó két évtized során módosult. 1910—1930-ig ugyanis a 20 évnél fiatalabbak korcsoportjának 5.2%-os csökkenésével szemben a 20—39 évesek korcsoportjába tartozók száma 35.2%-kal, a 30—59-es korcsoportba tartozóké 22.3%-kal, a 60—89-es csoportba tartozóké pedig 38.2%-al emelkedett, jóllehet az össznépeség egyidejű gyarapodása csak 14.9%-os volt. Ez az irányzat 1930—1935 között tovább tartott, amikor is az össznépeség 3.51%-os emelkedésével szemben a 20—39-es korcsoport gyarapodása 7.53, a 40—59-esé 6.6, a 60—69-esé 3.47, a 70—99-es korcsoporté pedig 9.27%. Az adatokból kirí a produktív korban levő népcsoportok viszonylagos jelentőségének számottevő emelkedése. Ezt egybevetve a népsűrűség jelzett tényeivel, és az agrikultúra kibontakozását veszélyező külkereskedelmi adottságokkal, nem zárkozhattunk el az 1925. évi autonóm vámatrifával jól megalapozott iparosítás paráncsoló szükségessége elől. Ennek nélkülözhetetlen előfeltétele volt a megfelelő tőke rendelkezésre állása. Az ország nagy tőkeinségében természetesen elsősorban külföldi tőke jöhetett számításba. Ennek beáramlását előkészítette az államháztartás egyensúlyhelyzetének a Nemzetek Szövetsége közreműködésével megvalósított helyreállítását, nemzetközileg elfogadott elvek alapján működő jegybank létesítése és az egészséges stabil valuta megteremtése. A pénzügyi politikának ezekhez a tényekhez fűződő eredményei készítették a külföldi tőkét magyarországi befektetésekre, azaz olyan államban való gyümölcsöző elhelyezésre, amelyeknek pénzügyei a Nemzetek Szövetségének égisze alatt alakulnak. Ilyen körülmények között egyedül a Bethlen-kormány uralma alatt kb. 3000 millió pengő külföldi tőke jött az

országba. Ebből az állam és a közületek kb. 1200 millió pengőt vettek igénybe. Részben a beözönlött külföldi tőke közvetlen és közvetett hatásának tulajdonítható az 1924—1928 évek között 931 millió pengőt kitevő állami beruházási tevékenység, amiből 600 millió pengő gazdasági célú befektetésekre esett, ami ismét közvetve és közvetlenül tápot adott az ipari fellendülésnek. A mezőgazdaság jövedelmezőségének már említett ugrásszerű emelkedése a valutareformmal megvalósult anyagi bérvédelem, az államháztartás egyensúlyhelyzetének helyreállításával összefüggésben a közalkalmazottak anyagi helyzetének kedvezőbb alakulása, az autonóm vámtarifával védett területen bővülő piacot biztosított a jelentős részben külföldi tőkével fejlesztett gyáripár számára. Ennek tulajdonítható, hogy 1921—1936-ig a gyári jellegű ipartelepék száma 1995-ről 3629-re (81.9%-kal), a gyáripari termelés 877.2 millió pengőről 2555 millió pengőre (191.2%-kal), a gyári munkások létszáma pedig ezzel egyidejűleg 150.000-ről 243.000-re (62.17%-kal) emelkedett. Bár a munka produktivitásának világszerte tapasztalható emelkedése és különösen a fejlődő textiliparban az automata és félig automata gépeknek fokozott alkalmazása következtében a gyári munkáslétszám emelkedése nem tartott lépést a gyáripari termelés értékének ugrásszerű emelkedésével, mégis jelentősen megkönnyítette a produktív korban levő bővülő néprétegek foglalkoztatását és a munkapiacra keresztül egyengette a korábbinál kedvezőbb munkafeltételek kialakulását. Az 1923. évben egy munkásnak átlagosan évi 462 pengős keresete, az autonóm vámtarifa hatálybalépésének évében — kétségtelenül az anyagi bérvédelmi valutareform hatása alatt is — már 1290 P volt, a gazdasági fellendülés csúcspontján, 1929-ben pedig 1526 pengőt ért el. Az átlagosan nominális munkabérek is jelzik a munkafeltételeknek ezt a javulását. 1925-től 1929-ig az átlagos napi gyáripari kereset 4 pengőről 40%-kal 5.58 pengőre emelkedett, a reális gyáripari napi bér pedig 3.92 pengőről 4.96. pengőre.

A nominális és a reális munkabérek színvonalának jelentős emelkedését a nemzeti jövedelem volumenjének és névleges értékének az emelkedése tette lehetővé és pedig minden mesterséges beavatkozástól függetlenül, a piaci mechanizmus zavartalan működésének eredményeként. 1924—1925-től 1928—1929-ig ugyanis a nemzeti jövedelemnek a kereső korban levő népesség (15—59-ig) egy tagjára eső hányada, a volumen tekintve, 912 P-ről 1075 P-re, a nemzeti jövedelem névleges értékét tekintve 937 P-ről 1084 P-re emelkedett. A nemzeti jövedelemnek fejkvótája pedig az egész népességet tekintve, 580 P-ről 717 P-re emelkedett, ami a nemzeti jövedelem volumenjének az emelkedését is jelzi. Kvantitatív és kvalitatív többtermeléssel elért nagyobb nemzeti jövedelem tette lehetővé a kedvező munkapiaci helyzetnek és ezen keresztül a korábbinál 40%-al magasabb munkabérszínvonalnak a kialakulását.

Abból az elvből kiindulva, hogy a modern gazdaságpolitika nem le-

het eredményes vele összhangban kialakított szociálpolitika nélkül, mi-helyt az imént felvázolt agrár- és iparpolitika eredményei a tartósság ígéretével a vállalkozás rentabilitásának és széles néprétegek megélhetési színvonalának fokozatos emelkedésében mutatkoztak, tehát a háborút követő inflációs korszak és az 1931—32. években elmélyülő világgazdasági válság közé eső konjunkturális fellendülés időszakában a magyar kormány mindent elkövetett, hogy a vállalkozás fejlődő jövedelmezőségéből és az emelkedő nemzeti jövedelemből szociálpolitikai intézmények kiépítésével minél több anyagi erőt lefoglaljon a gazdaságilag gyengébb, közhatalmi védelemre szoruló néprétegek javára és ezen úton arányosítsa a nemzeti jövedelem megoszlását. Ennek a törekvésnek a szellemében Magyarország magáévá tette a Nemzetek Szövetsége munkaügyi szervezetének keretében elfogadott nemzetközi munkaügyi egyezmények alapelveinek jelentős részét azzal, hogy 1938-ig, tehát a tizenegyedik nemzetközi munkaügyi egyetemes értekezletig elfogadott 26 nemzetközi munkaügyi egyezmény közül egyedül az 1927 és 1928 években 12 (azóta további 6, összesen tehát 18) egyezményt ratifikált. A ratifikált egyezmények a munkajogi intézkedések sorozata révén mentek át az életbe és javítottak a magyar munkavállalók milliós tömegének sorsán. Részenben a nemzetközi munkaügyi standardok érvényesítéseként, de talán még inkább az 1891 óta megvalósult kötelező szociális biztosítás tapasztalatainak és eredményeinek további értékesítése végett, a kedvező konjunkturális helyzet által nyújtott lehetőségek határain belül, 1926. és 1928. év között a kormány nagyvonalu társadalombiztosítási reformot valósított meg.

Ezzel a reformmal egyidejűleg az 1919. évi washingtoni egyezmény határozmányainak végrehajtásaként fogadta el a törvényhozás az iparban foglalkoztatott gyermekek, fiatakorúak és nők védelméről szóló 1928. évi V. t. c.-et, mely jelentős etappja a törvényes munkásvédelem 1840-re visszanyúló magyarországi fejlődésének. A magyar társadalom szociális érzületének megítéléséhez ugyanis hozzátartozik, hogy Magyarország a gyárak jogviszonyairól alkotott 1840. évi XVII. t. c.-kel, amely a fiatakorúak munkaidejét korlátozta, Anglia után az európai államok között a legelsőik között volt, amely a fiatakorúak munkaidejét, egészségét és testi fejlődését intézményesen biztosította. Ezt a törvényt az 1884. évi ipartörvény váltotta fel, amely különösen a nővédelem bevezetése, a veszélyes iparágakra, az ipari viszályokra s a betegségyező pénztárakra vonatkozó rendelkezéseivel megfelel az iparosodás terén vezető kontinentális államok szociális jelentőségű jogszabályainak. Az idézett törvénynek nevezetes rendelkezése, hogy a műhelyekben hatóság által előzetesen láttamozott munkarend kifüggesztését teszi lehetővé. Ennek a rendelkezésnek azért van nagy gyakorlati jelentősége, mert az ipari munkás munkaviszonya rendszerint nem alapul írásbeli szerződésen, ennél fogva szükséges, hogy a személyzet különféle kategóriája, jelesül a

nők és a gyermekek foglalkoztatásának módozata tekintettel testi erejükre s az utóbbiak iskolai kötelezettségére, továbbá a munkateljesítménnyel kapcsolatos kérdések, a munkaidő tartama, a munkabér kifizetésének módja, a felügyelő egyének jogai, a munkásokkal való bánásmód, megbetegedés és szerencsétlenség esetében, a munkarend áthágóira szabott pénzbírságok, a felmondás határideje a kifüggesztett munkarendben megállapíttassék és így a munkás jogaival és kötelezettségeivel tisztában legyen. A közigazgatási hatóságok fontos szociális feladatuknak tekintették a munkarend láttamozásának hatáskörén belül gondoskodni a munkarend intézkedéseinek minél szociálisabb szellemű alakításáról. Az 1928. évi említett törvényalkotással kiteljesültek a gyermekek és a fiatalkorúak, valamint a nők ipari alkalmazására vonatkozó, tehát a védett kategóriákra érvényes jogszabályok.

A társadalombiztosításra és a törvényes munkásvédelemre vonatkozó szociális intézkedéseket kiegészítette az a szociális lakáspolitikai, amelynek pénzügyi lehetőségei csak akkor tágulhattak, amikor a tőkefedezeti rendszer elvei szerint megvalósított szociális járadékbiztosítás díjtartalékának egybegyűlt tőkái az állami költségvetés keretein kívül is lehetővé tették közpénzekből ilyen feladatok finanszírozását. Igaz, hogy a költségvetési feleslegek időszakában a magyar állam közel 70 millió pengőt fordíthatott a szociális lakáspolitikai feladataira, de à la longue mégsem lehetett berendezkedni e feladatoknak kizárólag a közületi pénzügyek terhére való finanszírozására. Ezért az 1930. évi LXI. t. c. családi házak vagy társasházak építésének céljaira az Országos Lakásépítési Hitelszövetkezetet létesítette. A társadalombiztosítási intézmények díjtartalékai tőkeiből évről-évre jelentős tételekben vesznek át ilyen kötvényeket, hogy ezen az úton minden hitelt drágító közvetítő tényező kikapcsolásával a tőkepiaci feltételeknél olcsóbb építő kölcsönökkel segítsék elő a tisztviselők és munkások családi házáépítéseit. Ez a városi lakáspolitikát elősegítő akció kiegészíti az 1920. évi törvény alapján létesült Országos Falusi Kislakásépítési Szövetkezet építőtevékenységét, amely különösen az agrárreform során házhelyhez juttatott különben vagyontalan falusi családok tűzhelyalapítását segíti elő.

A nemzeti jövedelem emelkedésével fejlődött, a válság éveiben pedig a nemzeti jövedelem csökkenésével hanyatlott a magyar szociálpolitika. Az állam erőfeszítése arra irányult, hogyha már a nemzeti jövedelem értéke fejkvótájának az 1928—1929 évi 724 P-ről az 1932—1933 évben 413 P-re visszaesése folytán nem lehetett megakadályozni az átlagos napi munkabérnek 5.58 P-ről 4.43 P-re való hanyatlását, akkor legalább épességben megőrizze a törvényes munkásvédelemnek, a társadalombiztosításnak és a szociális lakáspolitikának azokat az intézményeit, amelyek a nemzet életének nélkülözhetetlen intézményeiként konjunkturális alakulásoktól függetlenül hivatottak a magyar nép kulturális és anyagi fel-emelkedésének útját egyengetni. A gazdasági válság hullámvölgyében a

pengő belföldi vásárlóerejének fenntartása és a mezőgazdasági termelvények világgpiaci árának hanyatlását szenvedő agrártermelők javára létesített, az ipari és a mezőgazdasági szűkítő árkiegyenlítő rendszer volt a szociális védelemnek az a kettős pillére, amely nélkül társadalmi forradalom martalékvá vált volna a magyarság tömérdek kulturális, gazdasági és társadalmi értéke.

A készletek felszívódásával, az állami kiadások korlátozásával, egy tervszerű, népszerűtlen, de logikus és hasznos aflációs politika segítségével a világgazdasági válság elmúltával Magyarország ismét részesévé válhatott az emelkedő európai gazdasági irányzatnak. Az ipari munkáslétszám az 1932. évi 458.000-ról 1937-ig 630.000-re emelkedett, a gyáripari termelés értéke 1800 millióról 2600 millió P-re bővült, a gyáripar munkáslétszáma pedig 177.000-ről közel 300.000-re növekedett. A dolgozó tömegek sorsának alakulását aggódó figyelemmel kíséző közhatalom tapasztalni volt kénytelen, hogy a munkapiaci helyzet javulásával nem tart lépést a munkafeltétel javulása. Tartani lehet attól, hogy a gazdasági fellendülésnek az alkalmazotti és munkástömegek csak annyiban válnak haszonrészeseivé, amennyiben csökkent a munkanélküliség kockázata. Ezért a magyar kormány arra törekedett, hogy közhatalmi beavatkozással részesévé tegye a válságtól korábban annyira sújtott munkástömegeket a gazdasági fellendülés előnyeiben. Ezért törvényes felhatalmazás alapján azokban az iparágakban, amelyekben a munkabérek bárminő okból rendkívül alacsonyak, az iparügyi miniszter által összeállított paritásos munkabérmegállapító bizottságok minimális munkabéreket állapíthatnak meg. Nehogy azonban a bérminimum megállapítását egyes munkaadók túlzott munkaidővel ellensúlyozzák, az iparügyi miniszter az egyes iparágakban rendelettel szabályozza a munkaidőt annak az elvnek az érvényesítésével, hogy a gazdasági szempontból multhatatlanul szükséges kivételeket nem tekintve, a személyzet heti munkaideje a munkaközi szünetek nélkül 48 óránál hosszabb nem lehet. Az 1937. évi XXI. t. c.-kel végre megvalósult az ipari és kereskedelmi munkaidő, továbbá a legkisebb munkabér és az évenkénti fizetéses szabadság ügyének átfogó rendezése. A törvényalkotást kiváltó szociális szellemre jellemző a törvény miniszteri megokolásának határozott állásfoglalása a törvényes munkásvédelem ügyében: „A munkásvédelmi rendelkezések érvényesítése arra vezethet, hogy az egyik vagy másik üzemet, amely a munkásvédelmi követelményeknek nem tud eleget tenni, meg kell szüntetni, mert el sem gondolható olyan üzemnek megtűrése, amely csak emberek életének és egészségének tönkretétele árán tudja magát fenntartani. Az ilyen üzemek megszüntetését a közgazdaság szempontjából sem szabad hátrányosnak tekinteni. Ugyanez a helyzet a legkisebb munkabérek megállapításával kapcsolatban is, mert kétségtelen, hogy az olyan üzemnek, amely csak éhbérek fizetésével tartja fenn magát, nincsen létjogosultsága.” A kormányzatnak ebből a korszerű felfogásából követke-

ző intézkedése: a) személyzet valóságos munkaideje, a munkaközi szünetek beszámítása nélkül 24 óra alatt nyolc óránál és hetenként 48 óránál, a tisztviselőké pedig heti 44 óránál hosszabb nem lehet, b) a munkavállalónak munkaközben pihenésre és étkezésre külön rendelettel megállapított munkaközi szünetet kell adni, c) ha a munkabérek indokolatlanul alacsonyak, az illetékes miniszter az érdekelt munkaadók és munkavállalók képviselőinek, illetőleg gazdasági egyesületeiknek meghallgatása után határozza meg azt, hogy a legkisebb munkabéreket mely termelési vagy foglalkozási ágra és milyen területi hatállyal kell megállapítani. Magát a legkisebb munkabért az illetékes minisztertől összeállított paritásos bérmegállapító bizottság határozza meg, d) az alkalmazottaknak egy évi folytonos szolgálat után legalább 6 munkanapot magában foglaló, évenkénti fizetéses szabadságot kell adni, mellyel kapcsolatban miniszteri rendelet állapítja meg, hogy a szolgálati idő növekedésével arányban a fizetéses szabadság legrövidebb tartama miként emelkedik. E rendelkezések most léptek hatályba, amikor is Magyarországon egy munkás heti átlagos munkaideje hat munkanapot számítva 52-64 óra volt, a gyáripari munkabér átlaga pedig 4.40 P.

A városi ipari szociálpolitika modern nagy tényei mögött azonban még mindig ott sötétlik a mezőgazdasági szegénység három milliós tömege, az ország lakosságának 34%-a. A családtagokat is hozzászámítva ugyanis az 1930. évi népszámlálás foglalkozási statisztikája szerint 600.000 a mezőgazdasági cselédek száma, 956.000 a birtok- és bérletnélküli földmunkásoké, 272.000 az egy kat. holdon aluli birtokkal vagy bérlettel rendelkező napszámosoké, 1,093.000 az 5 holdon aluli törpebirtokosoké, 53.000 az 5 holdon aluli kisbérlőké és 28.000 a vagyontalan talajművelők száma. A mezőgazdasági munkavállalóknak ez az aránytalan nagy tömege képtelen az emberi méltóságnak megfelelő munkafeltételekkel elhelyezkedni a magyar agrárszervezetben. Amennyire hiba lenne nagy túlzással azt állítani, hogy ezeknek közel a fele emberhez méltatlan feltételek között él, annyira kétségtelen, hogy e néptömegeből aránylag a legkedvezőbb körülmények között élő uradalmi egészbéres (évi cseléd) átlagos évi keresete még mindig 529.55 P. Mindazok, akik hangoztatják annak a jogos állításnak, hogy Magyarországon elsősorban az agrártermelésnek vannak meg az optimális feltételei, másodsorban az ország adott nemzetközi helyzetének, a nemzetközi árucseré közeljövőben várható alakulását tekintve, nincsen meg a lehetősége olyan további számottevő gyors ütemű egészséges iparosodásnak, amely tartósan állandósul, kedvező munkafeltételekkel kapcsolatos munkaalkalmat teremtené a fölös számú falusi proletárnak, — egyedül a magyar agrárszervezet átalakulásától várják a mezőgazdasági népesség összetételének szociális és gazdasági szempontból kívánatos módosulását. Kétségtelenül az elmúlt évtizedben végrehajtott jelentős agrárreform dacára Magyarországon összes földbirtokai számának 76%-ához, az öt kat. holdnál kisebb bir-

tokok kategóriájához, az ország összes földbirtokai területének mindössze 12%-a tartozik. Ezzel szemben az összes földbirtokok számának 0.09%-át jelentő nagybirtokhoz az ország összes földbirtokai területének 25%-a. E figyelmeztető, cselekvést sürgető számképekre nem csupán a szociális haladás iránt fogékony intelligencia figyel föl, ebből a kormányzat is levonta a szükséges következtetést. Először a családi hitbizományról és a hitbizományi kisbirtokról szóló 1936. évi XI. t. c. pontot tett ama jogfejlődés után, amely 1687-ben kezdődött, amikor is a családi hitbizomány intézményét a magyar jogba illesztették az ország magánai és előkelői romlásának elhárítása s ingatlanai önkényes elidegenítésének és elpazarlásának megfékezése végett. Ennek az 1936. évi hitbizományi reformnak alap gondolata az, hogy a hitbizományokhoz tartozó mezőgazdasági terület s annak gazdasági célját szolgáló vagyontárgyak egyrésze a hitbizományi kötöttség alól felszabadíttassék s ezzel a hitbizományi ingatlanvagyon földbirtokpolitikai és egyéb nemzetpolitikai szempontból egészséges mértékben korlátoztassék. Amikor ez a törvény megszüntette a jogi akadályt a magyar latifundiumok fokozatos, a gazdasági törvényszerűségek hatása alatt természetes úton végbemenő feldarabolásának, egyidejűleg gondoskodott arról, hogy a mezőgazdasági kisbirtokos rétegek számára a törzsöröklési rendszer hasonlóan osztatlanul egészben utódról-utódra szálló kötött birtok intézménye létesíttessék, hogy ez intézmény segítségével a falusi lakosság vezetésére gazdasági, szellemi, erkölcsi tekintetben egyaránt alkalmas, az okszerű gazdálkodásban a község lakosságának példát mutató mezőgazda társadalmi réteg alakuljon ki.

A mezőgazdasági szegénység tömegessége egyrésztől, a hitbizományok feldarabolásának minden valószínűség szerint lassú folyamata másrésztől, parancsoló szükségessé tette a magyar agrárszerkezet átalakításának gyorsítását minden kül- és belföldön bevált földbirtokpolitikai intézkedéssel, legfőképpen pedig az állam céltudatos telepítő akciójával. Evégből az 1936. évi XXVII. t. c. abból a célból, hogy olyan vidékeken, ahol a kisbirtokok szaporítása közszempontból kívánatos, egy-egy család eredményes gazdálkodásának alapjául alkalmas önálló gazdaságok létesítésével, valamint meglévő kisebb gazdaságok kiegészítése útján az ország egyetemes érdemeinek leginkább megfelelő birtokmegosztás kialakulását és a falusi lakosság számára családi otthon céljára alkalmas telkek szerzését ingatlan eldarabolással, tartós haszonbérletek alakításával, földbérlő szövetkezetek létesülésének előmozdításával, végül — amennyiben a fennálló birtokmegosztási és népsűrűségi viszonyok szükségessé teszik — telepítéssel kívánja előmozdítani. Az ennek a célkitűzésnek szolgálatába állított országos telepítési igazgatóság földbirtokpolitikai munkásságát elsősorban a még rendelkezésre álló vagyonváltságföldek, az adótarozások földben való lerovása címén az állam rendelkezése alá kerülő, összesen 15 millió pengő értékű vagyon felhasználásával, továbbá

az államot illető elővásárlási jog gyakorlásával megszerzett ingatlanok és a kisajátításszerű átengedési kötelezés révén szerzett mezőgazdasági területek igénybevételeivel valósítja meg.

A hitbizományokról és a telepítésről szóló nagy szociálpolitikai jelentőségű földbirtokpolitikai intézkedések kétségtelenül megteremtették a hazai agárszerkezet olyan gyökeres átalakításának a jogi lehetőségét, amely számol a népsűrűséggel és a társadalom szerkezeti adottságaival. Minthogy azonban a kormányzat mindenkor tiszteletben tartja a magántulajdon intézményét és ezért a telepítések céljaira szánt birtoktestekért megkivánja adni a teljes ellenértéket, és, mert végzetes hiba lenne egy külföldi tőkeimportra szoruló ország részéről saját belső életében megrendíteni a magántulajdon ópségébe és a magánjogi megállapodások tiszteletben tartásába vetett hitet, azért az államháztartás mindenkori helyzetétől függ, hogy az állam milyen ütemben és mértékben tudja a jogilag kifogástalanul megalapozott telepítési akciót végrehajtani. Az államháztartási viszonyokban rejlő féken kívül gazdaságpolitikai érdekek felismerése is korlátozza a telepítési akciót. A hivatalos statisztikai adatok ugyanis azt bizonyítják, hogy a 100 kat. holdig terjedő kisbirtokon az 1000 holdat meghaladó nagybirtokkal szemben az 1927—1936 évek átlagában kevesebb volt a termés búzánál 1.92 mázsával, (25%-kal), burgonyánál 8 mázsával (24%-kal), lucernánál 2.1 mázsával (12.1%-kal), a fejt tej napi mennyisége egy tehénre számítva a dunántúli kisbirtokon 5.8 l, a dunántúli nagybirtokon 10 l, az alföldi kisbirtokon 5.5 l, az ottani nagybirtokon 9.2 l. volt. Ezekből az adatokból és abból a kétségtelen tényből, hogy elsősorban az uradalmi vágómarhának, sertésnek és gyümölcsnek van piaca külföldön, joggal következtethetünk arra, hogy agrárreformszerű ütemű és méretű telepítések, tehát a nagybirtok-testeknek gyorsütemű felaprózása következtében agártermelésünk hozadéka legalább is hosszabb átmeneti időre lényegesen csökken és agrárproduktumaink exportja, jelesül állatkivitelünk külkereskedelmi mérlegünket érzékenyen érintő súllyal visszaesik. A magyarság tehát az előtt az alternatíva előtt áll, hogy népszerkezetének és agrárstruktúrájának arányosítása, a belső társadalmi feszültségek enyhítése érdekében a nemzeti jövedelem visszaesésének kockázatásával végrehajt egy agrárreformszerű, nagyarányú belső telepítést vagy iparosodásának fokozásával teremtsen újabb és újabb foglalkozási keretet mezőgazdasági szerkezetének Prokrustes ágyába nem férő népelemei számára. Ha a magyarság társadalomgazdasági problémájának megoldását célozva, nem az agrárreform, hanem a forszírozott iparosodás útjára lép, civilizációs életformái kétségtelenül fejlődnek, de kérdéses, hogy mint mindinkább industrializált ország tud-e kedvező feltételekkel beilleszkedni egy észszerű, remélt nemzetközi együttműködésbe. Kétségtelenül ez nem Magyarországon mulik és nem csupán Magyarország érdeke, hogy ne maradjon más lehetőség számára az egyoldalú, erőltetett iparosításnál. Ezért

felmerül a kérdés, ha a nemzetközi érdek, ha a nemzetközi munkamegosztás helyreállításában érdekelt összes hatalmak közgazdaságainak érdeke, hogy Magyarország mai félig industrializált, félig agrár társadalmi gazdasági szervezetével, ne pedig egy a mainál még industrializáltabb társadalommal és közgazdasággal vegyen részt, akár a dunai népek szűkebbkörű, akár egy tágabb körű európai gazdasági együttműködésben, akkor talán indokolt a kérdés, nem lehetne-e a magyar agrárstruktúra átalakításának finanszírozásához és a nemzeti jövedelem ennek tulajdonítható átmeneti csökkenésének ellensúlyozásához megszerezni a további magyar iparosodás feleslegessé tételében érdekelt hitelező államok pénzügyi támogatását? A magyar szociális kérdés alakulása és a szociálpolitika fejlődésének lehetősége nem kis mértékben függ attól, hogy milyen szempontok irányítják a nemzetközi tőke mozgalmak szervezetét.

Irodalmi realizmusunk feladatai

Írta: Kovács Endre (Pozsony)

Tagadhatatlan, hogy az a köd, mely a szlovenszkói magyar irodalmat megszületése pillanatától eltakarta a külvilág elől, fölengedőben van. A magyarországi kritika nagykorúsító beavatkozása jól hatott, de a csehszlovákiai magyar társadalom szervezetében megindult erőteljes regenerálódás is arra enged következtetni, hogy a szellemi élet minden terén, s így az irodalomban is már a közeljövőben a meglévő erők céltudatos koncentráálásáról lehet beszélni. A kisebbségi tudat, melynek megszületését annyi küzdelmes év maró keserősége és hideg kiábrándulása előzte meg, immár nemcsak néhány kitartó Muszáj-Herkules vágyálma, de a magyarság egyre szélesebb rétegeinek belső meggyőződése. A jelek szerint már megindult a csehszlovákiai magyarság soraiban a társadalmi tudatosodásnak az a folyamata, mely nélkül a politikai, gazdasági és szellemi kultúra kifejlődéséről beszélni illuzórikus volna.

Amikor a konstruktív nemzeti étosznak ezt a felülkerekedését a tulajdon legszűkebb környezetünkben átélve tudatosítjuk, tekintetünket fokozott igényrel fordítjuk a szellemi élet heveny problémái felé. Irodalomszervezkedési és kultúrdiplomáciai lehetőségek helyett azt kutatjuk, ami egy egészséges irodalmi termelés megvalósulásának immanens feltételeit képezi; az objektív környezetfeltételek mellett az írói tudatnak a tisztulása foglalkoztat bennünket. Mintegy két évtizeden keresztül a probléma úgy hangzott, hogy a szlovenszkói magyar íróknak nincs megnyilatkozási területe, sehol sem kíváncsiak a hangjára, aminek következtében írónk elvesztik önbizalmukat, tétlenségre kényszerülnek. Most, hogy a sürgetett érdeklődés időnkint ráreflektoroz egy-egy szlovenszkói magyar író művére, — nem szeretnők, ha kiderülne, hogy tulajdonképpen nem érdemeltük meg ezt az érdeklődést. Időnkint tehát mégiscsak fel kell vetnünk az önkritika, az irodalmi kontroll elcsépelet problémáját. Nem a kritika, hanem a dolgok tisztázása, az egészséges fejlődés kedvéért. Abban a pillanatban, mihelyt az író kilép a céhbeliség szűk keretei közül és küldetésének tudatában az olvasó elé áll, — nagyon tisztában kell lennie vállalkozása minden nehézségével, s a módszerrel, melyekkel ezeket az akadályokat le akarja gyúrni.

A feladat, amely ma az alkotó ember elé mered, a következő: Milyen mértékben tudta kifejezni az író Szlovenszko történelmi és társadalmi egyéniségét, a rajta élő nemzetek, nevezetesen a magyarság új létformájának a szlovenszkói valóság születte szellemi és gazdasági struktúráján átveretizedő és átszíneződő problémáját, milyen mértékben gyarapította ezzel ismeretanyagunkat abban a törekvésünkben, amely a közép-európai ember szellemi és lelki substratumának megismerését tartja szem előtt. Hogy ennek a feladatnak a megvalósítása elképzelhetetlen a társadalmi alakulás részletekbe

mélyedő alapos ismerete nélkül, — ehhez kétség nem férhet. Teljesen meddő s a kérdés legmélyebb természetét hibásan felismerő magatartás eredménye írókat és műveket sürgetni addig, amíg a társadalmi struktúrának ez a szinte már-már szociológikus ízü és mikroszkopikus adatokkal gazdagított ismerete nincsen adva az írói intelligenciában. Az a csehszlovák realizmus, melynek néhány standard művére szeretünk hivatkozni a csehszlovák viszonyok irodalmi analizise kapcsán, — relatív fejlettségét éppen annak a ténynek köszönheti, hogy a cseh íróknak ez a lényegretörő megismerési vágya már néhány évtizedes tradícióval rendelkezik és teljes következetességgel végzi társadalom-megismerő funkcióját. Ennek a szociális realizmusnak két legkiemelkedőbb regénye, Maria Majerová Szirénája és Maria Pujmannová Emberek a keresztúton-ja a két író nő évtizedes ilyen irányú kísérletezésének az eredménye; Majerovánál a kladnói bányavidék mezőgazdasági jellegének iparivá való átalakulása s a nyomában járó nagy szociális megrázkódtatások, Pujmannová regényében pedig a Bata-mintára berendezett nagy textilüzem s a mammothkapitalizmus árnyékában küzdő intellektuell-munkás élete jelentette a primér élményanyagot. Megszületésük azonban a társadalmi tudatosodásnak csak olyan fokán vált lehetővé, ahol az élmény aránytalanságait egy letisztult társadalmi kritika, alak- és helyzetábrázoló készség emeli szintézisbe. Ennek a két írónőnek a példája annyival is inkább kínálkozik hasonlításra, mivel az elsődleges irodalmi indítók náluk is ugyanaz, mint a szlovenszkoí magyar irodalom kiemelkedőbb képviselőinél. A társadalmi helyzetnek ugyanazon dinamikus forrongása vár a szlovenszkoí magyar író alkotó intuíciójára is azzal a különbséggel, hogy neki itt a gazdasági életben fellépő nagy eltolódásokon kívül egy a kisebbségi sorba jutott sajátos lelki színeket mutató magyar társadalom félig még eltemetett vagy ki nem jegesedett életformáját kell felfednie. Kétségtelen, hogy az ilyen írói munka rendkívül nehéz feladat, annál is inkább, mivel gazdasági és szellemi fejlődésünk gyakran van kitéve szeszélyes világrámlatoknak s egy relatív stabilizálódásról szó sem lehet. A káosz, amely ilyenformán íróink szeme előtt megnyílik: veszedelmesen csábít a szélsőségekre. Az egyik oldalon a századeleji magyar naturalista elbeszélőirodalom máig ható szellemi öröksége, a másikon a kor szédítő örvényeitől visszaretent író romantikus historizmusa, vagy az álom s az utópia világába való menekülés. Végy a kezedbe egy Szlovenszkon megjelenő lapot, folyóiratot, regényt vagy elbeszélést s meglátod, milyen túlzott mértékben szólt bele fejlődésünkbe a naturalizmus és milyen sajnálatos egyoldalúságokhoz vezetett különösen a fiatalabb írók egynémelyikénél. A naturalizmus haldokló korok irányja; Szlovenszkon ezzel szemben a vajúdnak és a születésnek vagyunk tanui. A naturalizmus a célját vesztett és formává sülydedt társadalmi struktúra irányzata s nálunk viszont adva van egy élni és fejlődni akaró társadalmi közösség, mely az offenzív védekezés magatartásán és egy szilárd

etikai bázison keresi latens energiáinak szabadabb kifejtését. Elit akar lenni, kényszerű sorsából missziót alakítva.

Természetes, hogy ennek a társadalomnak egyedüli adekvát irodalmi iránya csakis a realizmus lehet. Miért van mégis, hogy íróink olyan nehezen térnek rá erre a kipróbált útra? Gyér irodalmi tradíciónk, másrésztől pedig magának az írásnak kibicsaklott, téves értelmezése közelebb visz bennünket a magyarázathoz. Maga az államfordulat teljes felkészületlenségben talált bennünket; sokáig tartott, amíg úgy-ahogy megtaláltuk a kapcsolatot az egyetemes magyar szellemséggel és még ennél is tovább, míg az új európai kultúrkör szórványos hullámai elérkeztek hozzánk. A magyar középosztály szomorú süllyedésével sajnó magányosságérzet, az örökölt, de csillogásukat veszített nemzeti bálványok alkonya zuhant ránk. Könnyebb volt a helyzet Erdélyben, ahol egy nagy múttal való szerves összefüggés hagyománya s az új mítoszteremtés vérbeoltott vágya hamarabb találta meg a keresett belső egyensúlyt. Ebből a szempontból egyenesen a kuriózum erejével hat, hogy az első nagyobb szellemi áramlás a bécsi emigráns irodalom berkeiből érkezik hozzánk, Gömöri Jenő folyóiratán, a Tüzön keresztül. Ezt a szellemtörténeti érdekességű ténytet csak a legutóbb kezdik értékelni, így Komlós Aladár is új tanulmánykötetében. Akkoriban a szlovenszkói magyar társadalom vezető szellemei közül csak kevesen gondolhattak arra, hogy a mentésen kívül valami pozitívet kezdjenek a Művel, melyről szimbolikus mélységgel ír Márai a Féltekenyekben. Garren Tamás kiáltása: elárulták a „hazát”, a lelkek hazáját, az embert, — kiszélesült értelmet nyer abban az esztétikai és polgári erények megőrzésére berendezkedett almanachos, auróras irodalmi életben, mely tíz évig megadta irodalmunk tónusát. A szlovenszkói magyar író ezekben az években távol áll a valóság szeretetétől; ez a valóság inkább taszítja, mint vonzza. Az írók egy része a laudator temporis acti szerepét tölti be, másrészt, az új hangokra érzékenyebb, in nuce végigcsinálja a háború utáni magyar irodalom kisebb-nagyobb forradalmait. A szlovenszkói magyar élet hiteles és művészi ábrázolását tekintve, mindkét tendencia megállt a külsőségeknél s ha ex post tekintve irodalmi produkcióinkat, mégis valami bizonyosat keresünk a 20-as évek magyar lelkiségéről, egy-két lírikusra utalhatunk csupán, akik érzékenyebb lelki berendezkedésükkel élénkebben reagáltak a körülöttünk beálló változásokra. Nagyon is sokáig tart, míg prózáiróink eljutnak a megváltozott helyzet irodalmi objektivációjáig. Sebesi Ernő 1926-ban még expresszionista novellákkal kísérletezik, Földes Sándor a kassáki konstruktivizmus, Mihályi Odön a „maista rokokó” formalizmusának terhét nyögik. Darkó István Szakadékja és Rácz Pál Szomorú embere már hozzányúlnak a problémához és ugyancsak a szlovenszkói magyar valóság talajába nyúlnak bele Tamás Mihály írásai is. Szellemi és kulturális életünk szervezetlensége, a társadalmi intéciók hiánya és a hiányzó magyar kultúrtudat okozzák, hogy íróink — ha van-

nak is művészi problémáik — egyedül maradnak égető kérdéseikkel, nincs, aki segítségükre siessen, mert a társadalom még ájultan fekszik. A szlovenszkói magyar íróra is ráillenek a költő szavai:

— Nő a világ, nő árvaságom
És nő a némaság szívemben.
Jön a szél, hogy meddő magányom,
Törzsem jajjait elrecsegjem.

Író számára a magány nem jó inspiráló. Az irodalmi élet dezorganizált jellege, a rendszertelen és hiányos könyvkiadás, a mecénások hiánya úgy hozta magával, hogy íróink egy része szolgálaton kívüli állományba kényszerült. Kétoldalon is elvesztette a kapcsolatait: lemaradt a világirodalmi fejlődésben és eltévesztette az utat saját materiája felé is. Az írók egy része el sem jutott mondanivalójának központi jelentőségű rétegéhez, a dolgozó magyar néphez. Lényeges javulást az sem hozott ebbe a stagnációba, hogy az erősebb lendülettel kibontakozó munkásmozgalom felszínre vetette az ú. n. valóságirodalom eszményét s hogy ennek az iránynak néhány naturalista-ízű képviselője hozzányúlt a csehszlovákiai magyar parasztság s részben a munkásosztály problematikájához. A mozgolódás végül is annyiban jelentett előnyt és haladást, hogy ma már többé-kevésbé valamennyi tollforgatónk előtt világossá vált: hogyan nem szabad írniok. A szociális láz abban a formában, ahogy azt a mi „baloldalunk” kultiválta, ma már Európaszerte lehiggadt s a dokumentumirodalom száraz tárgyilagosságát a legtöbb helyen a művészi alakítás fontossága váltotta fel. A magyar szellemi életben pedig egyenesen új műfaj (szociográfia) keletkezett a dolgozó tömegek, városok és falvak életének feltárására. Teljesen helytelen eljárás volna ma, egy kibontakozó új korszak kapujában, azzal vádolni a szlovenszkói magyar írókat, hogy az idők folyamán nem állottak hivatásuk magaslatán, vagy hogy nem voltak mindenben up to date a legújabb eredményekkel. Sokkal emberesebb s az irodalmi etikum szempontjából humánusabb, ha azt keressük, hogy mi az, amiben minden külső nehézség, triviális gondok ellenére is megközelítettük az egyetemes értékű irodalmi alkotás eszményét. A kívülálló ember számára persze kicsinyes mikroszkopizálásnak tűnhetik fel az ilyen munka, de egy megszületendő irodalmi tradíció szemszögéből elengedhetetlenül szükséges ismerni mindazt, amit eddig napfényre hoztunk. Nem dolgozhatunk úgy, ha nem tanultuk megbecsülni egymás küzdelmeit, elért eredményeit. Irodalmi kritikánknak is csak ezen az alapon van és lehet jelentősége. Sokan vannak még, akik nem akarják megérteni, hogy a személyes féltékenység és a szüklátóköri világnézeti elfogultság is egyik akadálya annak, hogy mindezekig nem tudott megszületni az az egyetemes humanitású irodalmi közszellem, melyet egyesek annyira irigyelnek Erdélytől. Az elfogulatlan kritikusnak, aki szívén viseli irodalmunk ügyét, fel kell fedeznie az elmúlt néhány év termésé-

ben annak az egészséges kritikai realizmusnak a gyökereit, mely további kibontásra vár. Tamás Mihály „Két part közt fut a víz” c. regénye érdemesen mutatja, hogyan küzd ez a ma már nem egészen fiatal író a naturalizmus öröksége ellen s milyen mértékben sikerül egységesítenie a realizmus és egy új, reális életforma lehetőségeibe vetett optimizmus pályavonalát. A regény természetesen a szlovenszkói magyar mult regénye, de következtetéseivel beleágazik a jelenbe. Tamás nem tágítja ki túlságosan a kört; alig néhány ember sorsa mutatja itt a „változás élményét”, de az író rutinizott munkamódszere ebben a szűkebb körben teljes mértékben biztosat s elhíthetőt nyújt. Mindamellet azt hisszük, hogy a regény írója még csak ezután fog elérkezni tulajdonképpeni feladatához. A körnek ki kell szélesülnie az egész magyar társadalom problémájává. Tamásban sokkal több konstruktív erő van, sem hogy megelégedne az analízisnek azzal a kényelmesebb formájával, mely a változás teremtette élményekben s az első zavar kapkodásaiban látná művészi feladatát. Tamás Mihály elbeszélő tehetsége ebben a viszonylatban bizonyára meglepetéseket tartogat olvasói számára. A realizmusnak kifejezettebb fokát látjuk Darkó István Lángoló csipkebokor c. regényében, mely szintén a keresés, a kísérletezés útjára vet fényt. Hőse, Bódi Gyuri, a jó módú sajómenti gazda, akinek egészséges, józan esze és bátor szíve van. Ezt az embert, aki itt nőtt fel köztünk s akinek életében sok van abból, amit szlovenszkóiasságnak nevezünk, meg kell szeretni. Botladozásaiban mélyen emberi és magyar; néha szinte szánjuk őt, amiért nagyobbra hivatott lélkével ilyen apró, csetlen szerelmi históriákba keveredik. Sorában még sok az idilli, ami bizonyára Darkó adomázó talentumával függ össze. Úgy érezzük, hogy a regény második részében, ahol Bódi Gyuri visszakerül a falujába, hogy a tátrai kezeltetése után végre szembetalálja magát az igazi étellel, — a regény hangja is szükségszerűen komolyra fordul. Darkónak olyan írói tulajdonságai vannak, melyek most, új regénye olvasása után megértették velünk, miért várják sokan ép tőle a szlovenszkói regény megszületését. Tud alakokat teremteni, ami nálunk nagy szó, néhány üde, telibetaláló szóval helyzetet elénkvarázsolni, vinni a cselekvényt, emelni és zuhantatni a szerepeket. Csupa olyan adottság, mely nélkül igazi író elképzelhetetlen. Könyvét olvasva nem csap meg bennünket az a kellemetlen izzadtságszag, mely sok itteni magyar író művét élvezhetetlenné teszi. Érezhető, hogy a regény írója megtette azt az utat, mely az írói műhely gondjaitól a magyar dolgozó nép hétköznapijához vezet és átélte, idegzetébe olvasztotta ezeknek a hétköznapiaknak minden gondját és örömét. A realitásokra kiterjeszkedő új írói szemlélet legfőbb biztosítóka éppen ez a szorosabb kontaktus, mely az írók s a nép közti szociális együttélésből származik. Ad fontos menni a szlovenszkói magyar író számára egyet jelent a dolgozó rétegekhez való közeledéssel.

Felmerül a kérdés, hogyan értelmezzük ezt az ujonnan felfedezett

realizmust? A régi nagy realista regényírás feltámasztásáról természetesen nem lehet szó, hanem az adott körülményekkel számoló kritikai realizmusról, melynek módszere visszatérés, de egyben haladás is. Ez a realizmus másik szép eredményekkel dicsekedhetik Európa több nemzetének irodalmában, így a regénykísérletezések klasszikus földjén, Franciaországban, ahol az új realista írónemzedék éppen a prousti nagy formarombolás példáján tanulva az írói ábrázolás közvetlenebb módszereire törekszik. Ezek az új realisták semmilyen új világot nem tárnak fel s a prousti hiperintellektuális világképet a kisemberek egyszerű életével helyettesítik. Meggyőződésük, hogy a mindennapi életnek is megvannak a maga mindig érdekes, friss szenzációi s a körülöttük hullámozó tömegben nincs két ember, akikről el lehetne mondani, hogy egyenlők egymással. A realista regény ugyanakkor, midőn visszatér bizonyos bevált módszerekhez, új területhódításokra vállalkozik. Így fedezik fel például a tanoncot a maga fájdalmaival és örömeivel családjához való viszonylatában (Marcel Bernard: *Au secours!*); megelevenedik előttünk a párisi szállodába sodort emberek különös élete (Eugène Dabit: *Hotel du Nord*) és milyen más képet kapunk azokról a házastársi tragédiákról, ezer és ezer munkáscsalád sorsáról, ahol az asszony áldozata a részeges férjnek. (Jean Prévost: *Les frères Bouquinquants*.) Rendkívül érdekes volna ennek a realizmusnak a szálait továbbbogarzni a francia, angol, német, orosz regényírás élvonalán haladva, a legtöbb helyen megtalálnók ennek a „réalisme poétique”-nek (Cocteau megjelölése) legalább kezdetleges formáját. Még a nagy nihilista Huxley is Vak Sámson c. újabb regényében annak ellenére, hogy programszerűen nem akar realista lenni és tagadja a történet s a jellemek konstrukcióját, egy ponton mégis elérkezik a realizmushoz: a valóságot mindennapos apró eseményekből s érzetektől rakja össze s az embert úgy akarja adni, „ahogy van”. Hosszasan kellene időzni Hans Falladánál, aki a *Mi lesz veled emberké*-ben klasszikus példáját nyújtja (s minden újabb regényében ezt teszi) a realista látásmódnak. Persze ezek az írók szakítanak a prousti négyfalközi állapottal s elvegyülnek a nép között. Barrèsnek még Toledoba kellett mennie, hogy felfedje a saját lelkét, Charles-Louis Philippe már megtalálta azt a nép között. S ha most csehszlovák viszonylatban kutatjuk a realista írásmód jelentkezését, hasonló kép tárul elénk. Čapek legújabb könyve (*První parta*) ugyan *sub specie aeternitatis* íródott, és bátran lejátszódhatott volna ezelőtt kétszáz esztendővel, de a Hordubal tipikusan falusi regény és mai írás. Obracht Suhaj, a betyárja a cseh vidéki regényírás hagyományait eleveníti fel korszerű atmoszférában s az Átok völgye is egy darab vaskos realitás a ruszinszkoí zsidó népi közösség misztikus életéből. Karel Nový Ělni akarunk c. regénye a legerősebben szólaltatta meg a munkanélküliség problémáját cseh nyelven, de ugyancsak a realizmus határozott jegyeit ismerjük fel Hostovský, Jilemnický, Jeřábek, Kopta vagy Kratochvíl regényeiben. Nem is kell túlságosan kutatnunk, ha rá kívánunk

akadni ennek a hagyományos realizmusnak irodalomkritikai teoretikusára. Šalda, a cseh kritika nagy lándzсарázója írta: — „A jó regény közvetve vagy közvetlenül mindig arra a kérdésre felel, hogy mi a valóság; éppen erről ismered meg. A Wirklichkeit szó a wirkenből származik. Az, ami hat, ami átalakítja a világot, az ami elszakad az éntől, hogy objektív és öntörvényűleg éljen.”

Visszatérve a szlovenszkói magyar irodalom szűkebb határai közé kétségtelennek látszik előttünk, hogy regényírásunk csakis a környezet alapos megismerése és művészi formában való visszaadása felé törekedhetik. Nálunk a hagyomány sorsformáló ereje lényegesen kisebb, mint Erdélyben, ezért nem születnek történelmi regények. Hiányzik az átélt történelmi aspektus, hiányzik az élő, ható történelem. Az egyedüli, ami adva van, a jelenlegi valóság s az író felérző készsége. Tanulmányunk bevezetésében utaltunk arra a tudatosodási folyamatra, amely a nemzeti társadalom széles rétegeiben végbemegy s amelynek eredménye, hogy íróink, alkotóművészeink ismét kellő distanszból szemlélhetik sorunkat; ilyenformán ami tegnap még káosz, ködös lehetőség volt, mára alakot nyert s az író hozzányúlhat, tetszése szerint formálhatja. Az író legfontosabb kérdése most már nem az lesz, hogy milyen álláspontot foglaljon el a társadalmi valósággal kapcsolatban (vele-ellene), hanem az, hogy miképp fejezze ki művészién ezt a valóságot. Az időszzerű szociális helyzet ecsetelésénél ezt a valóságot bele kell szervesen illesztenie a művészi alkotás szerkezetébe. Ha a jelen eszmei tartalmát nem sikerült az írónak művészivé alakítania, ha csupán a mű szélére van odaállítva, mint egy külsőlegesen hozzáadott probléma s maga a regény mind koncepciójában, mind részleteiben nem volt képes megragadni a mai szociális valóságot, akkor az ilyen műben mindig érezni fogjuk az éles ellentétet struktúrája, az egyes részek, az eszmei irányvonalak, a technikai felfogás és a kifejezési eszközök között. A helyes módszer csakis a társadalmi tudatosodás hozhatja meg; ezt semmiképp sem írhatjuk elő az író számára. Egyetlenegy író sem mondhat többet a korról s a környezetről, mint amennyit tud róla; s ha keveset tud, ha nem tudja megérteni s megmagyarázni a fejlődés jelenségeit, akkor hallgatni fog róla. Az eredmény nem lehet kétséges.

Persze a művészi alkotásnak számolnia kell egyéb nehézségekkel is. A mai szociális valóság nem csupán a politikai konstelláció vagy bizonyos társadalmi jelenségek tekintetében új. Új a helyzet ideológiai oldalát tekintve is: a művészi alkotás értékelésében, az esztétikai kritériumokban. Azért elengedhetetlenül szükséges, hogy a regény minden részletét költőivé tegyük, az eddigi esztétikai normákhoz alkalmazzuk, hogy ezáltal nemcsak az írói mű problematikája, de az ábrázolt valóság irodalmi lerögzítése is — a mű tartalma — megfeleljen a valóság objektív tartalmának, másrészt pedig eleget tegyünk a művészi stilizáció követelményének is. A művek ilyen költőiesítése nem új probléma, de számunkra különös

jelentősége van, hisz íróink most vannak azon az úton, hogy maradandó értékű művekben teremtsék meg az itteni társadalmi valóság képét. Az a realizmus, melynek elszórt jeleit sikerült felfedeznünk jellegzetes íróink regényeiben, máris ösztönzésül szolgálhat az út folytatásához. Íróink csak az elvi szempontok tekintetében hozhatók közös nevezőre; kevés kivétellel egytől-egyig a valóság felé tartanak s legfőbb vágyuk, hogy azt a valóságot művészi formákba öntsék. A külső objektív feltételek mellett szükséges lesz az alkotás alapprincipiumainak s a módszer kérdéseinek időnkinti tisztázása. Németh László írja egy helyütt, hogy a kisebbségi életnek a legtöbb helyen határozott odúszaga van; nos, ezt kell mielőbb elűntetni. Nálunk már akkor írtak, amikor az írás feltételei és útjai felől teljes sötétség uralkodott az agyakban. Kisebbségi sorsban, ahol még a voluisse is nagy érdem, megbocsájtható ez, de már kinőttünk a gyermekcipőkből.

Realista írásművészetünk megerősödésével karöltve kell járnia az irodalmi kritika megreformálásának. Abban a pillanatban, mihelyt a kritikus céltudatos írói munkával áll szemközt: változtatnia kell régi módszerén. Most már a művet kell néznie s még előbb a szándékot: mit akart az író megvalósítani s hogyan sikerült ez neki? Az eddigi kívülről szemlélő és saját könnyű fölényét soha el nem felejtő kritikai módszer helyébe egy megértő és beleérző bírálatnak kell következnie, amely természetesen nem mondhat le az esztétikai szempont autonómiájáról, mint az eddigi pajtáskodó vagy gyűlölet-vezette kritika.

Az erdélyi magyarság irodalmi élete a világháború után 1918-1938

Írta: Jancsó Elemér dr. (Kolozsvár)

Az erdélyi magyarság háború utáni közel két évtizedes irodalmi életéről beszámolót tartani nemcsak sürgető kötelesség, de hasznos feladat is. A kritikus legyen akár hivatásos irodalomtörténész, akár publicista, ha a máról akar számotadni, élő folyamatokat lesz kénytelen lerögzíteni, olyan folyamatokat, amelyekben benne él, de amelyeknek irányát, értékét és hatóerejét csak tárgyilagos szemmel, pártokon felül álló lélekkel tudja lemérni. A kritikusnak hűsz esztendő összes irodalmi és szellemi áramlatával kell foglalkozni, boncolnia kell Erdély változatos és sokszínű irodalmi életét, de emellett az erdélyi irodalmat az egész magyarság lelki életfolyamatába is be kell állítani. A ma irodalomtörténészének munkája elsősorban leíró és csak másodsorban értékelő kell legyen. Ma még tisztán nem láthatjuk, hogy a távoli holnap mit fog értékül elismerni. Az erdélyi irodalom megítélése egészen más Magyarországon, mint Erdélyben. A politikum és az esztétikum a magyar irodalom több száz éves fejlődésében sokszor volt egymás koroláriumra. Az erdélyiség hívei Erdélyt talizmánként tisztelik, viszont Magyarországon inkább a szellemi egység elvét domborítják ki. Az esztétikai szemponton kívül foglalkozhatnánk még a kisebbségi irodalommal kisebbségkéleplettani szempontból is, vagy vizsgálhatnánk azokat az új irodalmi formákat kialakítani szándékozó kísérleteket, amiket itt-ott, különösen a székely íróknál észlelhetünk. Mind ez egy rövid tanulmány keretében nem oldható meg. Két főkérdésre óhajtunk választ adni. Az egyik az, hogy mi az erdélyi irodalom értéke az általános magyar irodalmon belül, a másik, hogy az erdélyi magyarság megmaradásában és további életküzdéseiben milyen szerepet tölt be az irodalom. Mindkét kérdésre csak az erdélyi irodalom és tágabb értelemben a mai Erdély szellemi életének megvizsgálása után válaszolhatunk. A téma nagysága miatt beszámolónk elsősorban az irodalommal fog foglalkozni, de pár szóval érinti majd az erdélyi magyar tudományos élet, a sajtó és a könyvkiadás szerepét is. Az erdélyi irodalom hűsz esztendőjéből azt a tapasztalatot vonhatjuk le, hogy az nem akart és nem tudott minden életkérdésünkre választ adni. Azok tehát, akik a háború utáni erdélyi magyarság életét irodalmán keresztül szeretnék megismerni, nagyon csalatkoznak. Kisebbségi életünk ezernyi apró küzdelme, örömei, lelkesedései sikerei és veszteségei csak részben fejeződtek ki Erdély mai irodalmában és akkor is az egyes írók egyéni látásán át nyertek irodalmi kifejezést. Az irodalom tehát nem hű tükrö a kisebbségi életnek, de az erdélyi költők, regény- és drámaírók munkáin keresztül mégis sok mindenbe nyerünk bepillantást. Sok nemes érzés és nagy-

ratőrö kisebbségi akarat nyert kifejeződést a háború utáni erdélyi irodalomban. Áprily Lajos és Reményik Sándor költészete, Kós Károly, Tamási Áron és Nyirő József prózája, hogy csak néhány kiragadott példát említsünk, mind megannyi lélekdarabok, a sajátos arcú erdélyi lélek tükrei. Az irodalom nemzeti jelentőségének hangsúlyozásakor nem szabad megfeledkeznünk más tényezőkről sem. Az erdélyi magyar kultúra névtelen hősei: papok, tanárok, tanítók és az olvasók sok ezernyi tábora az irodalom mellett talán éppen olyan fontos fenntartója a kisebbségi életnek, mint az a néhány erdélyi író, akiknek neve ma már az egész magyarság köztudatában él.

1918 előtt erdélyi irodalomról beszélni nem igen lehetett. Az Erdélyből elszármazott írók a magyar irodalom nagy egységében olvadnak fel és azt erdélyi színekkel csak ritkán gazdagították. Hiába írta meg egy szomorú és jövőt sejtő órájában a partiumi nagy költő: Ady Endre „Egy ismeretlen Corvin-kodex margójára” című írásában Erdély ébresztőjét, a sikoltó szó nem talált visszhangra. A dualizmus korának Magyarországa a nemzeti egység keresésében nem túrt külön színeket. A hagyománytalan fővárosi szellem, a polgáriasodás gyors fejlődésében megelégedezik a vidék régi tradícióiról és nemzetközi lelkületével teljesen háttérbe szorítja azokat. Pedig Erdélynek és a magyar vidék nem egy nagy városának meg voltak még a maga évszázados hagyományai. A dualizmus kora előtt ezek a partikuláris hajlandóságok még elevenen éltek, de a centralizmus korában lassanként átalakulnak és alkalmazkodnak az egységet kereső új magyar polgári világ eszményeihez. Az erdélyi városok gyors fejlődése, különösen az 1900-as évek után rohamosan végetvet a régi hagyományoknak. És ha volna ennek a kornak egy új Apor Pétere, bizonyára megírná a huszadik század „Metamorphosis Transylvaniae-ját”. Pedig a decentralizmusnak már a háború előtt is komoly lehetőségei voltak Erdélyben. Kolozsvár tudományos élete, Marosvásárhely intellektualizmusa és Várad élénk szellemi élete a századforduló első tizedében gazdag ígéretekkel bízott. Nem véletlen, hogy a modern magyar irodalom gyökerei éppen ebbe a városba nyúlnak vissza. Valamikor innen indult ki a Holnap gárdája, a Nyugatmozgalom közvetlen őse. Budapest mellett 1867 után is Kolozsvár marad a magyarság második tudományos központja. E tekintetben Erdély fővárosa továbbra is megőrizni igyekezett több százados dicső múltját. De a tudomány mellett irodalma inkább visszafejlődött. Komoly és művészi értelemben vett szépirodalom nem tud gyökeret verni. A ma már közel 50 éves Erdélyi Irodalmi Társaság inkább tudósokat, mint írókat számított tagjai közé. A Kemény Zsigmond Társaság, a Szigligeti, Kölcsey és Arany János Társaságok, szintén nem tudtak lehetőséget nyújtani a decentralizáció számára. Szerepük kimerült az irodalmi és tudomány népszerűsítésében, egyszóval közvetítő szerepet játszottak a közönség és a jó irodalom között. A háború előtti

erdélyi irodalmi próbálkozások egymás után szűnnek meg. Rövid néhány év múlva megszűnik Kovács Dezső értékes lapja az „Erdélyi Lapok”, de hasonló sorsra jut a későbbi „Erdélyi Figyelő”, a „Haladás” és az „Új Erdély”. Az utóbbiak már a „Nyugat” forradalmiságát próbálják művészeti téren érvényesíteni, de egyelőre sikertelenül. Egyedül az Erdélyi Szemle él tovább a háború előtti kezdeményezések közül. A háborút megelőző évek legtöbb irodalmi csoportosulása az „Erdélyi Lapok”-at kivéve már Ady Endre szellemében történik. Ezeket a kezdeményezéseket tekinthetjük a háborúutáni erdélyi irodalom közvetlen őseinek. Nemcsak azért, mert Ady hatását tükrözik vissza, de azért is, mert ez a nemzedék veszi át 1918 után Erdély irodalmi életének vezetését. A mai Erdély írói fellépésüket illetőleg négy nemzedékre oszlanak. A legrégebbi nemzedéket azok képviselik, akik mint Kovács Dezső, Gyulai Farkas, Szabolcska Mihály, Jékely Aladár és Sebesi Samu már a nyolcvanas években lépnek fel és működésük legjava a háborúig le is zajlik. Ők képviselik az új impérium első éveiben a legrégebbi írói nemzedéket. De már a megváltozott időkben sem irodalmi eszméikkel, sem közéleti tevékenységükkel nem tudnak döntő hatást gyakorolni az új erdélyi irodalom kialakulására. Helyettük az erdélyi irodalom megszervezését az a nemzedék veszi át, amelyik a háború előtti években 20—25 éves volt és már teljesen a modern irodalom formái és eszmei forradalmiságát tette magáévá. Ez a második nemzedék adja a mai erdélyi irodalom gerincét, eszmei világát és nagyjában ez áll az erdélyi irodalmi élet vezető helyein. Reményik Sándor, Kós Károly, Berde Mária, Makkai Sándor, Szentimrei Jenő és a többiek mind. Mind 1910 és 1916 között lépnek először szépirodalmi alkotásaikkal a nyilvánosság elé. A harmadik írói nemzedék a „Tizenegyek” című antológiával jelentkezik. Legismertebb egyéniségei Tamási Áron, Kemény János báró, Finta Zoltán, Balázs Ferenc és Maksay Albert. Ez az írói csoportosulás eszmevilágban az előbbihez csatlakozik, de már jobban föl tudja ismerni a kisebbségi élet realitásait. Mindhárom nemzedék magyar műveltségű és fiatalsága még az impériumváltozás előtti időkre esik, de írói kialakulását csupán a harmincas évektől számíthatjuk. A legújabb írói nemzedék, amelyiknek első nyilvánosság elé lépése az 1931-ben megjelent „Új arcvonalt” és az 1930 évben napvilágot látott új erdélyi Antológia volt, már egészen az új idők bélyegét hordja magán. Ismertebb tagjai: gróf Wass Albert, Kis Jenő, Szemlér Ferenc, Abafáy Gusztáv, Kovács József, Nagy István, Szilágyi András stb. Ez a nemzedék már ifjúságának nagy részét is az új impériumban töltötte el, nevelése részben vagy egészben román műveltségű, a magyar irodalom iránti érdeklődése pedig a kisebbségi élet következménye. Igazában az új idők ifjúsága ez, mert hiszen a multat közvetlen tapasztalatból nem ismerte, de annál több érzéket mutat a jelen problémái iránt és az előbbi három nemzedék romantikus irodalomszemléletével szemben inkább

a realizmus felé hajlik. Művészi kialakulásról természetesen ennél a nemzedéknél legkevésbé beszélhetünk. Természetesen ezt a négy írói nemzedéket nem választják el merev ellentétek, inkább az életkörülmények szüle esztétikai és világszemléleti látásmód különbözősége érezhető itt-ott.

A mai Erdély írói az erdélyi irodalom első éveiben lázas őskeresésükben nagyon messzi visszamentek a múltba, de Petelein túl a közvetlen kapcsolatok nem mutathatók ki. A Petelei előtti idők nagy erdélyi kultúr szervezőinek és íróinak emléke már csak a szakemberek tudatában él, közvetlen hatásuk felolvadt az irodalomközpontosító törekvésekben. A Bod Péterek, a Teleki Sámuelek és az Aranka Györgyök kezdeményezései a XVIII. végének és a XIX. század elejének bátor kultúrharcai rég elfelejtődtek már. A XVIII. század nagy könyvtáralapítóinak emlékét, a századvég felvilágosodást hirdető encyklopédistáinak szellemét, a francia irodalomért rajongó főurakat, az első állandó magyar színházat megteremtő kultúrhősöket és az amerikai utazás szerzőjének új idők szellemét hirdető kultúrprogramját kevésen ismerték, műveik és alkotásaik nem váltak szerves részévé a különben erős fejlődésnek induló erdélyi magyar kultúrának. A nagy intézmények, miként az Erdélyi Múzeum és a később megalakult Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület tovább élnek, de munkájukból hiányzik az európai látás, a kultúrpolitikai áttekintés és az erdélyi magyarság nagy tömegeivel való reális életkapcsolat. Nem csoda, hogy az Erdély sorsáért igazán aggódok 1867 után számtalanszor mutattak rá, de mindhiába az erdélyi hagyományok pusztulására. 1918 őszén véget ér a háború. Karácsonykor vonul be Kolozsvárra a román hadsereg. Ady Endre is ezekben a napokban távozik az élők sorából, mintegy szimbolumaként saját maga és nemzete pusztulásának. És ugyancsak ezekben a magyarságra nézve tragikus napokban veszi kezébe a tolat az ismeretlen Ady-tanítvány, a halott Patroklosz későbbi védője, a görög és római istenek világában élő Áprily Lajos. Az akkor még ismeretlen enyedi költő a földi tragédiák viharai elől a havasokba menekül és itten döbben rá a görög tragédiákhoz hasonló erdélyi sorsra. Tekintéssel átöleli az alatta elterülő völgyeket, hegycsúcsokat és falvakat és titokzatos szót ejt ki. „Erdély.” Az új élet az erdélyi irodalomban a lírával kezdődött el. Éveken át a lírai termelés vezet és az 1918 utáni kisebbségi élet első művészi hitvallását is a líra adja meg. Végváry szimbolista versei még az új viszonyokba bele nem törődött és a múltat visszasíró erdélyi magyarság fájdalomát tükrözik vissza. Áprily Lajos már az ittmaradás ígéhirdetője. Minket a hűség Krisztus-szege tart, írja és ezzel egyúttal művészi és politikai programot is ad. Ő és Reményik Sándor teremtik meg azt a Transylván ideológiát, amelyet később a Helikon is zászlójára tűz. Áprily és Reményik mellett egyre újabb nevek tűnnek fel. Az idősebb nemzedék írói közül a Petőfi és Arany hagyományait követő

Szabolcska Mihályt említhetjük meg és az Adyt szerető, nagyságát előre megsejtő Jékely Aladárt. Mindketten megérik Erdély nagy átalakulását, de már az új idők új eszmevilágának kialakulásában nincsen szerepük. Mindketten régi irodalmi életszemlélet követői, az új erdélyi irodalom nem belőlük indult ki. 1918-ban az S. Nagy László által még 1914-ben megindított Erdélyi Szemle körül csoportosulnak szinte kivétel nélkül az erdélyi írók. A határon sokáig sem könyv, sem lap nem jöhetett át, de Erdély a saját erejéből megteremti mindkettőt. A régi lapok közül kevés marad meg, annál több az új kezdeményezés. 1924-ig több mint 300 különféle időszaki folyóirat és lap jelent meg magyar nyelven Erdélyben. Az 1936. esztendőben pedig egyedül Kolozsvárt 80 magyar nyelvű lap és folyóirat látott napvilágot. A sajtónak döntő szerepe van a kisebbségi irodalom és a politika kialakításában. Azonban Kazinczy korához hasonlóan Erdélyben a lapok mindenkit dícsérnek, aki ír. A nagy irodalmi termelési láznak igazi hajtóereje a magyar nyelv és a magyar írás szeretete. De árnyoldala, hogy ez a szeretet meghonosítja a dilletantizmust és az esztétikai szempontokat egyre inkább háttérbe szorítja. Mindenki író akar lenni, az orvos, az újságíró, a tanár és a diák, mindannyian az irodalom megváltó erejében hisznek. Az erdélyi irodalom hőskorának értékes jellemvonása még az a határozott és bátor sorsvállalás, ami írókat és közönséget egyaránt jellemez. A kisebbségi évek első idejében mindannyian bátran megmondják egymásnak vélt igazukat, programokat állítanak fel, védnek és támadnak, lelkesítenek és lelkesednek. Ezekben az években rengeteg lap születik és sok könyvet adnak ki Erdélyben, de a legfontosabb tényező, a közönség még hiányzott. Az erdélyi magyar olvasó inkább a világirodalom és a modern magyar irodalom klasszikusait olvassa, mint saját íróit. Meg kellett tehát hódítani az erdélyi olvasók ízlését. Ez a feladat nem volt könnyű és igazában csak akkor sikerült, amidőn az erdélyi irodalom erkölcsi és anyagi sikerei felnyitották a kételkedők szeméit. Ezt az irodalmi hőskort mutatja be Berde Mária kitűnő regénye a Szentségvivők. Az író kettős fronton küzd. Meg kell birkóznia a külső nehézségeken kívül saját népe közönyével is. Író és közönség akkor találhatnak először egymásra, amikor hat író merész vállalkozásában megszületik az Erdélyi Szépmíves Céh. Eleinte két lap áll egymással szemben: a Pásztortűz és a radikális szellemű Napkelet. Később a Napkelet megszűnésével az irodalmi ellentétek is elsímulnak. Mint minden irodalom, úgy az erdélyi is, első feladatának tekintette a programadást és a mithoszteremtést. Azonban az erdélyi irodalmi programot adók nem számoltak a rideg valósággal, sőt legtöbbször az erdélyi lehetőségekkel sem. Legvitatottabb programpont volt az erdélyiség fogalma. A Reményik, Áprily és Kós Károly által felállított költői transylvanista programot már kezdetben is sokan támadták úgy Erdélyben, mint Magyarországon. Erdélyben az európaiság hirdetői szálltak szembe az álta-

luk romantikusnak bélyegzett transylvanista programmal, Magyarországon az irodalom kettészakadását féltették tőlük. Húsz esztendő alatt több ízben kitört az erdélyiség körüli vita és a két tábor igazában sohasem tudta e tekintetben megérteni egymást. Legújabbian Szemlér Ferenc, a fiatal írók nevében támadta a transylvanizmust, de cikkét Kós Károly erős kritika tárgyává tette, természetesen a maga transylvanista szemzőgéből. A fiatal írónemzedék közül többen Szemlér tanulmányának szellemében szóltak a kérdéshez, az idősebbek inkább Kós Károly tételét tették magukévá. Különösen fontos az a megnyilatkozás, amelynek Szenczei László adott hangot cikkében, kifejtve az erdélyi realizmus álláspontját. A fiatalok nagy többsége Szenczei szerint el akarja vetni az idősebb nemzedék romantikus álláspontját és azt hirdeti, hogy az irodalomnak az erdélyi valóságot kell bemutatnia. A harc tehát nem dőlt el és valószínűleg még sokszor fog a küzdelem tüze fellobbanni, ha Erdély írói meggyőződésüket és költői programjukat követni akarják.

Az erdélyi irodalom hőskora az 1926-os években ér véget. Ezzel a korszakkal együtt lezáródnak a nagy világnézeti ellentétek és irodalmi harcok is. Egyelőre létrejön a kisebbségi írók közös frontja, ami mögött a nemzeti és népi alapon való összefogás akarata rejlett. A Helikon megalakulása és a Szépművészek Céhszövetsége megindulása jelzik ennek a korszaknak kezdetét. Az erdélyi irodalom kialakulásában, mint láttuk, a lírikusok az elsőség. Reményik és Áprily jelentik a transylvanizmust, mellettük Olosz Lajos, Bartalis János, Tompa László, Szentimrei Jenő, Walter Gyula, Bárd Oszkár, Berde Mária és Sipos Domokos teszik népszerűvé a lírát. A szabad verselés, bár eleinte divatos, Bartalis Jánostól és Szentimrei Jenőtől eltekintve, nem tud gyökeret verni. A lírikusok szellemi vezére, Ady, belőle próbálják megmagyarázni a transylvanizmust is az Erdélyért lelkesedők. A líra mellett legelőször az erdélyi elbeszélés jelenik meg. Az erdélyi regény mégcsak a kritikusok és titkos regényírók álma, de az elbeszélés már út a regényhez. Iskola, amely a regényírásra nevel. A műfaj régi képviselői, Kovács Dezső és Sebesi Samu újból írnak még, de egyre kevesebbet. A közönség tetszését különösen Kovács Dezső diáktörténetei, dickensi humora nyeri meg. A békeévek boldog diákéletének szomorúan szép rajzát tükrözik vissza Kovács Dezső elbeszélései. Miként Adyt a lírikusok, úgy tisztelik Peteleit az elbeszélők Erdélyben. Mindkettőben őüket látják, műveik, saját irodalmi felfogásuk igazolására szolgálnak. Petelei turgenyevi világa, rég elfelejtett elbeszélései feltámadnak halottaiból és újból kiadásra kerülnek, de sajnos ezúttal sem jutnak el a nagy olvasórétegek tudatába. Már ekkor az elbeszélésben épűgy, mint később a regényben két irány uralkodik, a népies és a városi. Az előző a faluhoz fordul és a népet tartja az erdélyi magyarság legnagyobb valóságának, az utóbbi témáit az erdélyi városok mindennapi életéből meríti. Sajnos, az elmúlt idők irodalmi szemlélete mindkét irány követőin

erősen meglátszik. Új színt csupán a székely írók tudnak az erdélyi elbeszélésbe hozni. Jókai és Mikszáth hagyománya legtöbb erdélyi elbeszélő kibontakozását megakadályozza. Gyallai Domokos, Makkai Sándor, Szentimrei Jenő, Karácsony Benő, Ligeti Ernő, Szántó György, Tamási Áron és Nyirő József épúgy elbeszéléseket írnak, mint Tabéri Géza, Berde Mária, Sipos Domokos és Kós Károly. De legtöbbször már arról álmodnak, hogy megszülethessen az az erdélyi regényirodalom is, amelyik majd szárnyakat fog gondolataiknak adni. Ez az álom néhány év alatt valósággá vált. Tabéri Géza az első a regényírók közül, aki Budapesten is komoly sikert arat. Eleinte elbeszélésekben, később regényben dolgozza fel a Bolyaiak tragédiáját. A „Szarvasbika” sikere felbátorítja a többi erdélyi elbeszélőt is. Gulácsi Irén „Fekete vőlegények”-je még nagyobb sikert arat, de kezdik megismerni Gyallai elbeszélései mellett Tamási Áron és Nyirő Józsefet is. Tamási Áron „Lélekindulása” és Nyirő József „Jézusfaragó embere”, ha nem is aratnak nagy közönségsikert, de a tiszta irodalmiságért rajongók tetszését megnyerik. Tőlük várják határon innen és túl a nagy erdélyi regények megszületését. Mindketten stílusreformátorok, de stílusrobbantó és új stílust teremteni vágyó akaratuk nem jár teljes sikerrel. Évek hosszú sora után közülük a stílus tisztasága dolgában Tamási Áron válik ki és bár regényeivel arat nagy sikereket, mindvégig ő marad az erdélyi elbeszélők koronázatlan királya. Úgy Tamási, mint Nyirő, egy sajátos székely mitológiát teremtenek meg, de míg Tamási ettől megszabadulva, a realizmus irányát követve fejlődik tovább, addig Nyirő az irodalmi hatások keresésére tör. Mint kitűnő elbeszélőt meg kell említenünk a korán elhunyt Balogh Endrét, a „Hajótöröttek” szerzőjét. Az ugyancsak korán elhunyt Sipos Domokos is hagyott hátra az „Istenem hol vagy” című kötetében néhány olyan elbeszélést, amit e műfaj legkitűnőbb erdélyi alkotásai közé sorolhatunk. Az erdélyi dráma még gyermekcipőben jár, hiába hirdet pályázatot a kolozsvári színház kitűnő igazgatója Janovics Jenő, a drámaírás csak a legutolsó években kezd megindulni.

Az 1919—26-ig terjedő években — amint láttuk — az irodalmi jelszavak mögött férfivá nőtt az az írónemzedék, amelyik a legváltásosabb időkben indult el a Parnasszus megostromlására és a lírán és elbeszélésen keresztül jut el a modern kor legnagyobb műfajához; a regényhez. Az erdélyi regényirodalom fellendülése elsősorban az Erdélyi Szépméves Céhnek köszönhető. Ez a vállalat 12 éves működése alatt közel 100 erdélyi regény kiadását tette lehetővé. Hogy ez a nagy irodalmi termelés lehetségessé váljon, szükséges volt az írók közötti ellentétek elsímítása és a közönség megszervezése. Ezt a munkát a Kemény János kezdeményezésével 1926 nyarán Marosvécsen összegyűlő írók végzik el. Azóta minden évben összeül az erdélyi írók parlamentje, hogy szavát hallatva irányítsa Erdély szellemi életét. A Helikon megteremtésében és az ellentétek elsímításában Kuncz Aladár diplomáciai tehetsége járt elől. Az új eszme,

ami az addig különböző világfelfogásu és egymással sokszor mereven szembenálló írókat összetartotta, a tiszta művészet elve volt. A Helikon irodalmi hitvallása szerint az irodalomból ki kell zárni az irányzatosságot, tiszta irodalmat kell adni, világnézetek feletti, az örök humanum eszményeit tükröző irodalmat, amiből „hangosan csendüljön ki az ember dallama” (Áprily). A humanista alapelv mellett helyet talált a Helikon ideológiájában a transylvanizmus is. De sem az európaiság sem a transylvanizmus hirdetői nem voltak teljesen megelégedve a létrejött egységgel, az új eszmék előbb támadókra találtak több oldalról is. A székelyek, élükön Benedek Elekkel, Tamási Áronnal, Szentimrei Jenővel, Nyirő Józseffel bejárják Erdélyt és egy radikálisabb, szókimondóbb irodalompolitikát hirdetnek. A Korunk pedig baloldali szempontból támadta a Helikon irodalmi hitvallását. A Napkelet megszűnése után az egykori radikális írók a „Korunk” köré csoportosultak. Ezekben az években Kolozsvár átveszi az erdélyi magyarság szellemi vezetését. Irodalmi központtá lesz épúgy az erdélyi városok felett, mint ahogy Budapest volt az a békeévekben. Erdély fővárosa hosszú időn át az írók, kiadók és lapvállalkozók Mekkája. Az 1919—1937-ig terjedő években az Erdélyben kiadott öt és félezer magyar könyv közül több mint kétezer itthon jelent meg. A lapoknak pedig csaknem egyharmada Kolozsvárt látott napvilágot. A Helikon megszületése után a líra és az elbeszélés teljesen háttérbe szorul és a regény veszi át egyeduralmát. Három regénytípus uralkodik. A falusi, a városi és a történeti regény. Mindhárom már elbeszélés formájában megvolt. Az első kettő részben a jelen, részben a közelmúlt problémáiba nyúl, az utóbbi a jelen szemén át nézi a múltat. A népies regények közül Tamási és Nyirő munkái válnak ki, de kívülük Gulácsi Irén és Berde Mária is írtak falusi tárgyú regényeket. A városi regény már sokkal több problémát ölel fel, mert maga a városi ember élete is bonyolultabb, mint a falusié. A városi magyarság új elhelyezkedése, a szociális kérdések, a román és magyar együttélés és végül a szerelem a maga végtelen változataival, mindmegannyi téma, ami íróra vár. Sajnos a kisebbségi élet gazdag témakörével szemben kevés az, amit Erdély írói ezen a téren elkönyvelhetnek. De ha tárgyuknál fogva nem is erdélyiek legtöbbször regényeik, művészileg nem egy értékes problémát dolgoznak fel. Ligeti Ernő, Szántó György, Kádár Imre, Kemény János, Kisbán Miklós, Károly Sándor és elsősorban Karácsony Benő regényei számíthatnak különösen komoly sikerre. Ebből a csoportból kiválnak azok a regények, amik a háború és a fogság élményeit dolgozták fel. Markovics Rodion Szibériai garnizonja és Kuncz Aladár Fekete Kolostora nemcsak erdélyi és magyar sikerek, hanem eljutnak a messzi nyugatra is. Világsikerük nemcsak mondanivalóik őszinteségének köszönhető, hanem annak is, hogy elsőnek dolgozzák fel a háború milliókat érintő élményeit. A harmadik és a legnagyobb a történelmi regények csoportja. E tekintet-

ben Erdély olyan irodalmi divatot indított el, ami részben a felvidéki, részben a magyarországi irodalomra is hatást gyakorolt. A történelmi regények írói Erdélyben a multat, de leginkább Erdély multját dolgozták fel. Legnagyobb alkotásaik: Gyalai: Vaskenyéren, Gulácsy: Fekete Völgyek, Pax Vobis, Tabéri: Szarvasbika és Vértorony, Nyirő József: Sibói Bóly, Kós Károly: Országépítők, Makkai: Ördögszekér, Sárga vihar, Táltos király és Magyarok csillaga című regényei.

Ami e kor tudományos törekvéseit illeti, megállapításaink nagyon lehangolóak lesznek. Tudósaink a megváltozott körülmények hatása alatt lemondanak egyelőre a 20-as évek nagy követelményeiről, a magyar egyetemről és terveiket az erdélyi lehetőségek szűk kereteihez szabják. De ha valahol, úgy itt mutatkoznak meg leginkább a repatriálás és a kivándorlás súlyos következményei. Intézmények hiányában nemcsak a természettudományok, de legtöbb humanistatudomány is elsorvad. A legnemzetibb tudományszakoknak, a magyar történelemnek, nyelvészetnek, irodalomnak, művelődés- és művészettörténetnek mindössze néhány szerény művelője van. A tudományos élet központja az Erdélyi Múzeum Egyesület évi népszerűsítő és szakelőadásai és vándorgyűlései igyekeznek pótolni a legszükségesebb hiányokat. A legutóbb Udvarhelyt (1937. augusztusában) tartott vándorgyűlés is azt mutatja, hogy a szaktudományok iránti érdeklődést a szélesebb olvasórétegekben is fel lehet kelteni.

Az 1928 körüli években lép először az erdélyi magyar élet küzdőterére az ifjúság. 1919 és 1927 között az Erdélyben középiskolát végzett magyar fiatalság nagyrésze Magyarországra ment tanulmányai folytatására. 1926 után e helyzet kezd megváltozni, mind többen és többen maradnak otthon és rövid néhány esztendő alatt 100-ról 1300-ra emelkedik a kolozsvári egyetem magyar hallgatóinak száma. Az egyetemi fiatalság között hamarosan megindul a szellemi szervezkedés is. Egyesületek alakulnak, cikkek, tanulmányok jelennek meg, lapok keletkeznek mind azzal a céllal, hogy ennek az új fiatalságnak életakarát tükrözzék vissza. Érdekes jelenség, hogy míg a háború utáni fiatal erdélyi magyar intelligencia érdeklődése csaknem kizárólag irodalmi, addig ennek az új ifjúságnak már társadalmi érdeklődése van és ez az irodalmat háttérbe szorítja. A mai erdélyi fiataloknak főproblémái az erdélyi falu, a szervezetzeti mozgalom és a kisebbségi élet gazdasági megszervezése. Az ifjúság szellemi mozgalmainak első nagy eredménye az 1930-ban meginduló Erdélyi Fiatalok című folyóirat. Az erdélyi fiatalok irodalmi és faluszemináriumai adták meg az ideológiai alapját az új erdélyi ifjúságnak. Néhány évvel az Erdélyi Fiatalok megalakulása után Hittel címen új folyóirat jelenik meg és azóta ez a két folyóirat fejezi ki az erdélyi ifjúság kettős arculatát.

Az irodalmi érdeklődés kielégítésére látott napvilágot 1931-ben az Új Arcvonal című antológia és alakult meg 1932-ben az erdélyi fiatal

írók Ady Endre Társasága. Ugyancsak az ifjúság feléledő irodalmi érdeklődését bizonyítja az 1937-ben megjelenő Új Erdélyi Antológia, ahol elsőnek mutatkoznak be a harmadik nemzedék írói. A legutolsó évek ifjúsági életében megnyilatkozó és erősödő irodalmi érdeklődés mintegy ellenhatása a 30-as évek társadalomtudományi és politikai beállítottságának. A világrámlatok hatása alatt 1928 és 1935 között az erdélyi ifjúság nagyrésze két táborra szakadt, a Sarló hatása alatt megszülető erdélyi baloldali ifjúságra és a 33 körül fellépő jobboldali magyar ifjúságra. Éveken át az ifjúság különböző frakciói között dúlt a harc, de a gazdasági válság és a közös kisebbségi élet mégis csak felkeltette a különböző csoportokban az egymásra utálság vágyát és szükségét. Ez a szükséglet oly elemi erővel tört előre és szorította háttérbe a világnézeti, vallási és személyi harcokat, hogy végül is sikert aratott a ma már mindenki előtt ismert Vásárhelyi Találkozó. A marosvásárhelyi találkozó felállította a kisebbségi élet kódexét, azaz azt az erkölcsi magatartást, amivel mindenkinek az erdélyi magyarság nagy kérdéseiben rendelkezni kell. Utat mutatott, de egyúttal régi ellentéteket is lezárt, olyan magas eszményeket tűzött ki, amik évtizedeken át vezethetik az erdélyi fiatalságot népi törekvéseinek megvalósítása felé.

Már a fiatal irodalomnak is vannak halottai. Rövid egy esztendő leforgása alatt hárman hagyták el örökre azt az erdélyi földet, amelyért írásban és szóban soha nem szüntek meg küzdeni. Első volt közülük Balázs Ferenc, unitárius pap, aki a „Zöld árvíz” című regényében megmutatta a társadalomszervezés erdélyi lehetőségeit. Élete példájával pedig a gyakorlati életre mutatott rá. Kós-Kovács István a legjobb lírikusok egyike volt és végül dr. Kovács József fiatal regényíró és elbeszélő halála zárta le az 1937-es év szomorú mérlegét.

A húszesztendőes erdélyi irodalom mérlegét felállítva, úgy látjuk, nem lesz az kedvezőtlen Erdély szellemi életére nézve. Húsz esztendő alatt öt és félezer magyar könyv jelent meg Erdély területén és ebből majdnem másfélezer könyv szépirodalmi tárgyú. Két évtizeddel ezelőtt volt még néhány író, aki az író nevet megérdemelte volna. Ma legalább húsz kitűnő íróval találkozunk. Húsz évvel ezelőtt az erdélyi irodalom még csak jámbor szándék, néhány jóakarató kezdő nagyotakarása volt, ma élő és letagadhatatlan valóság. Az impériumváltozás kezdetén nem volt sem erdélyi folyóirat, sem könyvkiadóvállalat és főként nem volt erdélyi könyvet olvasó közönség. Ma mindez van. De ha általános szempontból az egész modern magyar irodalom szemszögéből vizsgáljuk is az erdélyi irodalmat, úgyis megállapíthatjuk annak nagy jelentőségét. Az erdélyi irodalom irodalomtörténeti szerepe abban áll, hogy tovább folytatja a modern magyar irodalom és elsősorban a Nyugat nemzedék nagy hagyományait. Látásmódja az irodalmi formák és eszmék tekintetében nem forradalmi, de határozottan modern és a régi és új irodalom közötti igazi hídverést jelenti. A líra területén Erdély lírikusai tovább viszik Ady

szimbolizmusát és népszerűsítik a modern magyar irodalom költői nyelvét. A regény terén a fogság-regények mellett az egész magyar irodalomban uralkodóvá teszi Erdély a történeti regényt. A székely írók pedig a modern népiességet juttatják diadalra határokon innen és túl. Az erdélyi dráma még gyermekcipőben jár, de Koós Károly, Tamási Áron, Karácsony Benő, Nyirő József, Bárd Oszkár és Nagy István történeti és társadalmi darabjai azt mutatják, hogy ezen a téren is komoly eredményeket várhatunk. Végül néhány szóval meg kell emlékezni az erdélyi magyar irodalom hősi halottairól is. Azokról, akik hazajöttek és az erdélyi kisebbségi sors vállalásában az édes erdélyi anyaföldért folytatott küzdelemben lelték örömeiket. Ezért éltek és ezért haltak meg. Benedek Elek és Kuncz Aladár voltak az elsők, akik vállalták a kisebbségi sorsot, egyik élete végén, a másik a fogságban megtört életkedvvel, de hazajött és hűséges maradt Erdélyhez a bölcsőtől a koporsóig. A régi erdélyiek közül Jékely Lajost, Balogh Endrét és Kovács Dezsőt említhetjük, mint hűséges művelőit az erdélyi irodalomnak. A fiatalok közül pedig Sipos Domokost, Balázs Ferencet, Kós-Kovács Istvánt és Kovács Józsefet vehetjük az utókor emlékezetébe, mint példait a néphez és a földhöz való ragaszkodásnak. Nevük az erdélyi magyarság örök emlékezetében fognak élni. A halottakon kívül voltak más veszteségei is az erdélyi irodalomnak. Az utolsó években egyre többen hagyták itt Erdély földjét. Bartalis János mellett Áprily Lajos, Nagy Emma, Gulácsy Irén, majd Makkai Sándor távoztak Erdélyből. Az itthonmaradottak szomorúan vették tudomásul eltávozásukat, de a kisebbségi harcot nélkülük sem adták fel. Miként eddig, úgy ezután is a békés meggyőzés minden eszközével küzdeni fognak az erdélyi magyarság szellemi életének kifejlesztéséért és irodalmán keresztül annak megmaradásáért. A kultúrközeledés érdekében — miként a múltban, úgy ezután is — mindent el fognak követni és hiszik, hogy valaha az irodalom és a művészet közelebb fogja hozni magához azokat a népeket, amelyeket ma a politikai és gazdasági érdekek elválasztanak. Az irodalom lelki szívverése azonban nem elég. A jövő nemcsak az írók jótakaró humanizmusától függ, sem a tudósok előre látó bölcsességétől. A jövő a körülöttünk forrongó világ, ma még ismeretlen erőiből fog megszületni, de hisszük, miként a költő mondotta, hogy ebből a harcizajból végül is ki fog csendülni az „ember dallama” — az erdélyi magyarság pedig írói eszményeit követve, meg fogja találni a maga helyét a nap alatt.

Szlovákiai magyar gazdasági centrumok

Irta: Hantos László (Tornalja)

Az államfordulat előtt csupán provinciális jellegű gazdasági centrumok körül csoportosult a mai szlovákiai magyarság. A gazdasági erővonal észak-dél irányban, szinte merev egyenesben húzott az ország legnagyobb gazdasági centruma, Budapest felé. A kelet-nyugati vonalt a bécsi piac jelentette a mai Szlovákiának, de ezt is csak a nyugati részeken. A merev gazdasági vonal az államfordulattal megszakadt, régi gazdasági gócainkat elvesztettük. Hogy mit jelentett ez a szlovákiai magyarság számára, azt az első időben nem is vettük észre. A világháborút követő páratlan gazdasági konjunktúra néhány év alatt elfelejtette velünk a góctól való leszakadást, mert a túlzottan ipari jellegű történelmi országokban bő kárpótlást kapott a szlovákiai őstermelés.

A provinciális centrumok az államfordulat után nagyobb jelentőségre tettek szert. Pozsony és Kassa a vidéki város jellegéből átváltozott. Nemcsak közigazgatási, de gazdasági értelemben is a nagyváros vonásait vette magára. Népeség szempontjából ugyan egyik szlovákiai város sem érdemli meg a „nagyváros” elnevezést és néha komikusan is hat a két újdonsült „nagyváros” politikai, kulturális és gazdasági centrumjellege. A pozsonyi és kassai őslakós fejcsoválva vette nap-nap után észre, hogy megszokott épületeit bontják, utcáit szántják, kövezik, a régi, ódon emlékek, házak helyébe újak kerülnek, hogy a megszokott provinc-városi emberarcok helyébe naponta újakat és újakat kell „befogadnia”. A kisvárosi polgár nehéz fejcsoválás után lassan beletörődött abba, hogy mindennap változást kell látnia. Maga az államfordulat volt a legnagyobb változás, amely az élet minden megnyilvánulásában újat, eddig nem látottat hozott.

Az ittrekedt magyarság valahogy ugyanúgy szemlélte a változást a szlovákiai falun, kisvárosban, mint a városi polgár, a különbség csupán annyi, hogy a változás nem hozott számára annyi idegen embert, mint a nagyobb centrumokba. Csak a konjunktúra idejének letelte után vette észre a vidéki ember azt, hogy egyedül áll, a történelmi országok felé vezető gazdasági csap bedugult és most már a helyi gazdasági centrumok olcsó piacán kell keresnie a fogyasztókat. Erre az időre esik a szlovákiai magyarság gazdasági öntudatának ébredése. Megindult egy folyamat, amely a vidék kisvárosai köré csoportosította a szlovákiai magyarság gazdasági életét, megkezdődött a magyar szövetkezeti élet fellendülése, a gazdasági és kulturális nevelő szervezetek alakulása, kezdetleges munkája, de ugyanakkor megkezdődött a magyar pénzügyi világ rokkánása is. Az egyik oldalon, az önszegélyző és a nevelő vonatkozású egyesületi élet te-

rén emelkedés, a másik hasonlóan fontos oldalon, tehát a pénzügyi — anyagi — oldalon pedig lefelé csúszunk a lejtőn. A pénzügyi élet megrokkadásának okai nyilvánvalóak lesznek előttünk, ha a szlovákiai magyar gazdasági centrumok keletkezésének okait tisztán látjuk magunk előtt.

Sorra vesszük nyugatról keleti irányban a szlovákiai magyarság gazdasági centrumait és a vidéki központok keletkezésének okait. Elsőnek Pozsonyról beszélhetünk. Pozsony sohasem volt gazdasági központ a magyarság számára. Az államfordulat előtt egyrészt átmeneti állomás volt nyugat felé — tehát gazdasági szempontból csak mint tranzitállomás számított, másrészt nem jelentett jelentékeny fogyasztópiacot sem akkor, de ma sem. Hogy ez a kijelentés igaz, egyszerűen a Dunavásár provinciális jellegére hivatkozunk. Pedig Pozsonyt a Dunamedencében külön sors illetné meg. Az államfordulat után a csehszlovák kormány külön minisztériumot létesített, ami nem volt egyéb Pozsonyban, mint a centralizált közigazgatás szlovákiai bástyája. Közigazgatási szempontból tehát központ lett a régi provinc-város. Az államhatalom és a történelmi országok gazdasági élszervei természetesen a politikai fővárost tették meg a centralizált gazdasági élet szlovákiai bástyájául. A vidéki városban letelepedtek a történelmi országok nagybankjai, a pozsonyi gyár-ipart a történelmi országok tőkeérdekeltségei vették kezükbe, az államhatalom pedig ide centralizálta a szlovákiai szövetkezeti mozgalmat is.

A gazdasági élet nehezen tűri az erőszakot. A kényszerű centralizálást a legjobban a szövetkezeti mozgalom sínylette meg. A központ árukirendeltségeit az államfordulat után pontosan öt évvel kénytelen volt felszámolni, mert nem ismerte azt a tényt, hogy egy hosszan elnyúlt ország nem bírja a centralizálást. Közigazgatási vonatkozásban egészen más a helyzet, mint a gazdasági élet oldalán. Pozsony olyan távolságban fekszik még a középszlovákiai vidéki centrumoktól is, hogy az irányítás teljességgel lehetetlen a nyugati végekről. A folyamat természetesen oda irányult, hogy a kifliformájú országrész gerezdekre osztva alakítja át gazdasági berendezkedését.

Sokan csodálkoznak azon, hogy a szlovákiai magyarság egyik legnagyobb gazdasági centruma, a Hanza, Galántán székel. Az 1925-ben alakult központ kezdeményezői nem véletlenül tették vidéki centrummá Galántát. Miért nem Pozsony és miért Galánta — hallottam magam körül a kérdéseket. Egyszerű az oka. Pozsony egy derékszög csücskében fekszik, gazdasági háttere, hinterlandja egyáltalában nincs. Két oldalról zárt falak: határ karolja át. A gazdasági erők tehát csupán fénycsóvaszerűen terjeszkedhetnek, a derékszög belső vonalainak szűk nyomottságában. Művelődési központnak még valahogy megfelelne, de közigazgatási, még inkább gazdasági centrumnak egyáltalában nem. A gazdasági élet olyan centrumokat bír eltartani, melyek maguk körül kör alakjában tudják a hinterlandot. Ebben leli magyarázatát az, hogy a Hanza-Ga-

lántán telepedett le. Akkoriban még csupán 40—50 fogyasztási szövetkezet bekapcsolásáról volt szó, melyek mindegyike Galánta körül működött. Ide tartozott akkoriban Csallóköz és a Mátyusföld egészen Érsekújvárig. A Hanza körzete tehát majdnem tökéletes kört jelentett. A legideálisabb centrumépítés. A centrum fogalma mellett azonban Galánta vasuti csomópont-jellege is döntő befolyással bírt. Itt találkozik a Vág völgye a Kis Magyar Alfölddel, kelet-nyugat és északi irányban kitűnő a forgalmi összeköttetés, csupán a déli útvonalat kellett a központnak motoros járművekkel pótolnia.

Ha a mai Hanzát tekintjük kétszázötven szövetkezetével, melyek ma már nemcsak Érsekújvárig, hanem jóval azon túl: egészen Kékkőig terjednek, nem egészen ideális centrum Galánta. A mai területnek megfelelőbb gazdasági centrum Érsekújvár volna. A két vidéki város közt azonban olyan csekély kilométerekben és időben is a távolság, hogy Galánta a megháromszorozódott területen is el tudja látni munkáját, mint központ. Galánta azzal, hogy szövetkezeti központot kapott, a szlovákiai magyar táj egyik legjelentősebb gazdasági központja lett. Mellette csaknem valamennyi szlovákiai magyar kisváros eltörlődött gazdasági vonatkozásban. Még valami Galánta mellett dönt, amikor gazdasági centrumokról beszélünk. Ez a vidék a régi Magyarország legtermékenyebb része, itt vannak a legnagyobb magyar falvak, melyeknek lélekszáma általában megüti a négyezret egyenként, a lakosság szlovákiai viszonylatban itt a leggazdagabb. Ezen a vidéken él a magyar nép jelentős része, sokkal nagyobb jólétben, mint például a keleti magyarság. Egy fogyasztási szövetkezeti központ pedig csak olyan tájon nőhet nagygyá, ahol a fogyasztó réteg megfelelő anyagi jólétben él. Ezen a vidéken milliósforgalmú fogyasztási szövetkezetek vannak, a keleti magyar tájakon ilyesmit el sem tudunk képzelni falusi viszonylatban. Az anyagi jólét nemcsak a közszükségleti cikkek beszerzését teszi lehetővé, hanem kulturális „fogyasztást” is igényel. A „kulturális fogyasztást” ebben az esetben tényleges, materiális fogyasztásnak értelmezzük, mert a jólét könyvek, lapok, tehát szellemi termékek fogyasztását is magával vonja.

Galánta tehát a körülötte lévő termékeny, kulturált magyar tájnak köszönheti azt, hogy a kisebbségi életben gazdasági centrummá válhatott. Ez az alig ötezer lakosú kisváros a kisebbségi sorsban kinyújthatta karját Pozsonytól egészen Kékkőig. Érsekújvár, Komárom, Léva, Ipolyság fölé emelkedett, igaz ugyan, hogy nem minden téren.

Kissé tovább megyünk kelet felé a nyugati magyar tájra. A nyugati magyarság természetes gazdasági centrumának Érsekújvár, de hozzá hasonló eséllyel Léva látszik. A nyelvhatár ugyan mindkét városhoz közel áll, azonban a gazdasági életben a nyelvhatár elmosódik. Érsekújvár és Léva megtartotta háborúelőtti gazdasági jelentőségét, vagyis ma is ugyanolyan vidéki vásárcentrum, mint az államfordulat előtt volt. At-

fogó kisebbségi gazdasági centrumjellegét egyik sem ölthetett magára. Komárom az államfordulattal teljesen elvesztette gazdasági hinterlandját, mint gazdasági gócpont nem jöhet tekintetbe. Valahogyan még szerencsétlenebb helyzetben van gazdasági szempontból, mint Pozsony, mert Pozsonynak van be- és kijárata, Komáromnak ellenben csak „bejárata” van, még pedig két oldalról: Érsekújvár és Csallóköz felől. Az északi, tehát az érsekújvári bejárat gazdaságilag nem számít, mert Érsekújvár, mint közlekedési gócpont, már forgalmi értékénél fogva magához vonta Komárom közvetlen környékét is. Csallóköz szintén eltávolodott Komáromtól, kiépítette magának Nagymegyert és Dunaszérdahelyt. Komárom államfordulatelőtti gazdasági tája a dunántúli részen volt, itt volt a vasútja, itt füstöltek gyárkéményei, a ma üresen kongó két dunahíd pedig nagyszerű átmenőforgalmat biztosított a két legnagyobb gazdasági góc: Budapest, másodsorban pedig Bécs felé. A Duna, mint víziút pedig tökéletes gazdasági centrummá építhette volna ki a háborúelőtti Komáromot. A hidak ma nem összekötő, hanem választóvonalat, a Duna pedig államhatárt jelent.

Komárom ma, kisebbségi életünkben kulturális centrum. Nehezen tudjuk megmagyarázni, hogy miért. Jobb lett volna talán Pozsonyban letelepednünk, Pozsony magyarságának megőrzése nagyobb gondot jelent, mint a színmagyar Komárom.

Érsekújvár, Komárom és Léva elhagyása után a „kifli” közepére érünk. Itt van a nógrádi és a gömöri magyarság, mint egy nagy tömb. Losonc, Rimaszombat, Feled, Tornalja és Rozsnyó a helyi centrumok. Losonc az egyik szélén, Rozsnyó a másik végén. Gazdasági góccá eddig csupán Losonc és Tornalja nőttek ki, de ezek is csupán vásárcentrum jelleggel. A piacok — itt a nagy fogyasztópiacokat értjük — nagy távolságban vannak. Gazdasági szervezethez csak a gazdasági kultúra területén találunk (gazdasági egyesületek). Önszegélyző gazdasági szervezeteink ezen a kitűnő magyar tájon nem tud erőre kapni. Éppen a piac távolsága kényszerítette ezt a tájat arra, hogy önszegélyző gazdasági szervezetekbe tömörüljön. Csak egynéhány lehetőséget sorolok fel: A közép-szlovákiai magyar tájon találjuk a legjobb állattenyésztést. A tej értékesítésének megszervezése óriási gazdasági lehetőségeket rejt itt magában. Ezzel együtt a tojásértékesítés is. El tudunk képzelni ezen a tájon legalább olyan tejszövetkezeti központot, mint Erdélyben a marosvásárhelyi tejfeldolgozó telep, amely Angliába és Palesztinába exportál vajat. Ugyancsak ebben a gazdasági centrumban, mondjuk Tornalján igen jól központosíthatnók a gömöri háziipart is. Széna-, faértékesítés, mind olyan problémák, melyek sürgős megoldásra várnak ezen a vidéken, csupán a szervezet, egy magyar gazdasági góc hiányzik.

A nógrádi és gömöri magyar tájon óriási gazdasági lehetőségek hevernek kiaknázatlanul. A sok vásárcentrum helyébe egy góc köré kell

Nógrádot és Gömört tömöríteni. A lehetőségek mindegyikére nem szabad kitérnünk, mert a gazdasági szervezkedés csendes munkát és nem dobszót kíván. Nagyszerű példa éppen Gömör. Most már utána vagyunk a dolognak, bátran elmondhatjuk. A Gömöri Diéta hangos szóval szövetkezeti központot követelt. Dobszóval nem lehet verebet fogni, így a gömöri magyar központ létesítése sem sikerült. A Hanza működési körzete szigorúan meg van szabva, nem jöhet Gömörbe. A gömöri szövetkezeteknek maguknak kellett volna csendben — a Hanza mintájára — megszervezniük központjukat. A dobszó hívására természetesen a szlovák központ telepedett le. Tanultunk ebből is. Másutt másképp fogjuk meg a dolgot.

A magyarság harmadik nagy néptömbje a Krasznahorkán túl — Szepsi és a Tiszahát között él. Szepsi kis vásárcentrum. Kassa nem jelenthet a magyarság számára gazdasági centrumot, mert majdnem teljesen szlovák néptömbök veszik körül. A kelet-szlovákiai magyarság természetes gazdasági centrumául Királyhelmece, vagy Beregszász kínálkozik. A keleti magyar táj gazdaságilag csaknem teljesen szervezetlen. A góci kiépítése a jövő feladata. Beregszász mellett szól az a tény, hogy a színmagyar város a keleti magyar szigetnek csaknem a közepén áll, így helyzete igen hasonlít a nyugati Galántához. Keleten csaknem ugyanolyan gazdasági lehetőségek kínálkoznak, mint nyugaton, ezek a lehetőségek azonban többrétűek, mint nyugaton. A piactávolság — ugyanúgy, mint Gömörben és Nógrádban — az értékesítési lehetőségeket tölja előtérbe. Bor, gyümölcs, tejtermékek, fa stb., mind olyan bőségben teremnek ezen a tájon, hogy csak meg kell indulni velük a nagy piacok felé. Természetesen szervezetten, a gazdasági centrumból.

A kelet-szlovákiai magyarság gazdasági szempontból teljesen szűz talajt jelent. Nem rontotta még el balsikerű önszegélyző vállalkozás a nép bizalmát, így becsületes és józan szervező munkával meg lehet teremteni a keleti magyar gazdasági gócot. Kisebbségi életünk huszadik esztendejében minden valószínűség szerint sor kerül erre is. Magyar életünk legnagyobb hibája azonban az, hogy nem nagyon bővelkedünk gazdasági szakemberekben. Különösen a gyakorlati érzékű gazdasági szakembereink hiányát érezzük.

A cseh gazdasági élet — a történelmi országok tőkéje igen hamar észrevette azt, hogy a hosszúranyúlt országban milyen jelentőséggel bírnak a tájcentrumok. Ma erre épül fel az egész csehszlovákiai közgazdaság. A legfőbb gazdasági szervek természetesen Prágában székelnek, de csápjaik elnyúlnak a szlovenszkoói magyar tájak minden zúgába. Különösen érdekes, egyben szomorú tény számunkra a történelmi országok kapitalistáinak gyors bevonulása Szlovákiába. Nem kellett új intézeteket létesíteniök, egyszerűen a meglévőket vonták be szoros érdekkörükbe. A bevont intézmények javarésze magyar volt, a magyar vidék helyi gócaiban.

Eljövendő kisebbségi életünk további szakaszaiban három magyar néptömbünk táj-gazdasági góccainak kiépítését tűzzük ki legfontosabb feladatul. Három, gazdasági-földrajzi szempontból egységes magyar táj áll rendelkezésünkre. Nyugat, közép és kelet. Fiatalságunk előtt óriási lehetőségek állnak, nemcsak az elhelyezkedés, hanem inkább a munka szempontjából. A sültgalambvárás ideje ugyan már rég letelt, húsz esztendeje vár már ránk a kisebbségi önszegélyezés szervezeteinek kiépítése. Önszegélyező gazdasági tájszervezetek, melyek minden magyar problémát meg tudnak oldani. Nemcsak gazdasági téren, hanem ezzel együtt kisebbségi életünk minden vonatkozásában is.

A szlovákiai magyar tájakon ezzel megindul a nagy építkezés ideje, megkezdjük a gazdasági élet vasbeton alapján centrumaink kiépítését, amely a miénk lesz, amelyben mi leszünk igazán otthon.

Az első magyar pénzüintézet

Irta: Dr. Oberding József György. (Kolozsvár)

A magyar banktörténelem a legrégebbi magánalapítású magyarországi pénzüintézetnek az 1836. évben alapított Brassói Általános Takarékpénztárt ismeri, mely mind a mai napig fennáll és működik. A Brassói Általános Takarékpénztár megalapítása előtti időkből ismerünk ugyan még két pénzüintézetet, de ezek csak nagyon rövid ideig működtek. Az egyik az 1713-ban szervezett és 1720-ig fennállott szabad általános bankalítás volt, a másik meg az 1772. évben életre hívott hitelpénztár, mely a napoleoni háborúkig működött. Ezeket a pénzüintézeteket az állam hívta életre, lényegükben állami intézmények is voltak, s főadatukat a heverő tőkéknek az állami hitelszükséglet céljaira való összegyűjtése képezte a takarékbetéti üzlet meghonosítása útján. Így sem a bankalítás, sem pedig a hitelpénztár nem jöhet tekintetbe a magángazdaságok érdekét szolgáló modern pénzüintézetek történetének a szempontjából.

A tisztán a magángazdaságok érdekét szolgáló legelső és egyben legrégebbi magyar pénzüintézet azonban nem az említett Brassói Általános Takarékpénztár, melyet a magyar banktörténelem mindezekig ilyennek tudott és ismert, hanem az 1825. évben alapított kolozsvári Gondoskodó Társaság. (L. Szerzőtől: A Kolozsvári Gondoskodó Társaság, Kolozsvár 1934, az Erdélyi Múzeum Egyesület kiadása.) Sajnos, gazdaságtörténeti kutatásaink hiányossága folytán erről a nagymultú intézetről, mely szintén mind a mai napig fennáll és működik, banktörténelmünk ezideig nem szerzett tudomást. Pedig a kolozsvári Gondoskodó Társaság nemcsak a magyar banktörténelem, de az egyetemes szövetkezeti történelem szempontjából is különös figyelmet érdemel, mert jogi szerkezeténél fogva takarékpénz- és hitelszövetkezetnek tekinthető s mint ilyen évtizedekkel megelőzte a nyugaton alapított első modern hitelszövetkezeteket.

A kolozsvári Gondoskodó Társaság megalapítója a híres amerikai utazó, Bölöni Farkas Sándor volt, aki annak idején mint szerény kishivatalnok működött Kolozsváron az Erdélyi Főköormánysszék szolgálatában. Bölöni Farkas Sándor nevét ma már sokan, még szűkebb hazájában Erdélyben sem ismerik, pedig a múlt század eleji magyar reformmozgalom egyik leglelkesebb zászlóhordozója volt. Amerikai utinaplójával valószínűs szellemi forradalmat idézett elő abban a korban, műve — amint Jakab Elek írja — a ma még alig ismert szerény tudóst, holnap már a haza első írói közé állította, homlokára a koszorút a közvélemény önként nyújtotta. Irodalmi alkotásai mellett az ő nevéhez fűződik az Erdélyi Múzeum Egyesület megalapításának a gondolata s az ő emléket hirdeti a ma is fennálló kolozsvári u. n. mágnás kaszinó megalapítása. A Gondos-

kodó Társaság mellett megalapítja az első magyar sport intézményt, a kolozsvári vívó-iskolát, számos olvasókört szervez és megindítja az első magyar néplapot, a Brassai Sámuel szerkesztésében megjelent „Vasárnapi Ujságot”. Tagja volt a Tudományos Akadémiának, mely amerikai útinaplóját a 200 aranyat kitevő nagydíjjal jutalmazta. Kortársai, mint szellemi vezérüket ünnepelték őt. Amerikai útinaplójának megjelenésekor a nagyenyedi kaszinó Széchenyivel egyetemben tiszteletbeli tagjává választja, a közép-szolnoki kaszinó ezüst bilikummal ajándékozza meg, melyet maga Wesselényi Miklós nyújt át neki díszes külsőség élén, Székesfehérvár aranytollal lepi meg, dr. Farkas minden ünneplés elől visszahúzódik, nem akart a hírnév fényében sütkérezni. Hivatalában és a közpályán azonban kortársai túláradó rokonszenve ellenére sem tudott ranghoz, méltósághoz jutni, mert az elnyomó császári politika éppen izzó magyarságáért állandóan üldözte és elgáncsolta felemelkedését. Szomorú, magányos életét kishivatalnoki sorban kellett leélnie.

Fáy András, a takarékpénztári intézmény magyarországi úttörője még el sem kezdte a takarékpénztárak felállítása érdekében kifejtett tevékenységét, mikor Bölöni Farkas Sándor lelkében már megszületett egy kis takarékpénztár felállításának a terve. Farkas Sándornak, mint szerénysorsú kishivatalnoknak, látnia kellett, miként küzdenek hivatalnoktársai az apró adósságok terhével s hogyan nyomorognak azok hátramaradottai a szűkös penzióból. Ezért avval a tervvel fordul kartársaihoz, hogy alapítsanak egy oly „köz-cassát”, ahová mindegyikük havonta egy bizonyos megtakarított összeget betesz, amit aztán szükség esetén igénybe vehet, elhalálózásával hátramaradottaira hagyhat, illetve, ahonnan pillanatnyi szorultság esetén kölcsönt kaphat.

Tervét hét tisztviselő társa tette magáévá, akikkel 1825 június 30-án megalapítja a felséges királyi Gubernium mellett szolgáló némely tisztviselőkből egybeállott Provisionalis, vagyis Gondoskodó Társaságot. A társaság tagjai csakis kormányzékeni tisztviselők lehettek.

Alapszabályaik értelmében minden tagnak köteleznie kellett magát a rendszeres takarékbetét gyűjtésre s a begyűlt takarékbetéteket a kölcsönös igénylő tagjaiknak, illetve idegeneknek, jelzálog fedezet mellett való kikölcsönzéssel gyümölcösztették. A takarékbetétekről betétikönyvecskéket állítottak ki s az év végén a kamatnyereséget az egyes tagok betétei arányában szétosztották, illetve rökésítették.

A társaság élén az elnök állott. Az ügykezelést az elnök irányítása és felügyelete mellett a titkár, pénztárnok és ellenőr látták el, míg az ügyvezetés, az igazgatás a taggyűlés hatáskörébe volt utalva, melyet minden hó végén tartottak meg. Itt döntöttek az időközben beérkezett kölcsönkérések tárgyában, az új tagok felvételét illetően, valamint minden más, a társaság üzletmenét érintő kérdésben.

A társaság működését egyre nagyobb érdeklődés kísérte, úgy hogy az 1829. év végén a tagok száma már húszra emelkedett. A tagok sorába be-

lépett a Gubernium első tisztviselője is, gróf Lázár László kancellár, s az első év 130 forintot kitevő betétállományával szemben ekkor már 2.119 forint betéti tőkét kezeltek. De a tagok száma és a társaság népszerűsége különösen a harmincas években kezd emelkedni, annyira, hogy az évtized végén már a kétszázat is meghaladja a Gondoskodó Társaság tagjainak a száma. Az egyre növekvő taglétszámmal való tekintettel egyre gyakrabban kellett alapszabálymódosítást végre hajtani. Így 1833-ban odamódosítják alapszabályaikat, hogy a megnövekedett taglétszámmal való tekintettel a társaság igazgatását a jövőben egy nyolc tagú „választottság” intézze, továbbra is fenntartva azonban a tagoknak a jogot arra, hogy a választottság ülésin megjelenhessenek és a tanácskozásokban résztvehessenek. A választottság érvényes határozataihoz hét választottsági tag jelenléte volt szükséges, s ha nem jelent volna meg a választottság határozatképes számban, úgy az elnök a hiányzó tagok helyét a jelenlevő rendes tagok sorából töltötte be. Később, az 1838. évi alapszabálymódosítások alkalmával kimondják, hogy a társaság tagjai ezentúl nemcsak kormányiszéki tisztviselők, de a városi tanács tagjai, városi jegyzők és helybeli ügyvédek is lehetnek. A társaság által kezelt tőkék, mely 1840-ben már közel 20.000 forintot tett ki, öt év múlva több, mint a kétszeresére, 46.000 forintra emelkedik.

Ezek a számok kellőképpen mutatják a társaság nagyarányú fejlődését és megizmosodását. Sajnos, az 1848. évi szabadságharc hosszú időre megbénítja az intézet továbbfejlődését, sőt súlyos visszaesést idéz elő benne. A szabadságharc idején nagyon sokan léptek ki a társaságból, hogy betéteiket visszavonhassák, az adósok pedig nem fizették a tartozásukat, úgy, hogy az intézet csak az adóslevelek átruházásával tudta a betéteseit kielégíteni. A szabadságharcot követő gyászos évek után, 1853-ban a taglétszám már csak 47 főt tesz ki, a betétek összege pedig 36.000 forintra apad le. Erre való tekintettel az 1854. évi közgyűlésen felvetődik a társaság feloszlásának a kérdése is, a többség azonban a társaság fenntartása mellett szavazott.

Még egy néhány nehéz év után, 1857-ben új lendületnek indult az intézet fejlődése. 1861-ben 87 főre emelkedik a tagok száma, tőkái pedig 51.000 forintra rúgnak. A társaság újjáéledését és fokozatos fejlődését azonban megzavarja a Kormányiszék 1869-ben történt feloszlása. Erre való tekintettel ismét felvetődik a társaság feloszlásának, vagy valamely más takarékpénztárral való egyesülésének a kérdése, de a közgyűlés most is a társaság további fenntartása mellett foglal állást és az alapszabályokat olyképpen módosítja, hogy a jövőben a volt kormányiszéki tisztviselők mellett tagjai lehetnek a társaságnak az állami és városi tisztviselők is, valamint a középiskolai tanárok, az ügyvédek és közjegyzők. Ettől az időtől kezdve egészen a század végéig a másodvirágzás korszakát éli az intézet.

Míg a szabadságharc előtti időkben a társaság elitjét a születési

arisztokrácia képezte, a másodvirágzás korszakában a szellemi arisztokrácia foglalja el azok helyét. A társaság főrangú tagjai sorában gr. Lázár László, gr. Bánffy József, gr. Korniss Károly, gr. Mikó Imre, br. Splény Sámuel, br. Jósika József, gr. Dégenfeld Ottó, br. Bruckenthal József, br. Kemény Ferenc, br. Huszár János, br. Jósika Lajos, Lázár Miklós, gr. Wass Albert, gr. Esterházy János, gr. Bethlen Gábor és gr. Bánffy Béla tak. A Főkörmányszék feloszlatását követő időkben bevonuló szellemi arisztokrácia névsorát Berde Mózes és Brassai Sámuel nyitják meg, akiket sűrűn követnek a kolozsvári egyetem nagynevű professzorai, mint dr. Brandt József, dr. Kolosvári Sándor, dr. Nagy Ferenc, dr. Nagy Mór, dr. Óvári Kelemen, dr. Purjesz Zsigmond, dr. Genersich Antal, dr. Vályi Gábor, dr. Concha Győző, dr. Szamosi János, dr. Réthy Mór, dr. Klupáthy Antal, dr. Lukács Adolf, dr. Szádeczky Lajos és dr. Menyhárt Gáspár.

Ám a magyar hitelszervezet multszázadvégi nagyarányú kiépülése erős versenyt jelentett a szerény alapokra helyezett és szerény keretek közt működő Gondoskodó Társaságnak. A városban évről-évre szaporodtak és erősödtek a nagy alaptőkéjű bankok és takarékpénztárak, melyek — amint azt a Társaság egyik jegyzőkönyve panaszolja — valóságos hajtóvadászatot rendeztek a kölcsönkérők után. Bár a társaság betétállománya évről-évre nőtt, annak gyümölcsöztetése mind nehezebbé vált, mert egyre ritkult a kölcsönigénylők száma és azzal a kihelyezési lehetőség. Ezért eleinte a tagok betéteinek a maximálásával s később a tagfelvétel beszüntetésével igyekeztek a helyzetet átmenetileg orvosolni. A helyzet azonban nem hogy javult volna, hanem egyre csak súlyosbodott, úgy, hogy a társaság üzletköre is mindinkább szűkült. Egy időn túl új tagokat már csak az elhalálózott, vagy kivált tagok helyébe vettek föl, minek folytán a társaság valósággal exkluzív alakulattá vált. Ez a folyamat az 1900-as évek körül indult meg. Ettől kezdve a társaság szerepe a város hiteléletére nézve, ahol pedig hosszú évtizedeken keresztül az egyedüli vezetőszeretpet töltötte be, teljesen eljelentéktelenedett. Az 1860-as évekig azonban a Gondoskodó Társaság volt az egyedüli pénzintézet, ahonnan a város polgársága tisztességes feltételek mellett kölcsönt kaphatott, különben teljesen az uzsorára lett volna utalva..

A társaság reorganizálására s a régi szellem feltámasztására csak a világháborút követő években került sor. Az uralomátvétel után, mint minden más társaságnak, úgy a Gondoskodó Társaságnak is be kellett terjesztenie az alapszabályait felülvizsgálatra. A Gondoskodó Társaság ugyanis megalapításától kezdve mindezeideig, mint magánjogi társaság működött az egyesületi törvények alapján. Igaz ugyan, hogy az 1875. évi magyar kereskedelmi törvény megjelenése után egy alapszabálymódosítás alkalmával arra utasította a belügyminisztérium a társaságot, hogy jegyeztesse be magát a kereskedelmi cégjegyzékbe, mint hitelszövet-

kezet, minthogy a társaság alapszabályai minden tekintetben kimerítik a hitelszövetkezet kritériumát, de a társaság nem lévén tisztában a kereskedelmi jogilag szabályozott hitelszövetkezet mibenlétével, kieszközölte, hogy továbbra is a régi formájában működhessék, mert mint nem nyereszkesedésre alakult intézmény erkölcsi jellegének az elhomályosítását féltette a hitelszövetkezeti formától. A társaság alapszabályainak a román hatóságokhoz való felterjesztése alkalmával azonban már nyilvánvalóvá vált, hogy az egyesületi törvény alapján nem működhet tovább s ezért fennállásának századik évében, az 1924. évi közgyűlésen kimondták a társaság hitelszövetkezetté való átalakulását. A társaság hitelszövetkezetté való átalakulása tulajdonképpen csak formai eljárás volt, mert lényegében hitelszövetkezet volt már megalakulásának első percétől fogva. A társaság jogi szerkezetében a modern hitelszövetkezet minden jellegzetességét feltalálhatjuk. A Gondoskodó Társaság az önségítés és kölcsönös támogatás elvén alakult: tagjai gazdasági érdekének az előmozdítására. A társaság alapszabályaiban a szabad tagfluktuáció, a tagsági jogegyenlőség s a társasági cél altruisztikus munkálása oly pregnáns kifejezést nyert már az alapító okiratban, hogy az önkénytelenül is az abban a korban meginduló modern szövetkezeti mozgalom első intézményeivel való összehasonlításra irányítja a figyelmünket. S ennek az összehasonlításnak a kapcsán a legtárgyilagosabb itélettel állapíthatjuk meg, hogy míg a nyugaton megindult modern szövetkezeti mozgalom csak hosszú évtizedes fejlődés eredményeként tudta kialakítani a modern szövetkezet mai formáját, Bölöni Farkas Sándor Gondoskodó Társasága már 1825-ben teljes tökéletességgel megfelelt annak.

A kolozsvári Gondoskodó Társaságot tehát nemcsak mint a legrégebb magyar pénzügyintézetet, hanem klasszikus szövetkezeti jellegénél fogva, mint a legelső modern szövetkezetet is számon kell tartanunk. Owen Róbert, a modern szövetkezeti mozgalom úttörője éppen a Gondoskodó Társaság megalapításának az évében, 1825-ben teszi meg az első kísérleti lépéseket a modern szövetkezet felé, de mozgalmát csak a század derekán, a rochdalei takácsok, illetve Schultze-Delitsch és Raiffeisen fellépése nyomán kíséri siker. S amíg nyugaton hosszú évtizedek teltek el, míg a modern szövetkezet külső és belső karaktere kialakulhatott, Kolozsváron Bölöni Farkas Sándor puritán, vallásos, s az emberi testvériség gondolatától mélyen áthatott lelkében teljes tökéletességgel megszületett az már a század elején, minden kísérletezés és világmegváltó szölmök hirdetése nélkül.

Ha Farkas Sándor nem Kolozsvárt, hanem valahol nyugaton alapította volna meg a Gondoskodó Társaságot, minden bizonnyal az ő nyomdokain indul meg a modern szövetkezeti mozgalom és ma őt tisztelné az egész világ a modern szövetkezeti mozgalom atyjának. De mily tragikus, hogy erről a nagyjelentőségű alkotásról nemcsak a művelt nyu-

gat nem szerzett tudomást, hanem mi magyarok is csak több mint egy évszázad után fedeztük fel.

Vajjon a magyar génusznak, a magyar alkotó szellemnek hány hasonló alkotását temette el az idők hamuesője, hány Bólyai, Irinyi és Bölöni Farkas emléke hirdeti a nagy magyar tragikumot, nemzeti kultúránknak a nyelvi elszigeteltségünk következtében megnyilvánuló háttérbe jutását.

A művészet élete a nemzeti kultúrában

Irta: Brogyányi Kálmán (Dozsony)

A művészet életének számtalan megnyilvánulását ismerjük, magyarázzuk és kutatói munkánk során egyre mélyebbre igyekezünk jutni a művészet megismerésében. A külső jelenségek megállapításán túl, a művészet élettani jelenségeivel szemben sokkal tájékozatlanabbak vagyunk. Itt nem használ sokat az előző korszakok tapasztalata, mert minden szellemi kor újra méri és újra értékeli a maga esztétikai ideáljait. Az esztétika, a művészet, ugyanúgy mint az erkölcs és a hit, az emberiség legváltozóbb értékei közé tartozik. Van mindegyik alaplényegében valami maradandó, örök és ősi, de a megjelenési módjában, az élethez való viszonyában annál inkább változik.

A művészet jelentősége az emberi fejlődésben fölmérhetetlen. A művészetben gyűlt össze minden korban az a szellemi érték, amely valamely népnek az értékét a fejlődésben meghatározza. Népek, korok, nemzetek, tűntek el a történelem során, ami belőlük hátra maradt az nem csupán a történelem könyvekben feljegyzett emlék. Tárgyi dolgokban is kifejezik magukat. Sírok, amelyeket az örökkévalóság számára egész lényüket jellemző módon alkottak, cserepek, edények, szobrok, épületek beszélnek a legvilágosabban az elmúlt népek életéről és értékéről.

A történelmi feljegyzéseket mindég a kor uralkodó eszméje, rendszere, a fennálló törvények befolyásolják. Soha kezünkbe nem vehetünk valamilyen írott dokumentumot anélkül, hogy a közlő és közöttünk, sokszor évszázadok multán is, ott ne lebegjen láthatatlan de meglévő rácsként a kor cenzúrája.

A művészeti emlékek, a sokkal elvontabb formaviláguk következtében, ha bizonyos fokig engedelmessékednek is e cenzúrának, szellemiségükben annál szabadabbak. Csak a velencei nagymesterekre gondoljunk, a szenttörténeti ábrázolások mögül hogyan csap föl a pogány életszemlélet testi öröme.

A művészet ennek a közvetlenségnek köszönheti életességét, szinte időtlen voltát. Ez az életesség biztosítja a művészetben keresztül kifejezett faji, nemzeti értékek örök körforgását. Évszázadok felfogása, formavilága képes napjainkban új életre támadni és a képzőművészetben keresztül a mindennapi életünk formavilágát is megváltoztatni. Csak a közelmultra tekintünk vissza. Az 1935. év nyarán Párisban nagy olasz kiállítást rendeztek. A kiállításon Giotto-tól Tiepolo-ig felvonult az egész olasz reneszánsz. Ószre a női divatban uralkodó lett a klasszikus, mély színharmónia, a nehéz és pompás anyagok, a bársony és a taft, a szűk derék és bő aldivatja kezdődött. Finoman, alig észrevehetően az elmúlt reneszánsz női

viselet támadt újra, de már a mi igényeinkhez, ízlésünkhöz és anyagjainkhoz szabva. S azóta is az érzékeny szemű megfigyelő észreveszi, hogy a reneszánszos divat mennyire megőrződött.

Az a valami, amit itt divatnak nevezünk, tulajdonképpen csak egy szeme annak a végtelen hosszú láncnak, melyet a művészet és az élet egymásrahatása rak össze. A művészet ízlésformáló jelentősége nem tudatos a tömegek előtt. Az élet és a művészet a legtöbb emberben kettéhasadva jelentkezik. Tömegével találunk még ma is embereket, akik az új művészi látásmód legádázabb ellenségei, ugyanakkor elfogadják, sőt igénylik az új művészet formateremtése következtében létre jött alkotásokat: a modern bútort, az anyagszerű eszközöket, embereket, akik az új művészet ellenzése közben kaput tárnak az új művészet közelében támadt kelevénynek, a modern giccsnek.

A művészet társadalmi szerepe és jelentősége kétségtelen. Nemzeti jelentősége társadalmi szerepéből adódik. Nemzeti tartalma sokkal elvontabb, ezzel együtt bizonyos fokig közérthetőbb kifejezési nyelve következtében általánosabb. A képzőművészeti alkotásokban a nemzeti jellemvonások nem konstatálhatók olyan tisztán mint például Balassa Bálint verseiben, ahol a magyar nyelv világosan megkülönbözteti a világot minden más nemzetétől. A XVI. századból való táblakép ugyanakkor sokkal jobban fogja megőrizni a gótika rőneszanszba átmenő fejlődési jelenségeit és sokkal inkább lesz elsősorban gótikus alkotás s csak azután, ha figyelmesebben vizsgáljuk, bontakoznak ki a mű magyar jellemvonásai. Ez a tény egységes korstílust eredményez, a nyelvvel elszigetelt irodalom nem képes ilyet teremteni. A képzőművészet nyomja rá az egyes korokra az egységes korstílus bélyegét.

Két logikai műveletet kell most elvégeznünk. Meg kell állapítani a művészetben az azonossági jegyeket és kimutatni a különbözőségeket. Mind a két jelenség mögött a művészet életét kifejező folyamatok húzódnak meg. Egy szintétizáló és egy differenciáló funkcióval kell megismerkednünk. A műalkotás és a művész viszonya kapcsán megismerjük az egyéniség és a történelmi fejlődés kérdését. A történelmi fejlődés tényében halmozódik fel az idők folyamán felgyűlt művészi érték. Ez az érték egyaránt lehet formabeli, tárgyi vagy nemzeti. Az egyéniség mindig kiemel valamit ebből a tömegeből és aktuálissá tesz. A történelmi fejlődés anyaga korlátatlan, az egész világot magába foglalja, az egyéniség már magán viseli szűkebb környezetét, nemzete ismertető jegyeit is.

Az ó-kori kultúrák útja azt mutatja, hogy a művészet nincsen földrajzi határokhoz kötve. Az antik hellén műveltség és művészet Nagy Sándor halála után egész Ázsia művészetét termékenyítette meg. A Szuleuidák közvetítésével elhatolt északra a szeptepék művészetéig s a szkíták és az alánok kis plasztikai formakincsébe fölszívódott. Ugyancsak a régi Perzsa Birodalom közvetítésével hatott tovább dél felé Indiába, majd a budhizmus közvetítésével Ázsia szívébe a Mennyei Birodalom művé-

szetéhez jutott el. A szármataik, az alánok és a hunnok fegyvereiken, szíjcsattjaikon és lószerszámaikon magukkal hozták ennek a kisugárzásnak, valamint Kína belsejéből Ordosból ható barbár iparművészet formakincsait. Az Európát megszálló barbárok művészetének elemei, csodálatos állatai, díszítő felfogása a korai keresztény egyházi művészetben vesznek el. A román korszak szíjfonatos díszítő motívumát az északról jövő germán törzsek hozták magukkal. Napjaink művészetében is megfigyelhetjük a művészet expanzióját, mely minduntalan áttör a nemzeti kereteken és egyetemes hatásúvá lesz. Ugyanakkor az alkotó művész egyéniségén keresztül kifejezi a nemzeti jellemvonásokat is. Párizs sugározza ki magából a korszerű művészet szellemét és formavilágát. Párizs a gyújtópont, ahol a kor művészeti teremtő ereje összegyűl, ahonnan ez az erő a világ minden tájára szétsugárzik. Az École de Paris nem a francia művészek kizárólagos csoportja, bár a franciák nagy számmal vesznek részt az új művészeti mozgalmakban. Európa majdnem minden nemzetisége egyformán van képviselve az új művészet teremtő munkájában. Párizs ma a világ képzőművészetének középpontja. Itt találta meg a művészet először az új korban a szabad szellemet, függetlenséget, méltányolást és értékelést. A történelmi fejlődés eddigi eredményei itt váltak erjesztővé. Az újabb művészet ezért nem alakult másutt, ezért nem beszélhetünk külön-külön az egyes nemzetek keretében kialakult művészetéről. A nemzeti jellemvonás csak az egyéniségén belül mutatható ki. A francia, a német, az olasz, a magyar impresszionizmus alapjában ugyanaz. Egyazon optikai elv, művészi felfogás érvényesül rajtuk. A szilárd forma felbontása fénnel és a valóságnak tiszta látásélményként való visszaadása. Az alaposabb vizsgálódás mégis fog különbséget találni közöttük. A francia végtelenül könnyed, világos és értelmes lesz. Bizonyos intellektuális tartózkodás fogja jellemezni a természettel szemben. A német sokkal keményebb, erősebb benne a téma novellisztikus tartalma, szinte közelebb áll még a naturalizmushoz, az olasz lendületes és szigorú technikájú, következetes, de hiányzik belőle a francia könnyedsége. A magyar impresszionizmus alkotásai még az erős müncheni hatás alól is kihámozhatóan ellágyultabbak, olvadóbbak és szenvedélyesebbek. A kép sugározza alkotója emberi magatartását.

Am egy kép még nem lesz nemzetivé azáltal, hogy alkotója egyéniségét maradéktalanul kifejezte. A kép nemzetivé a nemzet köztudatában válik teljesen, ha az alkotás beivódik a nemzeti közösség kultúrvilágába és érzésvilágába.

A művészt a formafejlődési törvények erősebben kötik mint a nemzeti jellemvonások, amelyek inkább művészetének aláfestését jelentik. A nemzeti tartalom ismeretével közelebb tudunk jutni a műhöz, de nem kapjuk meg vele a végső kulcsot a megértéshez. A formafejlődés egységes egész Európában. A kereszténység, az antik hellén és római kultúra egybeforradásából keletkezett európai kultúra egyazon szellemi

törvények alatt él és fejlődik. Az ó-keresztény katakombák művészetével elindult európai képzőművészet egyetlen fejlődést képez. Az egyes nemzeti és faji jellemvonások az egész gazdagítását segítik. A német expresszionizmus, melynek első és egyben legcsodálatosabb alkotásait Matthias Grünewald munkáiban kell keresnünk, nemcsak a germán lélek legnagyobb megnyilvánulása volt, de egyszersmint az európai művészeti fejlődés nagy tette is. A francia kubizmus a francia festőművészet fejlődéséből világosan megérthető. A klasszicizmus művészetétől kezdve Chardin-en, Cézanne-on keresztül tiszta utak vezetnek George Braque-ig. A kubizmus ezért még sem tekinthető a francia művészet kizárólagos tulajdonának.

A festőművészetben a rajz, a forma bizonyos fokig mindig hadilábon állott a festőiséggel, a szín és a vízió uralmával a képen. Ez az ellentmondás gyakran kikristályosodott. A szín és a festői látványosság uralkodik például az impresszionizmus alkotásain. Az út idáig hosszú volt. Már a velencei mesterek alkotásain a részletekben megjelenik az impresszionizmus elve. A spanyol művészetben Velasquez alkotásaiban is megtaláljuk azokat az elemeket, amelyek a későbbi impresszionizmus alapilléreit képezik. A japán fametszetek egysíkú ábrázolási módjában, ahol a harmadik kiterjedés teljesen eltűnik és a tiszta kétdimenziós forma uralja a képet, ugyancsak sok utalást találhatunk az impresszionizmusra. És ennyi kezdet után, mikor az elemek szinte készen állanak a történelmi fejlődés eredményeképpen, megjelenik a nagy egyéniség, Manet és egységbe fűzi a részleteredményeket, a maga egyéniségének intenzitásával kinyilatkoztatja. Az impresszionizmus ezzel, Manet művein keresztül, nemcsak erős egyéniségének a kifejezője lesz, de a művészeti fejlődés egy újabb fázisát jelöli is. Új korszak kezdődik a festőművészetben, megkezdődik az egyéni látásmód felszabadulása a közmegegyezés alapján kialakult formafelfogással szemben. A művész egyre több szabadságot nyer a maga szubjektív élményeit megvalósítani, anélkül, hogy felelősséget érezne a közérthetőség irányában. Az impresszionizmus az elvont forma és színfelfogás uralmát jelentette. Azok a művészeti energiák, amelyek évszázadok óta rejtve voltak, most mind felszabadulnak. Az expresszionizmus Matthias Grünewald isenheimi oltárában már tisztán jelentkezett, mint tudatos művészeti elvet csak Manet után kezdik alkalmazni. Az impresszionizmus fölszabadító ereje, hatalmas történelmi fejlődésnek nyitotta meg útját. Az irodalomban csupán Rimbaud *Illumination*-ja hasonlítható hozzá. Ez is a modern irodalmi formák kinyilatkoztatását jelenti. A szimbolizmust a múlt századvégén elterjedt vallási és metafizikai nyugtalanság hívta életre. Rimbaud egyénisége által a szimbolizmus a modern irodalom minden lehetőségét egyszerre tárta fel.

Az egyéniség magába sűríti a faj, a földrajzi viszonyok, a történelmi és társadalmi helyzet minden változtató elemét és azonkívül azt a különös sajátsgot, amelyet egyéb híjján az újatteremtés képességének ne-

vezünk most. Innen, a művész egyéni teremtő erejéből nyeri a művészet időtlenségét. Évezredek művészeti eredmények, kultúrjelenségek képesek új életre támadni az erős művészegyéniségen keresztül. Az egyéniséggel azután új fejlődési fázis indul meg, amint az előző példáinkban szemléltettük már. Az egyéniség kiemel, aktuálissá tesz, kort formál.

Az egyéniség és a történelmi fejlődés szerepe egy nemzet kultúrájában világos már. A nemzeti közösség, a maga földrajzi, történelmi, faji és társadalmi tartalmával szolgáltatja a környezetet, a talajt a művészet számára. Ez a környezet kétségtelenül nagyban befolyásolja a művészetet, de nem határozza meg teljesen. Minden nemzet művészetét művész egyéniségeinek összesége alkotja.

Amikor a művész megalkotta művét és leteszi ecsetjét, vésőjét, a műalkotás kikerül a műteremből és megkezdí útját az életben. A műalkotás most minden művészi tartalma mellett egy új jelentőséget is kapott. A társadalomban és pedig egy nemzeti társadalomban való létének funkciószerepét. Most válik szükségessé a kritikus, az esztétikus, mint a műalkotás magyarázója. A kritikus szerepe most meg fogja világtítani számunkra a művészet funkciószerepét a nemzet, illetve a társadalom életében. A kritikus szerepe sohasem a művész oldalán van. A kritikus mindig a közönség ügyvédje. És pedig egy nemzeti egység ügyvédje. Izlése, tudása és meggyőződése az egyedüli eszköze. Tanulságait a művészet eddigi teljes fejlődéstörténetéből meríti, tehát így mintegy kifejezi a történelmi fejlődés gondolatát. A művész addig a pillanatig, amíg elég erősnek nem érezte alkotását ahhoz, hogy útjára bocsássa az életbe, elzárkózhatik a teremtés elefoncsonttornyába. Abban a pillanatban, mihelyt a műalkotás megkezdte útját a nemzeti társadalmak életében, művének jelentőségét a funkciószerepe szabja meg. Itt újabb művészet élettani tételt ismerünk meg. A műalkotás nem az, ami, hanem aminek a viszonyok érlelik. Az érték társadalmi, nemzeti és fejlődéstörténelmi jelzésű. A művészet évezredek fejlődése során felmerült szempontok, formák és eredmények, mint a történelmi fejlődés tényei, korlátozó erővel bírnak. Nem kevésbé a kifejező eszközök anyagszerűsége is köti a művészt.

A kritikus a műalkotás funkciószerepét és jelentőségét igyekszik megállapítani a nemzeti társadalomban. Azért mondom nemzeti társadalomban, mert a világ, különösen Európa kultúr és művészi fejlődése a nemzeti társadalmak körein keresztül folyik le, bár a művészet, mint említettem, a történelmi fejlődés tényében átáramlik a nemzeti határokon. A képzőművészet nem olyan természeti adottsága az embernek, mint a zene vagy például a tánc. A képzőművészet erősebben, mint bármely más művészet, a kultúrfejlődés függvénye. A művészi kultúra kérdése tehát az általános kultúrfejlődés fokától függ. Ott, ahol a kultúrfejlődés a legmagasabb és ahol a kultúra ugyanakkor a legáltalánosabb, ott fejlődik a legmagasabb fokú művészet. Ott, ahol a művészet épügy közügy,

a szellemi egzisztálás közügye, mint az ipar és kereskedelem a gazdasági élet számára.

Ilyen légkör csak a megfelelő gazdasági alapok mellett alakulhat ki. Vagyoni jólét, általános műveltség és a közösség érdeklődése képezi a művészet melegágyát. Amelyik nemzeti kultúregységénél ezek megtalálhatóak, ott virágzik a művészet.

A kritikus minden újabb alkotásnak a jelentőségét keresve, az újat hozzáilleszteni igyekszik az eddigi fejlődés eredményeihez. Keresi az alkotásokban a faj és a nemzeti élet sajátosságait a művész egyéniségén keresztül. Keresi magát az újjáteremtő művészt és mondanivalóinak emberi tartalmát. Így például a francia képzőművészetben valami törvényszerűség erejével mindig kifejeződik az ember és a természet különállása, az emberi szemlélet józan és világos intellektuális állásfoglalása a természet jelenségeivel szemben. Míg a magyar művészet valami ősi természethit misztikumával omlik szét a természetben. Egynek érzi magát vele, közös életet él az őanyag minden megnyilvánulásával.

A nemzeti közösség, a társadalom szerepe nemkevésbé fontos a művészet életében. Azt mondtuk előbb, hogy a művészi alkotás értéke és lényege viszonylagos. Majdnem minden korszak újjáértékeli ideáljait. Más és más elmúlt korszakot dicsőít fel, aszerint, hogy melyik fejezi ki jobban a ma esztétikai ideáljait. A századelő még restaurálta a középkori Dómok plasztikai emlékeit, anatómiásabb figurákkal helyettesítették a gótikus formatorzítás rendellenességeit. (A Notre-Dames főkapuját Viollet Le Duc restaurálta így) Ma az új művészet új esztétikai felfogást hozott magával, amikor az expresszionizmus megtanított bennünket arra, hogy szépnek találjuk a torzított formákban kifejeződő érzelmi feszültséget, érhetetlenül állunk alig néhány évtized barbársága előtt. Mi fedeztük fel az oceáni szigetvilág bennszülötteinek és Afrika négereinek primitív művészetét. A kubizmusra is sokat hatott ez a különös és ősi formavilág. Lehetnek elkövetkezendő évszázadok, amikor az újabb esztétikai ideál borzadva fog elfordulni a mai ízléstől. Addig azonban, amíg az új esztétikai ideál iránti vágy él az emberekben, a vágy állandó igényt jelent az új művészet alkotásai iránt.

A művészetre való igény a társadalom legnagyobb tette a művészet fenntartása és fejlesztése érdekében. Nyugaton ez az igény a mai kapitalisztikus társadalmi berendezkedések mellett a műkereskedelemben kapott szervezetet. A társadalmat hajtó gazdasági erők a művészetet is bekapcsolták érhálózatukba. Ilyen helyzetet csak nagy kultúrájú és gazdaságú nemzeteknél találhatunk. Nálunk magyaroknál, ahol sem a gazdasági élet, sem pedig a szellemi igények nem olyan fejlettek, hogy a művészet tényleges társadalmi és emberi igényt jelentsen, az államra hárult a művészet istápolásának a feladata teljesen. Ezt a művészetet csupán a nagy vonalak, az európai művészet fejlődéséhez való tartozandóság törvénye mozgatja. A művész a maga egyéniségének megfelelően kifejezi

környezetét és korát ezzel együtt fajtát és nemzetét is, de magának a nemzetnek nem sok köze van így a művészethez. A művész valahogyan egyedül maradt s ez a mai művészet krízisének egyik főoka az általános morális és intellektuális krízisen túl.

Az egészséges nemzeti köztudat magába olvasztja a művész alkotásait. Kultúrájának és emberségének szerves alkatrészévé válik a teremtett művészet. A magyar művészetben pl. ez volt Munkácsy Mihály útja. Így teljesíti a művészet igazi emberi és nemzeti hivatását. Munkácsy Mihály képei és reprodukciói, életének regényes fordulatai a magyar nemzet nagy tömegének köztudatában ma talán az egyetlen ismeretanyag a magyar művészetről. Hogy élményanyag is egyúttal, azt nehezebben lehet állítani, mert hiszen a művészet iránt nem elég a jóakarát és az érdeklődés. A művészet kultúrát és sokszor sok tárgyi ismeretet követel a hozzá közeledőtől. Az a társadalom, mely struktúrájában és intézményeiben természetes szükségletként igényli a művészetet a legtöbbet tette a művészetért. Ezt kifejlesztteni a művészet ápolásának elsőrangú módja. Az alkotó és a nemzeti közösség között így természetes vérkeringés indul meg. A művészet tényleges kifejezője lesz a nemzet lelkiületének és nem lesz idegen talajba plántált növény.

Kultúrák a föld alatt

Irtá: Passuth László (Budapest)

Charles Diehl, a világhírű francia bizantinológus a kilencvenes esztendőök elején megjelent kitűnő könyvében büszkén mutat rá a század egyik legfiatalabb, tudományának, az archaeológiának csodálatos eredményeire. „Századunkban sikerült rátalálnunk — írja — az exact kutatásnak pontos módszerekkel megjelölt útjára és megértük, hogy a korábban nevetségesnek tetsző tanulmányok a történeti megismerésnek egészen új elemeivel gazdagították a tudományt. Megértettük végre, hogy nem holt és hiábavaló munkát végeztünk, hanem épp ellenkezőleg: e studiumok segítségével hatolunk be az eleven valóság erejével a rég elmult népek életformái közé. Végre rá kellett jönnünk arra, hogy a régészet nem szétrepedt ócska fazekak tudománya, hanem azoké a műemlékeké, melyeknek segítségével megfejtjük a népek jellegzetes sajátosságainak legjavát, gondolatvilágukat és erkölcsi berendezkedésüket egyaránt... Akkor, amikor már mindezt megértettük, csak akkor bontakozhatott ki a régészet az akadémiák hűvös iskolastílusából, hogy a közönség érdeklődésének középpontjába kerüljön.

Labiche apó híres vígjátékának kedvenc figurája volt a világtól elvonatkozott archaeológus, aki tudományos felkészültséggel analizálja és fejtegeti a közönséges kilométerkövet. Pedig akkor, amikor e jellegzetes alak a párizsi színpadon megjelent — az archeológia gyakorlati tudománya hosszú századok késlekedése után elérkezett hőskorának évtizedeihez. Az első európai régészek azok a Konstantinápolyból menekült görög tudósok voltak, akik a renaissance elején magukkal hozták az ókor kultúráját s először tártak fel Itáliában és Spanyolországban eltemetett, római városmaradványokat. A tömegérdeklődés viszont Európában csak a XVIII. század végén lobban fel, amikor a hamvából megelevenedő Pompei csodái új stílust teremtenek. Mig Winckelmann bölcséleti alapra vetíti az antik világ formakincsét, — addig a napoleoni hadsereg ifjú, kitűnő tisztjei négy világrész eltemetett kultúráját hozzák napvilágra, megfejtik az egyiptomi írás titkát, behatolnak Syriába s a yukatani őserdők mélyéről kiszabadítják a csodálatos romvárost, Palenquet.

A múlt század elején még sok bizonytalan, fogalom tapad az archaeológushoz, akit még gyakran azonosítanak régi korok klasszikus kincskeresőivel. Nem ritkán dilettáns nagyurak házi múzeumának gazdagítása a cél s ennek érdekében nem riadnak vissza a barbár csonkításokkal járó rablórégészettől sem. A harmincas esztendőök körül az Angliába szállított Parthenon-frizek felkeltik a polgári középosztálynak azóta sem lankadó archaeológiai érdeklődését. 1830-ban jelenik meg Otfried Müller tollából az első kézikönyv, mely normáka állít fel s rendszerbe foglalja a

gyakorlati régészet szabályait. Az egyiptológia mérföldes lépésekkel halad előre, különösen azután, hogy a rendszeres kutatás lehetővé teszi a megjavult közbiztonsági viszonyok. Egy amerikai utazó a harmincas évek közepén bejárja a középamerikai maya-kultúrkör romvárosait s rajzolója a camera lucida segítségével először tárja az angol-szász közönség elé az eddig majdnem teljesen ismeretlen kultúra élő ábrázolatait. A franciák Niniveh és Khorszabad romjainál fedezik fel újra a babilon-asszír világot, melynek megállapítják a szoros kapcsolatát a Nilus völgyi civilizációkkal.

A század közepének zavaros nemzetközi viszonyai után újból még erősebb tempóban kezdődnek meg az ásatások. Egyelőre Egyiptom bizonyul kimeríthetetlen kinceskamrának, a legérdekesebb kutatások a heroikus francia Mariette nevéhez kapcsolódnak. De lassan-lassan megmozdul a helyi kutatók szerszámai alatt is a föld. A prehisztorikus ember korszakai új tudományágot töltenek meg, az északspanyol és délfraancia barlangkultúrák csodálatos festmény- és szobor-anyaga elindítja a barlangkutatásokat. A hevenyes esztendők elején jelenik meg minden idők legzseniálisabb dilettáns régésze, Schliemann, aki mykenei feltárásaival nemcsak az „Atreidák” palotáját hozta napvilágra, hanem egy eddig ismeretlen kultúrkör beszédes emlékeit is, melyet Evans krétai és knosz-szoszi kutatása követ. A nyolcvanas esztendők elején már tisztán áll a tudományos közvélemény előtt, hogy e látszólag sporadikus lelőhelyek egy nagyszerű, prehellenisztikus földközítengeri civilizáció múltjáról tépik le a fátylat, mely — krétai, vagy minosi kultúra a neve — a mediterrán műveltséget a történet hajnaláig elvezeti.

A századforduló körül már hivatalos, állami expedíciók működnek, bő anyagi és technikai erővel s tudományos felkészültségük a véletlen szerencsének aránylag kevés helyet enged át. A archaeológusok elkülönülnek az egyes műveltség-körök szerint. Az egyiptológusok hatalmas táborától különválnak a kisázsiai kultúrák kutatói. Ezek újból széteszlanak, amint a syriai és mezopotámiai feltárások számtalan egymást követő réteget hoznak elő. A cseréptáblák ékírásának titkát aránylag hamar fejtik meg s a régészek kulcsot kapnak kezükbe, mellyel dinasztiai és lelőhelyek kronológiáját majdnem évszámszerű biztonsággal leszögezhetik. Syriában a század tizes éveiben működő Hogarth professzor mintegy négy évezredre visszanyúló, eddig ismeretlen civilizációt tár fel. A híres „hittita” kultúra kiásásánál két fiatal asszisztense tünteti ki magát, az egyik Leonard Woolley, az archaeológiának mai büszkesége — a másik E. T. Lawrance, akinek Arábia koronázatlan királyának építhetőségét adta a világháború története.

Míg a régészet érdeklődésének legjava az európa-ázsia-afrikai, mediterrán eredetű kultúrkörök valamelyikét öleli fel, addig a századvégén, jórészt angol kezdeményezésre, indul meg Közép- és Kelet-Ázsia alig ismert területén is az archaeológiai kutatás. Honfitársunk, Stein Aurél

Indiából indul el a századforduló körül. Eleinte a görög hatások indiai szerepét tanulmányozza, majd kutatásainak területét átviszi a Pamír fennsíkra s végül Tukesztánig, majd Kína határáig jut el s a sivatagi homok alatt rejtőzködő, elfeledett kultúrák csodálatos titkait hozza a tudományos közvélemény elé.

A művelt, történetileg kronológizálható népek emlékein túl most a természeti népek maradványai is kikerülnek a néprajzi érdeklődés zárt gyűrűiből. A rodeziai misztikus „zimbabve” kultúra eredeteit a biblikus Ophirban vélték felfedezni egyesek, mások rá akarták bizonyítani a hatalmas kőromokra a késő-középkori eredetet. Az Aranypart közelében virágzott egykori néger királyságnak, Beninnek csodálatos szobrászati emlékei megdöbbenő élethűséggel hozzák napvilágra annak a keverék-stílusnak eredményeit, mely a XV. századbeli portugál kereskedők hatásaként a legsötétebb Afrikában kialakult. Megindul a rendszeres kutatás az amerikai kultúrkörökben, melyekkel főként egyetemi expedíciók foglalkoznak. Feltárják a Mexikói Völgy templompiramisait, a perui bazaltvárosokat s a „vad-nyugat” majdnem hozzáférhetetlen hegycsúcsai közt meglesik a három-négyezer méteres magasságban sziklábavájt településeket.

Az archaeológia első eredményeiben ezredéves mértékekkel mért hosszú korszakok szerint osztályozva az emberiség történeti létét, amikor alig-ismert fajok, nemzetek, birodalmak föld alá süllyedt emlékeit emelte ki. Ugyanakkor azonban maguk közt a régészek közt is felmerült a kérdés, vajjon hol kezdődik a határ, melyen belül az archaeológia már nem tekinti feladatának a kutatást? Itt aztán előretörték az európai múlt partikuláris szempontjai. Hiszen a háborúktól aránylag megkímélt, bárbar betörésektől nem háborgatott északi és nyugati államokban a kései középkor városi kultúrája még ma is a maga szemléltető valóságában fennmaradt valóságos világ. Az írott emlékek megőrizték a műemlékek színeváltozását, tudunk a katedrálisok építési terveiről s az évkönyvek feljegyezték nevezetes eseményeik közt a templom- és város-égéseket is. Igy érthető, hogy a műemlékekben oly gazdag Olaszországban az archaeológiai érdeklődés nagyjából csak a trecentot megelőző korokra irányul — ugyanez Hispániában eltolódott a mórok kiűzésének határvonaláig: Franciaországban a korai renaissanceot megelőző emlékek, a skandináv államokban inkább a viking-kor az, melynek reliquiái már a régészeti anyag gyűjteményeiben foglalnak helyet.

Európa keletibb részén — sajnos — erősen eltolódott ez a nyugati nemzetekre irányadó határvonal. Ott, ahol a Félhold árnyéka ráesett országokra és tartományokra, jórészt szétestek, megsemmisültek a dicsőséges középkor emlékei. Az északibb osztrák tartományok, a történeti Csehország boldogabb szigetként emelkedtek ki a pusztulásból s középkori emlékeiken többet rontott a barokk, mint az átvonuló, garázda hadak. A Kárpátok keleti vonalától keletre fekvő területeken viszont a régésznek

aránylag gyér anyaggal kell megelégednie s a nép közt bujkáló ősi formanyelv kifürkészése inkább az etnográfus feladata.

Magyarország egyike a legérdekesebb, legizgalmasabb archaeológiai vadászterületeknek. A bükki őskultúra hatalmas prehisztórikus műveltség emlékeit őrizte meg, mely bizonyítja, hogy a „fekete föld” magyar tájéka Európa legrégebb idő óta lakott részeinek egyike. A történeti idő hajnalán itt helyet foglaló népek emlékeit hamarosan elfedi a római békének néhány százada. A legtöbb mai dunántúli városnak s magának Budapestnek is alapját azok a honfoglaláskor bizonyára még épebb alakban felismerhető római városok képezték, melyek — miként Acquincum és a vele egybefüggő óbudai régészeti zóna bizonyítja — hatalmas provinciális műveltséget terjesztettek szét. A magyar archaeológia egyik legkomolyabb feladatát a népvándorlás korának régészeti felkutatása képezi. A hatalmas magyar síkság a nomád életét élő és egymást váltó nemzeteknek, mint szkita, jazig, szarmata, hunn, gót, longobárd, avar, szláv — és annyi töredék-nép majdnem egy évezreden át átvonuló, megpihenő helye maradt. Ki ne emlékeznék Móra Ferencnek „Utazás a földalatti Magyarországon” címmel egybegyűjtött régészeti karcaira, melyekben a Duna-Tisza közti egymás felé rétegeződő sírmezők feltárását oly vonzó plasticitással örökítette meg. A koraközépkori régészetnek talán sehol Európában nincsen oly változatos, bőséges lelőhelye, mint a magyar földben, mely mindmáig hűségesen megőrizte e kultúrák eltemetett emlékeit. Ez a nagy anyag, a napról-napra szaporodó leletek kétségkívül hozzájárultak ahhoz, hogy a magyar archaeológusoknak a középkori, népvándorláskorabeli régészet tekintetében világszerte megkülönböztetett helyük van. A Magyar Nemzeti Múzeumnak a közelmúltban oly kivételes plasticitással átrendezett régészeti anyaga meg nem szakadt láncolatban mutatja be e föld lakóit a prehisztórikus kortól egész addig az időpontig, amikor a honfoglaló magyarság veszi át a Kárpátok medencéjében a vezető szerepet.

A népvándorláskorabeli régész befejezi feladatát, amikor a honfoglalás korához elér — a hazai közvélemény viszont mégis csak azokat az ásatásokat kíséri nagyobb érdeklődéssel, melyek a történeti magyarság valamelyik korszakára derítenek fényt. Élő, megmaradt műemlékeink csekély volta magyarázza, hogy számunkra — sajnos — majdnem az az alkotás is archaeológiai lelet számba megy, amely megelőzte az utolsó két békésebb évszázad épületeit: a törökdhúlástól, hadak vándorlásától majdnem teljesen elpusztított egykori kultúrterület ma szeretetteljes érdeklődéssel karolja fel még a korábbi barokk emlékeket is. Pedig levéltári anyagunk, krónikák, történetírók, utazók leírásai hatalmas középkori városokról, bazilikákról, királyi rezidenciákról számolnak be magyar földön s annál fájdalmasabb, hogy az egykori városképeket a maiak számára csak egy-egy primitív rajz, iniciáléba rejtett tájkép, vagy korai rézmetszet őrizte meg. Ezeknek alapján a történettudomány nagyjából re-

konstruálni tudja a középkori magyarság történeti városait, de a nagyközönség érdeklődése érthetőleg akkor lobban fel, ha a szerencsés kézzel folytatott archaeológiai kutatások ennek az eltemetett középkori városi civilizációnak egy-egy darabját a föld mélyéről elővarázsolhatják.

Néhány esztendeje, hogy az esztergomi várhegyen egy tudós kánonok, Lepold Antal ásatásokat kezdett meg, melyeket a komoly, adatokkal támogatott előkészítésen felül még különös szerencse is segített. Az egykori bástyák magasságában hatalmas föld-töltés huzódott meg, mely már több ízben meghiusította, eredménytelenné tette a korábbi kutatásokat. 1935-ben az ásó egy lépcsőfokba ütközött, mely az izgalomtól fűtött kutatókat levezette azon a titokzatos úton, mely a magyar múltnak egyik legnagyobb, legdícsőségesebb emlékébe torkolt be. Az esztergomi királyi palota szolgálta az Árpádok patrimonialis királyságát, de tanúja volt Mátyásig a középkori magyar birodalom legfényesebb időszakainak is. A palota még mai állapotában is teljes hűséggel mutatja be a románstílusú, középkori uralkodói rezidenciát s mint ilyen — a maga eredeti alakjában — egész Európában egyedül áll. Épségét oly sajátos körülménynek köszönhetette, mely meglehetősen ritka az archaeológia világában, mely az épületek megsemmisülési módjául a rombolást, összedőlést, vagy tűzvészt ismeri. Az esztergomi palota alighanem már meglehetősen elhanyagolt állapotban lehetett, amikor a XVI. század derekán stratégiai követelményeknek esett áldozatul. Az Esztergomot védő bástyák középkori eredetűek voltak s nem nyújtottak a tűzfegyverek ellen kellő védelmet, így a bástyafal közelében lévő palotát megfosztották tetjétől s a termeket, szobákat, kápolnát száraz földdel, homokkal töltötték ki s a bástyák magasságáig felhantolt védőművé alakították át. Az egykori palota felé magasratornyolt föld a maga fedőrétegeivel bizonyos mértékig fenntartotta a mesterséges elhantolás pillanatában fennállott épületet. A kihámozás nagy műve után a dekoratív anyag is — kapuzatok, freskók, szoborművek — szkoatlanul jó állapotban kerültek elő s így történhetett, hogy a restaurációk kitűnő munkája után az esztergomi palota nemcsak Magyarországnak, hanem egész Középeurópának egyik legérdekesebb archaeológiai emléke lett.

A Szent István év régészeti zárókövét képező esztergomi ásatáson felül az érdeklődés homlokterében azok a kutatások állnak, melyek a székesfehérvári archaeológiai területen folynak. A Szent István által alapított bazilikának, egyházi és világi épületeknek, a magyar királyok temetkező helyeinek feltárásával igyekeznek napvilágra hozni a legdícsőségesebb magyar múlt reliquiáit. Az archaeológia itt jórészt írott kútforre, forrásokra támaszkodik, mert kutatómunkájában, sajnos, századokkal megelőzték barbár sírablók és kincskeresők s ami még megmaradt, azt a múlt század utolsó évtizedeiben összezavarták a szerencsétlenkező ásatások. A megmaradt, nagyszámú, kifosztott királysírban talált csontvázakat például tömegsírba rakták össze, úgyhogy ma a régészetnek

a legmodernebb anthropológiai módszereket kell igénybevennie, hogy a történeti kútfők alapján hozzávetőleges pontossággal meg tudja állapítani e dicsőséges földi maradványok hisztorikus hovátartozását.

Az esztergomi s később székesfehérvári ásatásokról szóló számtalan publikáció hatalmas lendülettel vitte előre az archaeológiai közvélemény kialakulását. A helyszini közvetítések feltárták a kutató régészet műhelytitkait s számtalan ösztönzést adtak helyi, alkalmi kutatások megkezdésére is. Hisz — mint említettük — a magyar föld végtelen bőséggel tartogatja magában elmúlt korok beszédes kincseit. Ezeknek a jórészt sírmezőkből származó leleteknek jelentős része korábban — ép az érdeklődés, hozzáértés hiánya miatt — veszendőbe ment, aranyértékeit beolvastották, köveit kitördelték, cserépmaradványait összetörték s csak kisebb mennyiség lehetett az, amely magára vonhatta a hivatásos archaeológusok figyelmét. Bár ma még egységes, a föld népét is magában foglaló „archaeológiai közvélemény”-ről talán korai lenne beszélni — kétségtelen, hogy a közelmúltak számtalan esete azt bizonyította, hogy a földből kihantolt kincsek, leletek megőrzésére indított népies propaganda a földművelakósság körében is alkalmas talajra talált. Így a néhány esztendővel ezelőtt felszínre került avar vezéri kincs felbecsülhetetlen anyagát két szőlőművelő gondos, lelkiismeretes eljárásának köszönhetjük, akik e gyönyörű kis plasztikai leletet haladéktalanul a múzeumnak adták át.

Az archaeológiának helyét kijelölte az az emberi érdeklődés, mely a történelem elvont anyagát kézzelfogható, empirikus bizonyítékokkal kívánja alátámasztani. De ha magának az ásás művészetének „ars poeticáját” keressük, akkor fel kell lapoznunk Leonard Woolley-nak kitűnő könyvét, mely körülbelül az első régészeti kézikönyv után százesztendővel jelent meg s amelyben a biblikus Ur városának halhatatlan érdemeket szerzett felfedezője a régészet lényegét ilyenformán állapítja meg: „...Semmiestre sem szabad nekünk emberi múltunktól elszakadnunk, szüntelenül emlékeznünk kell mindarra, ami bennünket megelőzött, még akkor is, ha kigúnyoljuk múltunkat — hiszen mégis csak ezek alakították ki mai gondolatvilágunkat és ezek befolyásolják ma is tetteinket. Ez annál igazabb, mert hiszen ha egy népnél a hagyomány hiányzik, vagy esztelen szokások folyamatává merevedik, mint az ausztráliai bozótlakóknál — akkor emberi haladásról nem beszélhetünk... A múlt, amelyre mi, archaeológusok, hivatkozni szoktunk — valójában a mi múltunk, hiszen mi olyan emberek életművét kutatjuk fel, amilyenek mi vagyunk, akik tehát fajilag, vagy egyedileg legközelebbi rokonaink. Értéküket az emeli mindenekfelett a régész szemében, ha bele tudja emlékeiket illeszteni az emberi fejlődés nagy folyamatába, melynek mi is, ma élők, csak láncszemei vagyunk... Az archaeológia és a történettudomány között nincsen éles választóvonal. Az ásó régész, aki közvetlen közelről figyeli meg s közli mindjárt felfedezéseit — egyszersmind meghatározza leleté-

nek történeti ranghelyét. Ennélfogva elengedhetetlen, hogy rendelkez-
zék a szintetizálás és értelemfejtés magasabbrendű képességeivel — mert
ezeknek hiányában nem képes helyesen felfogni feladatát. Lehet, hogy el-
kell kerülnie a túlságosan irodalmi modorban tartott leírásokat, melye-
ket helyette majd elvégeznek az arra hivatottak, de kétségenkívül mégis
csak a gyakorlati régész az, aki az átlagolvasó előtt fellapozza az emberi
civilizáció nagy könyvéből az új oldalakat — ő az, aki történetileg meg-
határozható műemlékeket hantol ki a földből, melyek alkalmasak arra,
hogy megrögzítsék az átlagember képzeletét s valósággá, megfoghatóvá,
megérthetővé tegyék mindazt, ami eddig úgy tűnhetett fel előtte, mint
távoli, elillanó tündérmese...”

Földváry Gábor

Irta: Környei Elek (Pozsony)

Földváry Gábor nevének időszerűséget a budapesti Nemzeti Színház centennáriumi éve ad; Földváry teremtette meg az első pesti magyar színházat. Példaadó élete sokkal tanulságosabb a magyarság számára, sem hogy emléke ismét a feledés ködébe merülhetne a Nemzeti Színház jubileumi ünnepének lezajlása után. Különösen mi, kisebbségi sorsban élő magyarok sokat tanulhatunk Földváry Gábor életéből. Munkássága a Széchenyi István által megindított reformkorszak idejére esik, s hogy Széchenyi reformeszméi termő talajra találtak a magyarság körében, azt annak köszönhetjük, hogy élt néhány Földváry Gábor a nagy magyar Ugaron.

Földváry Gábor alispán volt. Mit jelentett abban az időben alispánnak lenni? Egy korabeli angol lap nagy csodálkozással cikkezett arról, vajjon milyen hivatal lehet az Magyarországon, amelyben a hivatalnok fizetése ötven font és mégis tízezer fontot is elkölt, hogy megkaphassa. Földváry Gábor anélkül lett megyei alispán, hogy annak elnyeréséért valamit is költött volna, viszont ötven font tiszteletdíjjal járó hivatalában olyan fáradhatatlan volt, mintha tízezer font fizetést kellene munkájával megérdemelnie. Földváry Gábor a pestmegyei alispáni székben is tudta, mi az: magyar kisebbségi sors. Hiába lett Pest Magyarország fővárosa, a magyar ember kisebbségi sorsban élt az elnémetesített Magyarországon szívében is. Ismeretes tény, hogy a török uralom kitessekérelése után Kollonich bíboros, esztergomi érsek híres „Einrichtungswerk”-jében pontos tervet készített Magyarország teljes elnémetesítésére. Megkezdődött a németajkú lakosság nagyarányu betelepítése Magyarországra és több mint kétszáz esztendőig nagy rajokban lepték el a német bevándorlók az országot. A bécsi politika céltudatosságát jellemzi az is, hogy mikor Budavár visszafoglalása után kiosztották a háztelkeket, Budán házhelyet magyar ember nem kaphatott, legfeljebb egy-két mágnás. Kollonich a német gyarmatosok felhasználásával remélte gyöngíteni a vármegye és a magyar nemesség ellenálló erejét. A magyarságnak e nagy ellensége 1707-ben halt meg, de a magyar nemesség ellenálló ereje különösen akkor edződött meg, amikor az 1740 és 1780 között uralkodott Mária Terézia óvatosabb németesítő törekvéseit felváltotta II. József türelmetlen németesítő politikája. A magyar szó jogát most már egyre önértetesebben követelik országgházban, megyeházán, irodalomban, újságírásban, színházban. A viszonyokra azonban jellemző, hogy még 1844-ben is megtörténhetett az, hogy amikor Buda város tanácsülésén Házmán Ferenc főjegyző magyar nyelven kezdte meg a referálást, Oeffner Ferenc polgármester latinul így szólt rá: .

— Ne stultiset! (Ne bolondozzék!)

A német gyarmatosítás céljával kiszemelt országban a centralizáció mesterségesen megduzzasztotta a főváros népességét. A veszélyeztetett magyar nemzeti élet utolsó alkotmányos végvárai: a vármegyeházák, a magyar nemesség ellenálló erejének e gyűjtőhelyei, akarva-nem akarva tisztába jöttek azzal, hogy a centralizáció veszedelmes hatásával szemben csak akkor tudják eredményesen felvenni a küzdelmet, ha az új igényeknek megfelelően, hatalmasabb méretekben átfogó, új társadalmi forma alapjainak lerakását kezdik meg. Ennek az új embertípust megkívánó új szellemnek volt egyik nagyszerű megszemélyesítője a pest megyei vármegyeházán Földváry Gábor alispán, aki életével örök példát adott arra, hogy válságos időkben miként kell jövőt építő szándékkal cselekedni.

Széchenyi István korszakos tanításai és eszméi töltötték meg alkotó vágyát tartalommal. Legnevezetesebb alkotásának, a pesti magyar színháznak létesítésében is ott van Széchenyi géniusza. A régóta felkarolt és napirenden tartott gondolatot Széchenyinek a „Magyar játékszínről” című, 1832-ben kiadott röpirata érlelte meg cselekedetig. De hogy ma már száz éves a Nemzeti Színház Budapesten, ezt a magyarság még sem Széchenyinek, hanem egyedül Földváry Gábornak köszönheti.

Széchenyi és Földváry Gábor egyetértettek abban, hogy mielőbb fel kell építeni Pesten a magyar színházat állandó otthonát, csak a megvalósítás módjaiban váltak el útjaik. Földváry a rongyos, éhező számkivetett sorsban tengődő magyar színházat úttörőinek, a kocsiszínnek alatt és kocsmákban rögtönzött színpadokon szereplő vándorszínészeknek akart sürgősen hajlékot adni az ország fővárosában, Széchenyi lelkiismereti előtt pedig az lebegett: ennek a színháznak az egész magyar nemzethez méltó palotának kell lennie. Büszke homlokzata a Dunára tekintsen, hogy az idegen, aki hajóval érkezik Pestre, már az első percekben megcsodálja a magyar nemzet kultúrejét. Földváry a magyar színházat a Grassalkovich herceg által adományozott, az akkori városszélen, poros országút (a mai Kerepesi út) mellett fekvő telken akarta felépíteni, Széchenyinek ezzel szemben az volt a legsúlyosabb ellenérve, hogy a városból kieső helyen lévő színházat a közönség nem fogja látogatni. De a Széchenyi által javasolt helyen már a telek megvétele kimerítette volna az évek óta e célra összegyűjtött pénzt. Széchenyi különben részvénytársasági alapon legalább 200.000 pengőforintot akart összehozni a „Nemzeti Játékszín” céljára.

Földváry Gábor tudatában volt annak, hogy a magyar színházépítés Pesten a Széchenyi-féle terv elfogadása esetében legalább tíz évvel tolnának el, miközben a német színházat annyira megerősödik, hogy azal többé nem vehetik fel a versenyt a nyomorgó magyar vándorszínészek és így a pesti magyar közönség is rászokik a német színházba-járásra. Ez az aggodalom annál alaposabb volt, mert a Váci ucca sarkán (a

mai Vörösmarty téren) már felépült a hatalmas Redoute-épület, amely a német színészet céljaira szolgált, s amelyet 1812 február 12-én nyitottak meg Kotzebue két alkalmi darabjával, amelyekhez Beethoven írt kísérő zenét. Ezenútl a magyar színészek játszhattak az úgynevezett Rondellában, amely 1777 óta volt a német színészet otthona. Ez a Rondella ke-rek, bástyaszerű épület volt a Dunaparton, eredetileg valószínűleg ma-lomnak használták. Amíg a német színészek itt játszottak, addig a ma-gyar színészeknek ilyen helyiségük sem volt.

Pesten már három éve nagy színháza volt a német színészetnek, ami-kor Kulcsár István, aki a megye megbízásából a magyar színtársulat fe-llett az intendánsi tisztséget töltötte be, 1815 júliusában társulati gyűlést hívott egybe, meghagyván szigorúan, hogy a társulat valamennyi tagja együtt legyen. Kulcsár nagy pecsétetes levelet tartott a kezében és tudtára adta a társaságnak, hogy másnap lesz az utolsó magyar előadás, mert le kell bontani az életveszélyessé vált, rozoga Rondellát. Déryné naplója szerint Kulcsár a következő szavakkal bocsátotta vándorútjára a Pesten hajléktalanná vált magyar színtársulatot: „Itt adom át önöknek azt az ajánlólevelet, amelyet Pest vármegyétől eszközöltem ki az önök számára. Mehetnek vele, mint „Pestvármegye által pártfogolt társaság” egész Ma-gyar- és Erdélyországon keresztülkasul. Menjenek és hirdessék a magyar nyelvet és terjesszék, mint hajdan az apostolok az igaz hitet. Pest sohase fog közömbös lenni sorsuk iránt és én ezentúl is levelezésben kívánok lenni önökkel, s valahányszor szükségük lesz tanácsomra vagy intézke-désemre, szólítsanak fel bizalmasan barátságos tudósításaikkal. — Min-denkor résztvevő barátjukra találhatnak bennem. A szép magaviseletet nem kell ajánlanom, az mind az igazgatóság, mind a közönség elismerését ki-érdemelte. Éljenek boldogul! Legelőször Egerbe és onnan Miskolcra tö-rekedjenek.”

A színészek meghatódva, sőt többen, különösen a társulat női tag-jai, könnyes szemmel vettek búcsút Kulcsár Istvántól, a magyar színészet lelkes öreg pártfogójától és, miután most már Pesten az általuk „bagoly-odu”-nak és „szárazmalom”-nak gúnyult Rondellában sem játszhattak többé, megint elindultak a bizonytalan vándorútra. A Rondellát a ma-gyar színtársulat búcsúja után jóideig még nem bontották le, jöttek mentek más társulatoktól összecsoportosult színészek, játszottak is benne, de kevés szerencsével.

Földváry Gábor látta, hogy ha a lelkes Kulcsár István nem élhette meg álmának beteljesülését, a pesti magyar színház felépítését, mennyivel szomorúbb és tragikusabb lenne, ha azok a boldogtalan, rengeteg nélkü-lözést szenvedő színészek sem élhetnék ezt meg, akik nagy nyomoruság-ban évek óta abból a reményből merítették vigaszt, hogy az ország fő-városában, miként a német színészek, ők is otthonra találhatnak. Megyeri, Kántorné, Bartha, Egressy, Fánccsy, Laborfalvi Róza, Déryné, László, Lendvay, Lendvayné: a legjelesebb magyar színészek szenvedéseire, nél-

külözeire gondolt Földváry Gábor, amikor erős kézzel fogta meg a pesti magyar színházépítés ügyét. Hacsak tíz évvel később épült volna fel a magyar színház, e sokat nélkülöző színészeknek éppen a fele már nem élte volna meg a magyar színészet fényes ünnepét, a pesti magyar színház megnyitását. De nem tehetett Földváry Gábor másképpen akkor, amikor elolvasta Telepi György színésznek, — aki valóságos ezermester volt, egyszemélyben színész, díszítő, festő, rendező, gazda, író, fordító, — társai nevében is benyújtott tervét a létesítendő színházi épületre vonatkozóan, amelynek költségeit 43.000 váltó forintban irányozta elő. A memorandumban azt kérte színésztársai nevében, hogy a vármegye évi segélyét, amellyel a létminimumot biztosította számukra, két és fél évre előlegezve, ebből a körülbelül 50.000 forintból építsék fel a színházat. Földváry Gábor jól tudta, milyen nagy áldozatot jelentene ez a rendkívül sanyarú helyzetben élő magyar színészekről és a megye ezt az áldozatot nem is fogadta el. Telepi György számítását reálisnak találták s most már úgy határoztak a megye urai, hogy a Grassalkovich hercegtől e célra adományozott telek birtokában, folytatják a gyűjtést a színház felépítésére.

Földváry Gábor roppant akarattal fogott a megvalósításhoz. A nemzeti áldozatkészség néhány gyönyörű példáját jegyezték fel. Gróf Keglevich Miklós felajánlotta, hogy a színházépítésnél szükséges minden vas-munkálatról díjtalanul gondoskodik hámorában; egy egyszerű napszámos azért jött fel Pestre, hogy négy hétig ingyen talicskázzék a magyar színház építésénél. Földváry Gábor csodát készült tenni a magyar nemzettel. Mindenki érezte ezt már akkor, amikor az első szekér téglarakomány befordult a Grassalkovich telekre és lelkes úrinők adták kézről-kézre a téglákat. Az emberek lelkében végtelen boldogságban oldódott fel a remény: végre lesz otthona a magyar színművészetnek. Csak Széchenyi István nem tudott belenyugodni abba, hogy a magyar nyelv templomát az ország fővárosában a külváros szélén akarják felépíteni, ahelyett, hogy a Dunaparton, a város legbüszkébb helyén épülne fel az impozáns csarnok, amiért tíz évig is érdemes lenne várni. Már javában folyt az 1835 szeptember 28-án Zitterbarth Mátyás építész vezetésével megkezdett építkezés, de Széchenyi István a színházépítés megkezdése után sem adta fel tervét, s ezért Pozsonyból Pestre utazott, összegyűjtötte barátait, hogy megegyezzen döntő rohamot indítson tervének elfogadása érdekében. Az volt az elgondolása, hogy a pesti megyegyűlésen a fiatalság szimpátiájának megnyerésével megakasztja a Hatvani-úti színházépítést, a nemzethez méltóbb dunaparti színházpalota reményében. Széchenyi és Földváry között hasztalannak bizonyult az utolsó közvetítés; bár mindkettőt a legnemesebb szándék vezérelte. A megyeház karzatán a diákok közt megjelentek a sorsuk miatt aggódó színészek is. Földváry Gábor felkészült a végső küzdelemre. Előbb a Széchenyi-féle nagy színház hívei szólaltak fel, de csakhamar megértette mindenki a teremben, hogy ennek a tervnek

megvalósítása nagy időt venne igénybe. Aztán Földváry emelkedett szó-
lásra és sorakoztatta fel azokat az érveket, amelyek őt cselekvésre kész-
tették. Földváry Gábor felszólalása után eldőlt a nemes küzdelem. A
legtekintélyesebb főurak egyike, gróf Károlyi György emelkedett szó-
lásra és hangoztatta, hogy ő is a megkezdett építkezés folytatása mellett
foglal állást. A megyegyűlés tehát az építkezés folytatása mellett döntött.

Földváry Gábor most még erélyesebben látott a megvalósításhoz, az
építkezés azonban a sok feltornyosuló nehézség miatt csak lassan haladt
előre. Előfordult, hogy az építkezést hosszabb-rövidebb ideig szünetel-
tetni kellett, mert elfogyott a pénz és nem tudták a munkások bérét ki-
fizetni. Földváry Gáborra hárult ilyenkor a feladat, hogy újabb pénz-
összegeket teremtsen elő. Hónapokkal előre tudta a pontos dátumot:
1837 augusztus 22-ike lesz a megnyitás napja.

Földváry Gábor markáns egyéniségét ismerjük meg azokban az ese-
ményekben, amelyek a magyar színháznak megnyitó ünnepe körül
játszódtak le. Már hetekkel előbb megkezdődött a közönség ostroma a
jegyekért. Földváry Gábor igazságos volt. A jegyigénylők kívánságait
aszerint teljesítette, amint az adakozók könyvéből megállapította áldo-
zatkészségük mértékét. Az első tiszteletjegyet Grassalkovichnak adta át,
aki a telket adományozta; utána következett gróf Keglevich Miklós.
De érdemük szerint jutalmazta a kézműveseket, akik részére egész sor
zártszékét tartott fenn s jó helyet kapott az „ingyen napszámos” is, míg
fiatal ügyvédek, táblai jegyzők, jogászok szívesen öltözködtek be statisztá-
káknak, csakhogy ott lehessenek a színházban. A megnyitás előtti izgal-
mából is bőven kijutott Földváry Gábornak. Különösen Kántorné miatt,
aki a magyar színészet legkiválóbb drámai büszkesége volt. Hogy Kán-
torné művészete mit jelentett abban az időben, erről fogalmat alkotha-
tunk, ha elolvassuk Déryné véleményét róla naplójában: „Igaz, ő nagyon
nehezen tanult, Sapphot háromnegyed évig tanulta — de ő aztán megta-
nult szerepeit nem játszotta, de élte és alakjait nem színlelte, de megte-
remtette. Mily tökélyel mérte ő ki szerepének legkisebb ízét; de azon
azért nem látszott, hogy kimért; csodálatosan egybeolvadó összhang volt
annak minden részében és ellenálhatatlanul magával ragadó erő. Minden
mozdulata elárulta azt a magasztos szenvedést, mely nem könnyekben
fejlik, de vasmarokkal szorítja össze a szívet, és sajtolja ki szeméből a
könnyeket.” Hogy Kántorné hiányozhassék e társulat tagjai sorából, arra
senki sem mert gondolni. A számításba jött színészek külön-külön kaptak
írásbeli felszólítást, hogy egy hónappal a színház megnyitása előtt Pesten
legyenek a szerződötési tárgyalásoknál és, hogy előkészülhessenek az elő-
adandó darabokra. Valamennyien idejében megjelentek Pesten, csak Kán-
torné hiányzott. Életjelt sem adott magáról. Már mindössze egy hét volt
hátra a megnyitás napjáig. A társulatot is izgalomba hozta Kántorné ért-
hetetlen viselkedése, legjobban azonban Földváryt verte le. Déryné kell
miegint idéznem, aki maga sem tudta felfogni, mit jelenthet Kántorné el-

maradása: „Hogy lehet ez, gondolám magamban, hiszen senki forróbban nem óhajtotta, hogy a magyar színészetnek egyszer már állandó hajléka legyen, s ne kényesség az országban vándorbottal járni, amely annyinak vált kezében koldusbottá. Hisz éppen ő volt az, ki legtöbbet járt Pestre nézni, hogy mennyire haladnak a munkában, szerette volna, ha felfújhatta volna már s maga is emelte a követ, vitte a kőműveseknek, hogy azzal is hamarább legyen; mert mint mondá: ez lesz az én hajlékom, az ad nekem öreg napjaimra kenyeret. De már most nem tudták, mit tegyenek. A darab ki volt tűzve, azon nem lehetett változtatni, már csak három nap volt hátra. Ekkor elhatározták, hogyha Kántorné csak ennyire becsüli a meghívást és nem jelenik meg az előadásra — úgy nem is kell többé. Ez kemény szó volt.”

Igy írja le Déryné a Kántorné elmaradása miatt bekövetkezett izgalmakat és így történt azután, hogy Kántorné szerepében az addig még csaknem ismeretlen Laborfalvi Róza lépett fel, aki Kántorné tehetségét, rutinját fiatalságával, királynői természetével, klasszikus szépségével, nagy, beszédes fekete szemével helyettesítette. Két héttel a színház megnyitása után Déryné levelet kapott Budáról. Kántorné hívatta. Déryné azonnal felkereste őt és megtudta, hogy Kántorné előző nap érkezett Budára. Vastagra dagadt lábbal, kínok közt feküdt ágyában. Lábbaját még akkor szerelte, amikor Budán játszott a társulat és télen, hóban-fagyban átjártak járszani Pestről Budára. A csónakba nagy szelek idején becsapott a víz és ő felépven a hideg színpadon, megfagyott a lába. Sokáig gyógyíttatta fájós lábát, de sebei nyáron kiújultak. Elmondotta Kántorné, hogy Debrecenben már ágyban kellett feküdnie, azért mégis kerestetett egy szekeret, hogy betegen is kocsira üljön és eljőjön; de júliusban, aratás idején, amikor az Alföldön legnagyobb a munka, nem tudott szekeret kapni. Aztán rosszabbul lett és csak most sikerült eljönnie. Kántorné arra kérte Déryné, menjen el Földváry Gáborhoz és adja elő mentségét. Déryné azonnal visszament Pestre Földváryhoz, akinek lakásában előbb, — félve az erélyes alispán első fellobbanásától, — kérelmével Földváry szelídlelkű feleségéhez és leányához fordult, hogy segítsenek Kántorné érdekében. Földváry Gábor felesége és leánya azzal jöttek ki a szobából, hogy hasztalan minden közbenjárás. Aztán Déryné is bement könyörögni Földváryhoz Kántorné betegségére hivatkozva. Földváry Gábor hajlíthatatlan maradt. Déryné visszasietett Budára a szomorú hírrel. Az elkeseredett Kántorné az elutasító választ meghallván, megesküdött Dérynének, hogy történiék vele bármi, ha éhen haldokolna az útszélen valahol és térden csúsznának előtte, erre a színpadra fel nem lép. Földváry hónapok múlva az ismételt és állandó közbenjárások után végül mégis hajlandó volt Kántornét szerződtetni a társulathoz, de most már Kántorné tartott ki esküje mellett és inkább elment vidékre nyomorogni.

1837 augusztus 22-én megnyílt a színház, bár kívül-belül csak félig készült el az épület. A színpadon az első hang ünnepi harangszó volt a ma-

gyar színészetnek. Vörösmarty „Árpád ébredése” című alkalmi művét mutatták be először. Földváry Gábor páholyában állt összefont karokkal, s ami a színpadon történt, mindabból azt értette meg a szavak értelmén túl, hogy a színházban magyarul beszélnek s végre van temploma Pesten a magyar nyelvnek.

Földváry Gábor nevéhez az első pesti magyar színház felépítésén kívül még két nagy alkotás fűződik; mindkét bátor kezdeményezésnek végrehajtásában ugyanaz a szociális együttérzés volt a mozgatóerő, mint a színházépítésnél. Földváry teremtette meg Pesten a vakok intézetét, ugyszólván a semmiből. Bizott benne, hogy egy sorsjegyakció, — amelynek kisorsolásra kerülő tárgyait, a legszebb ékszereket hitelbe bocsátották a pesti aranyművesek az akció rendelkezésére, — megfelelő felhívás mellett nem maradhat eredménytelen a közönség körében. És Földváry Gábor felépítette Pesten a vakok házát is. De legnagyobb, legmerészebb vállalkozása talán mégis az u. n. imsósi átvágás volt, amikor húszezer munkással néhány hét alatt vágatta át Paks körül a posványt. Addig mindenki úgy tudta, hogy a nagyszabású földmunkálatok végrehajtásához évek keltenek. Minden okos ember örültnek vagy álmjárónak tartotta Földváry Gábort az imsósi átvágás terve miatt és nem volt a megyegyűlésen senki, aki ne igyekezett volna lebeszélni az alispánt tervéről. Földváry Gábor nyíltan kijelentette, mikor már senki nem mert hinni, hogy csodát akar csinálni! Végül is ráhagyták sorsára, s kimondták a határozatot: „Földváry Gábor alispán úr megbízatik az imsósi posvány átvágásával.”

Földváry pedig harmadszor is csodát mívelt.

Mi volt Földváry Gábor sikereinek titka?

Fanatikus hite abban, hogy az idegen nemzetek nagy többségébe beékelt és így tehát valójában mindig kisebbségben élő magyarság szebb jövőjét csak úgy munkálhatjuk,

ha megtanuljuk azt, hogy kizárólag a magunk erejéből kell felépítenünk nemzeti társadalmunk egész berendezését;

ha a nemzeti áldozatkészséget a legmagasabb fokig fejlesztjük magunkban;

ha szociális együttérzéssel fordulunk társadalmunk minden dolgozni akaró tagja felé; s végül

ha az egyéni kezdeményezés sokszor irreálisnak látszó bátorságát közös munkával tesszük reálissá.

A múlt század közepén Vas Gereben „Egy alispán” címmel regényt írt Földváry Gáborról. A mai lázas élettempóban ugyan kinek kerül kezebe az „ósvi” korrajzokat festő Vas Gereben regénye? Pedig milyen nagy szükség van éppen a mi kisebbségi életünkben Földváry Gábor erényeit és emlékét követendő példaként feleleveníteni és megőrizni szívünkben.

Körlevél barátaimhoz

Irtá: Mécs László (Királyhelmece)

A hosszú, hosszú tél után
egy márciusi délután
a kerti napos oldalon
kibújt az első ibolya,
az is bimbó még, amolyan
zöldecské, — s oly nagy izgalom
fogott el, mint kamaszt, ha vétken
mereng. Éjjel, koromsötétben
kis lámpással melléje léptem,
türelmetlenül leskelődtem,
hogy titka nyíljon ott előttem,
csókos szemem csókolva nézte,
bókos szavam körülbecézte.

Másnap kinyílt. De lám, mögöttem,
mint bűvös bottal megütötten
kibújt tíz. Másnap száztíz. Resten
nem ültem, újakat kerestem,
a dombokon végigszaladtam,
tavaszi föld döngött alattam
úgy számoltam az ibolyát,
mint vén fősvény az aranyát,
— de Április már új csodát int:
kinyílt az első sárga jácint,
kertek körül száguld a lábam,
becézve, számontartva őket
mint Don Juán a cifra nőket
s egyszer, futván újjongva látom,
hogy rámnevet egy túlvidám,
egy tulipiros tulipán,
majd ötven, majd egy rózsabimbó!
Ha itt volna a tündérhintó
s azon repülnék éjjelenként, —

akkor se győzném egyedenként
meglátogatni, megcsodálni
mind s ha csak percre is megállni!

Nagy a világ, sok a virág már,
nyár van s harsány fény-trombitáknál
mér földes ölelésű lelkem,
mely szépre éhes, telhetetlen,
erdőt, rétét egyszerre átfog
s együtt szeret minden virágot.
Ó élet! fesső virágverseny!

Első kamasz-vágy frissen, nyersen!
Első mosoly az első rímre!
Ó „Zászlónk”-beli első versem!
Első barátság (Mackó Imre,
gránát tett pontot éveidre)
Szerkesztői első levél
Andor Józseftől! (Ő sem él.
A testét rejtő bús rögökre
áldás és béke mindörökre)
Első tapsorkán itt Ungváron
s rögtön „külföldön” Kolozsváron!
Ungváron első verseskönyvem
első péciánya Ifjú könnyem
nevette csendesen, magába
Rácz Pál, mivel ő volt a bába.

Azóta nyílnak a szívek,
a lábom százfelé siet,
barátom immár annyi sok van,
hogy nagyvonalban, városokban
számolgotom. Sok szív neheztel,

amíg a szeretet-keresztel
járok-kelek. (Ez is kereszt
Barátaim, higyjétek ezt el!)

Most itt a nyár,
érik vetés, szőlőgerezd.
A szeretetből tán tanár
lehetnék az egyetemen
— s kimondom: roppant nagy számár,
ki ezeket „egyetlenem”
szóval becéz! Ki ezeret
szeret: jól egyet sem szeret.
Csupán az Isten végtelen!
Az Isten egyszerre ölelget
Napot, Holdat, száz csillagnyáját
— s külön kismókust, gyermek-lelket,
külön-külön csókolva bájt ad
minden virágnak, külön-csókkal
külön-malasztot néked, nekem,

külön-őrangyalt s csuda-kéken
közös mennyet nyit közös jókkal.
Csupán az Isten végtelen!
A testem véges, tehetetlen.
De végtelen és telhetetlen
jóságokra éhes lelkem
s mint a fénybontó készülékben
a fizikus a színeket:
úgy nézem az Isten szívében
Barátaim, a szívetek.
Mert Ő a Nap. A Szeretet.
Én megcsókolom a Napot
imámmal s így csókolhatok
Őbenne együtt ezeket.
Ha napsugár, vagy égi jószág
csókolja meg a lelkedet:
Barátom, csók-, levél-adósság
fejében én küldöm Neked!

A fehér ménes

Irtá: Dallos Sándor (Budapest)

— A hullámoknak is megvan a maguk meséje, mint ahogy mindennek megvan itt, mert itt semmi sincsen történet nélkül, — mondja elgondolkozva az öreg halász. — A Balaton körül mindennek története van, csak már felejtik az emberek, lassan egészen elfelejtik őket, a fiatalok meg egyszerűen nevetnek rajtuk. Butaságok ezek! — azt mondják. — Mesék! No jó. Lehet. Az emberek valóban találnak ki történeteket. De mennyivel jobb ezeknek a mostaniaknak, hogy nem hiszik ezeket a régi, szép dolgokat s azt mondják rájuk: butaság, mert csodák nincsenek? Szebben élnek ők emiatt? Jobban? Több a kenyerek? Fenét! Minden bajuk megvan nekik, ami nekünk volt és még egy csomó más baj is szakadt a nyakukra. Hár a terhük kétszeres. Csak elnézem például: ezek a mostaniak mind félnek a haláltól. Csak figyelje meg: vihar van és kintreked egy csónak? Csak az idősebbek mennek menteni. A mostaniak csak nézik s azt mondják: nem lehet kimenni, ennek vége. Pedig miért volna vége, mikor itt áll a parton egy csomó ember, néha akár ötven s közülük kettő is megmentheti a bajba jutottat, ha az a kettő ügyes és nem fél a haláltól. De fél. És ha az idősebbek meg nem mozdulnak, a csónakos odavesz. Mert az is fél. És a Balaton már mindannyiuknak: csak víz. Mint ahogy maga is nevezte legelőször. Hát ezt érték el a csúfolódással és a nemhivással.

— És maguk hisznek? — kérdezem az öreget. — Maguk öregek hiszik ezeket a történeteket?

Rámtekint.

— Nézze — felel s nagyon okosat mond —, mi arra nem is gondoltunk sohasé, hogy ezek a dolgok igazak-e vagy kitalálások. Nekünk ez eszünkbe se jutott. Miért ne legyenek igazak, mikor szépek? Meghallgatuk őket, megtanultuk őket, tovább mondtuk őket, ennyi az egész. Nem kérdeztünk és nem tusakodtunk. Mégis jobban éltünk, pedig kisebb ára volt a halnak. Csak most a hal a társaságé és a halász nem több a napszámosnál. Ez a különbség. A halászok elvesztették a szabadságukat és végük. A házasságnak befellegzett, mert ami most van, az már ipar. Az én időmben a halászt még megsüvegezték tisztességgel, amint illik. Most a halász előreköszön mindenkinek s hogy ő még mindig valaki, azt azzal akarja megmutatni, hogy azt mondja a régi történetekre: butaság, mert csodák nincsenek. Lehet, hogy igaza van, de az is biztos, hogy ő már nem igazi halász s egy régi bokor be sem fogadná. Ha mi meghalunk, a balatoni történeteknek is vége lesz. Ez biztos. Mert ezek? No ugyan kérdezzen meg csak egyet is közülük ezekről a dolgokról, ha csak egyet is tudnak-e felelni? Ezek ugyan nem. Hát amiket mondok, jól jegyezze meg, ha maga szereti az ilyesmiket.

— Megjegyzem. Le is írom.

— Akkor jó. Mert mindkét, ezeknek tudói, már akármelyik nap meghalhatunk. Hát hallgasson csak ide.

S belenéz a hullámos Balatonba, mintha onnét merítené ki a történetet.

Azt tartja a mese, hogy a napraforgók se magról keltek legelőször, hanem szép török leányok szeméből növekedtek, akik magyar fiúkat szerettek meg s akiket ezért a törökök legyilkoltak és eltemettek. Ezt is el lehetne mondani, mert szép történet, de a hullámok meséje még szebb. Mert a Balatonnak vannak a legfehérebb hullámai s ez nem ok nélkül van.

Nem. Mert élt egyszer itt a Balatonhoz közel egy szép, fiatal csikóslegény, aki ezer lovat őrizett, az akkori uraság ezer főből álló híres fehér ménesét. Telivér állat volt minden egyes ló ebben a ménesben, egyetlen piciny fekete, de még csak szürke folt se volt egyiknek se a testén s az uraság az egész földkerekségéről szedte össze az állatokat, mert az volt az egész élete neki, hogy még egy ilyen ménes nincsen a világon.

Hát nem is volt, mert aki ilyen fehér ló csak termett valamerre, azt ez az uraság mind megszerezte, még ha tíz hold föld árát kellett is érte odaadnia. Pedig tíz hold föld ára iszonyú sok pénz, az most is felül van ötezer pengőn is. De jártak is ide a fehér ménes csodájára a világ minden tájáról bárók, grófok, hercegek, ötven hold föld árát is ígérték egy-egy csikóért, hanem az uraság a szeme világát hamarabb odaadta volna, mint egyet is ezek közül a lovak közül. Nem tudtak neki olyan szép pénzt ajánlani, hogy megváltson a fehér ménesnek csak egy csikójától is. Persze, lopni is próbáltak tőle, hanem ebből a ménesből lopni nem lehetett, mert egy az, hogy rettentő vadak voltak az állatok, más meg az, hogy olyan őrzőjük volt, aki éppen úgy szerette őket, mint az uraság, ha még talán nem jobban s akár össze is vágatta volna értük magát. De hisz a ménes nem is hajtott senki szavára, csak az uraságéra, meg az övére, de az övére még inkább s ha az a csikós ült a hároméves hófehér ménescsikóján, aki futni szélnél sebesebben tudott s valahol a határ tulsó végén elkiáltotta magát — mert messzehangzó, igennagy szava volt —, hogy szaladj, hozzám fehér ménes, hát megiramodtak a lovak s mint a vágató felhő robogtak a csikós köré. Az ő kezéből akármit elvettek, ő felülhetett akármelyiknek a hátára is s ha ő azt mondta volna, hogy: hopplá, fel a fellegekre, hát a ménes oda is utána megy. De fizette is az uraság nehéz pénzzel, övele, akárhányszor találkoztak is, mindig leparolázott s rendelte, hogy akármi állatvágás esik a majorban, annak legeleje a fehér ménes őrzőjéé, vagyis a csikósé legyen.

Ez egy magos, szép, ösztövére legény volt, huszonnégy esztendő, a neve Csikós Pista

Hogy ezt hányan környékezték meg, hányan akarták igen nehéz pénzzel megvesztegetni, hogy csak egy állatot is engedjen a ménesből ki-

szakítani, azt meg se lehet mondani. Megvehette volna akár a fél Balatont is a vesztegetési pénzekből, hanem ő a pénzre csak nevetett, nem kellett neki. Néha megtette azt a tréfát, hogy színleg beleegyezett a csalásba s kiválasztott egy ménst vagy kancát, hogy ezt elvihetik, de azt ő fogta ki a ménesből, más úgyse tudta volna s annak csak annyit súgott a fülébe: „Túrd, ameddig kiáltok.” Hát az állat túrta is engedelmesen, hogy föl-kantározzák, nyerget tegyenek a hátára, meg a hasát haslóval megszorít-sák, föl is engedte a lovast a hátára s vitte is szépséges szépen, ahogyan más ló sohase tudta volna, de mikor már a lovas legjobban örült, hogy ilyen gyönyörű paripára tett szert, elkiáltotta magát a csikós: „Vesd le azt a csalót, fehér táltos, magad meg gyer ide!”, hát úgy levetette, hogy még a szerszámbói is kibújt s egy szemvillanás alatt ott volt a csikósnál. S a csalónak még szerencséje volt, hogy csak ennyit vezényelt a lónak a csikós, mert azt is vezényelhette volna, hogy: „Vágd le azt a csalót, taposd össze!” s akkor a ló úgy összetaposta volna, hogy irmag nem maradt volna a bitangból. Így csak a vesztegetés pénzét vágta utána a csikós és jót nevetett rajta, hogy a csaló egész éjszaka a földön csúszva kereste az aranyait.

Ilyen ember volt ez a Csikós Pista, nem akadt párja az egész országban. Pedig mégis milyen csunya vége lett! Illetve vége nem, mert most is él még, csak igen mélyen, de rab s vele együtt rab a fehér ménes is, a csodaménés, amilyen nem volt még a földön.

Dehát akkor még minden rendben volt s Csikós Pista ide járt le itatni a ménest a Balaton partjára. Jópár esztendeje járt már a ménessel ide és sohase hitte volna, se ő, se az uraság, hogy valami baj történhetik.

Tudni kell, hogy örök lakója a Balatonnak egy fehértestű, gyönyörű-szép tündér, aki nem látszik többnek egy tizenhét éves szütleánynál, pedig egykoru a Balatonnal, lent lakik a tó fenekén apja kastélyában s akkor még akárhol szabad volt neki kilépnie a partra, míg azóta nem jár fel sehose a vízből, csak Tihanynál s a templom mögül ő kiabál vissza az embereknek. De máshol már nem mutatkozik, csak néha a vízben.

Hát ahogy egyszer Csikós Pista itatta a fehér ménest a Balaton partján, ez a vízi tündér, akinek Eka volt a neve, éppen arrafelé úszott — mert úgy tudott az úszni, mint a hal — s meglátta a csikóst és meglátta a ménest is. A zalai part felől úszott, mert arrafelé szokott kószálni inkább s embert, állatot ott szokott magával lerángatni a tóba s most csak ámult, amint a csikóst és a ménest meglátta. A legényt egycsapásra megszerette, a ménest egycsapásra megkívánta s bizony sírva ment haza az apjához, hogy ő seaki más felesége nem lesz, csak a csikósé és ő addig nyugodni nem tud, míg az apja a csikóst is, meg a ménest is meg nem szerzi neki. De az apja azt mondta:

— Szerezd meg, leányom, elég tudásod van neked ahhoz magadnak is.

— Jól van, édesapám — mondta a leány —, én három nap alatt megszerzem ezeket, csak arra kérem, hogy addigra új kastély álljon itt.

nekünk kettőnknek a csikóssal, hogy abba mi nyomban beköltözhezzünk s istálló, meg karám készen legyen a fehér ménesnek.

Csak ennyit mondott, akkor felszállt s mire felért, holdvilágos este lett, a Balaton síma volt, mint a tükör, ő meg ott úszkált a színén s olyan gyönyörűen énekelt, amilyen gyönyörű énekszót emberi fül nem hallott még.

A legény meg ott aludt a mezőn a szűrén elfeküdve, de az énekszóra egyszerre csak felérezett s hallgatta, honnét jöhet ez a gyönyörű leányi hang. Soha őtet szerelém odáig nem bántotta még, de most egy szemvillanás alatt megrezdült a szíve s olyan bánat fogta el nagy magánosságában, hogy még a könnye is kicsordult.

— Hej, csikóslegény, fehér ménes csikóslegénye, milyen különös dolog történik teveled! — így sóhajtott. — Leányra eddig reá se néztél, pedig lehetett volna szebbnél-szebb szeretőd akármennyi, most meg sírva fakadsz egy énekszótól? Pedig az is lehet, csak a szél füttyürész valami árva nádszálon s azt hallod leányi éneknek.

Ráparancsolt magára, hogy csittuljon el, visszafeküdt hófehér szűrére, de elaludni csak nem tudott, mert a tündérleány egyre énekelt, az ő fiatal vére meg tüzelt a testében.

— Hallgass el az énekkel — szólt rá a láthatatlan hangra —, hallgass el, akárki vagy, mert aludni szeretnék!

De a hang csak szólott. Egy óra múlva is szólott. Akkor felugrott a csikóslegény:

— Hallgass el az énekkel! — kiáltotta hangosan. — Hallgass el, akárki vagy, mert kikutatlak s összeszorogatlak!

De az éneklő ettől se félt, éppen ezt kívánta, még szebben zengette a gyönyörű hangját, hogy a csikóslegény csak hánykolódott s egész testét szerelmes tűz kínozza.

— Hallgass el az énekkel! — kiáltotta harmadszor is —. Hallgass el, akárki vagy, mert kikutatlak, karikással összeverlek, a földhöz szegellek, lovaimmal összetapostatlak! Nem tudod-e, hogy én vagyok a fehér ménes csikósa s engem asszony még meg nem kerített?

Eka tündér mind a három kiáltást hallotta, meghallotta az az utolsót is és elhallgatott. Nem mintha megijedt volna a fenyegetéstől, hanem tudta a saját erejét s azt is tudta, mi következik. S úgy is lett minden, ahogy ő ezt tudta. Mert a csikóslegény lefeküdt ugyan, de aludni nem tudott, a szívében volt a hang s bár ő hallgattatta el, mégis mikor a csöndesség reászállott s nem hallatszott más, csak a lovak dobogása, meg a lovak nyerítése, egyszerre csak kezdte kívánni, hogy bár újra énekelne az ismeretlen leány a gyönyörű hangjával. Vagy egy órát vergődött még, de akkor elkiáltotta magát:

— Hallod-e te leány, titkos ismeretlen, énekelj még egyet!

Hanem a leány nem énekelt, tudta ő, hogy ez következik; a Balaton színén lebegve most már csak hallgatott. A csikós meg megint szólt:

— Hallod-e te leány, titkos ismeretlen, énekelj még egyet! Itt fekve hallgatlak, föl én nem kutatlak, még nem szorongatlak.

De a leány most se szólalt meg, csak úszott a Balaton tetején s olyan volt, mint egy szelid hullám. A legény meg újra kiáltott s forró volt a hangja, mint a tűz:

— Hallod-e te leány, titkos ismeretlen, énekelj még egyet. Itt fekve hallgatlak, föl én nem kutatlak, téged meg nem verlek, szép paripáimmal meg nem tapostatlak, inkább a szívembe szépen befogadlak.

De a leány erre se szólt semmit. A legény meg nem bírt magával.

— Azt mondd csak meg, milyen vagy! — kérte a leányt.

A tündér meghallgatta, de nem felelt neki.

-- Csak a hajad színét legalább kiáltsd ki!

De nem kiáltotta.

— Csak a szemed színét legalább kiáltsd ki!

Azt se kiáltotta.

— Legalább a körmöd formáját kiáltsd ki! Kicsi szád formáját legalább kiáltsd ki!

Mégse kiáltotta. Aj, de szenvedett a legény.

— Legalább azt mondd meg, nekem énekelsz-e, vagy valaki másnak?

De erre sem kapott választ. Akkor elkezdett kegyetlenül káromkodni, átkozódni, hogy ő őt megfogja, bárhol megkeresi, kegyetlen elfogja, jól megostorozza, bottal összeveri s összetapostatja. Kereste is egész éjjel partmentében, nádasokban, a hold már lenyugodott, még mindig kereste. És hogy nem találta, szörnyen elátkozta s ráesküdött az összes szentekre, hogy ha megtalálja, a vérét kiontja. Aztán a szép ménest egész nap hajszolta, csak úgy zengett a föld az állatok viharától s a legény szerelmes, szörnyű haragjától. Nagy futással, erős fáradsággal akart érni magán, de minden hiába volt. Ő azt a hangot egész nap hallotta. A lovak erős dobogásában is azt hallotta, azt a szél fúvásában, azt a dél csöndjében, a gyönyörű leányi hang el nem maradt tőle egy percre se s már látta, hogy hamarosan belepusztul ő, ha azt a titkos leányt meg nem szerzi magának.

Erős alkonyatkor így hajtotta ő le a ménest a Balaton partjára megint megitatni s hát ahogy ott ült, míg a ménes szívta a vizet, egyszerre csak nem is messzire egy gyönyörű szép lány emelkedett ki a Balaton vizéből anyaszült meztelenül, még csak egy ing se volt rajta. Zabszárnál szokébb volt a haja, szeme égnél kékebb. Olyan gyönyörű szép volt, hogy a legénynek még a szava is elállt és csak bámult a leányra, aki Eka volt, a Balaton tündére s ott lesett a legényre egy hinárfolt mögött. Hát most fölállt a vízre, ott volt s rászólt a legényre:

— Miért csodálkozol, barna csikóslegény? Nem láttál még leányt?

Akkor megjött a legény hangja és csak úgy reszketett nagy vágyakozásában.

— Leányt én már láttam, de ilyen gyönyörűt, mint amilyen te vagy, még nem is képzeltem.

— Igazat szólsz, csikóslegény?

— Szívemből igazat. Az éjszaka gyönyörű éneket hallottam, leány éneket, annak éneklője lehetett csak ilyen.

— Milyennek gondoltad?

— Szép szőke hajúnak.

— Szőke hajam megvan.

— Égszínkék szeműnek.

— Égszín szemem megvan.

— Gömbölyű vállúnak, hófehér testűnek.

— Nézz csak rám: ilyennek?

— Karcsú derekúnak, gyöngye, lágy térdűnek.

— Finom térdem megvan.

Akkor a legény már tudta, hogy csak ez lehetett az éjszakai leány s repesve kérdezte:

— Nem te énekeltél? Gyönyörű dalokkal nem te csábítottál?

Akkor a leány sírva fakadt.

— De én énekeltam. Neked énekeltam. Szegény árva leány teerted epedtem.

— Én értem epedtél?

— De verést ígértél! Ostorral a hátam, hogy összevagdosod, gyöngye leánytestem összetapostatod. Nem ezt ígérted-e?

Most a legény sajnálta már az éjszakai kemény szavait s jaj de kérte a leányt, jaj de kérte:

— Ne haragudj! Én azt mind csak haragomban mondtam, szívem föjtogató szerelemben mondtam. Gyere ki énhozzám!

— De igazán szeretsz-e?

— Szívem legmélyéből, igazán szeretlek.

— Hát akkor idefigyelj! — mondta neki a leány. — Én a szárazföldre csak úgy egyszerűen nem mehetek, mert én tündér vagyok, a Balaton tündére s Eka a nevem. Én csak úgy tudok a szárazföldre lépni, ha földnél nagyobb szerelemmel hívnak, ha engem úgy szeretnek, ahogy földi leányt nem lehet szeretni. Szeretsz-e így engem?

— Szeretlek.

— Akkor jó, örülök neki. Hát most mondd mindig csak ezt az egy szót, hogy: szeretlek, de minden érzésedből, szerelmes szívedből s ahányszor kimondod, én annyi lépést tehetek. De vigyázz, mert ha egyszer is nem szívből mondod, nekem azonnal el kell merülnöm. No, kezd hát a mondást, barna csikóslegény.

A legény elkezdte. Száz lépésre volt tőle a leány, hát éppen százszor mondta ki a szeretleket, mire a tündér a partra ért s a legény őt magához ölelhette.

— Az Istennek köszönöm, meg neked ezt a nagy örömet — mondta a legény a leány fülébe. — Eljössz-e énvelem csikós otthonába?

— Szívesen elmegyek — mondta a leány. — Szívemből szeretlek, akárhová hívsz is, teveled elmegyek. Mióta élek, csak téged vártalak, utánad epedtem, csak a tied legyek, másé sose leszek.

Akkor úgy tett, mintha a ménest csak most látta volna meg.

— Tied ez a gyönyörű fehér ménes? — kérdezte csodálkozva.

— Nem az enyém — mondta a legény —, a földesuramé. Nincsen párja a földön.

— Van énnekem odalent a tó fenekén egy fekete ménesem — mondta a leány — és mindeddíg azt hittem, hogy az a legszebb. De most látom, hogy a tied szebb annál. Eladó-e, mert megvenném?

— Annyi pénzed nincsen, hogy ezt megvehessed — felelte a legény. — A földesuramnak ez a szemefénye s ezer aranyért még a patkóját se adná egyiknek se.

— Pedig én megveszem! — mondta a leány. — Szép szőke hajamért, égszínkék szememért, gömbölyű vállamért, hófehér testemért, karcsu derekamért, gyöngye, lágy térdemért bármikor megveszem.

— Nem veszed te ezt meg!

— Én ezt mind megveszem! Fehér ménes nélkül, forró csókod nélkül én már nem élhetek!

Igy tusakodtak kedveskedve egészen hazáig s amerre csak mentek, még a föld is elcsodálkozott, hogy milyen gyönyörű leányt visz haza a csikós magának. Otthon a ménest az estére bírta, finom báránnyal a lányt megetette, friss, szagos szénából széles ágyat vetett s akkor kezdte hívni a leányt, aki a tűznél melegedett:

— Feküdj mellém, Eka, Balaton tündére!

— Szívesen megteszem — mondta a leány és melléje penderedett. De mást nem csinált, csak éppen feküdt és nézte, hogy milyen szép az ég.

— Ölelj meg hát Eka, Balaton tündére — kérte a legény.

— Szívesen megteszem — mondta a leány. A csikóslegényt szépen megölelte, de mást nem csinált, csak éppen ölelte.

— Csókolj meg hát Eka, Balaton tündére! — kérte a legény.

Még azt is megtette. Szépen megcsókolta, sokszor megcsókolta, hanem mást nem tett most sem, csak éppen csókolta. De akkor a legény már csaknem sírt, úgy kiáltott:

— Légy az enyém, Eka, Balaton tündére!

Hanem akkor a leány megmerevedett, mint a kő s azt mondta:

— Barna csikóslegény, én téged szeretlek. Oly nagyon szeretlek, hogy remegek tőle, nézd meg, hogy remegek.

És igazán úgy remegett, mint akit a legnagyobb szerelem kínoz és kínozza is, de ő mindent akart.

— Látod, hogy remegek? — kérdezte. — Teérted remegek. S én itt most e percben még a tied leszek, ha a fehér ménest értem odaadod.

Megrettent erre a legény s felkiáltott:

— A fehér ménest én oda nem adhatom! Szemem világánál jobban kell őriznem, egész életemnél jobban kell őriznem! Kívánj meg akármit, azonnal meghozom, az öledbe teszem, de a fehér ménest oda nem adhatom, egy szál fehér szőrért neked nem adhatom.

— Építettem ott lenn királyi palotát — mondta a leány. — Színaranyból rakott királyi palota vár minket odalent a tónak fenekén! Száz szoba egyvégben, mindegyiknek külön arany csöngetője, színarany asztala, színarany lócája, színarany kanala, színarany villája.

— Ne kívánd a fehér ménest, nem adhatom!

— Századik szobában szagos fűből ágyam, arany ágylábával, arany fejtartóval. Annak a paplanját liliomból fonták, liliomlevélből van a lepedője, mindegyik vánkosát virággal töltötték. Ebben a szép ágyban örök uram leszel, Balaton királya, tónak fejedelme.

— Ne kívánd a fehér ménest, nem adhatom.

— Építettem ott lenn gyönyörű istállót, gyönyörű karámot a fehér ménésnek Ezüstvályuból van minden etetője. A tónak fenekén legszebb mező díszlik, öles nagy füvekkel, hízlaló füvekkel, az lesz legelője a fehér ménésnek, oda vetheted ki a te lovaiddat. Fehér kancáidat mind összefogdossuk, fekete ménekkel összepárosítjuk. Vagy fehér ménekkel összepárosítjuk s meghagyjuk fehérnek a te lovaiddat és te uram leszel, a tónak ura leszel.

De a legény nem akarta, mert becsületes volt, a gazdáját szerette, ménését szerette, s tudta, hogy a gazdája menten belehalna, ha a lovakat elhajtaná. Hát esengve kérte a leányt:

— Ne kívánd a fehér ménest, nem adhatom!

Akkor a leány keservesen sírva fakadt s igaz szívből sírt Eka, a Balaton tündére, mert volt sírnivalója: a csikóslegényt immár elvesztette.

— Szegény csikóslegény — zokogott keveresen —, nem is tudod, hogy te, hogy megkárosítottál. Tiszta szerelemért a ménest nem adtad, uram már nem lehetsz. Minden szépségemmel tied lettem volna, örökéltig való hites feleséged, királyi kastélyban gyermekeknek anyja, szép gyermekek mellett legszebb feleséged. Most már nem lehetek, a ménest nem adtad, nem szerettél elég forró szerelemmel s hiába szeretlek nagy tündéri vágygal, tied nem lehetek.

És sírt keservesen. Azt siratta, hogy soha a csikóslegény felesége nem lehet, gyermekei tőle nem lehetnek, pedig igazán szerette és tudta, hogy a sorsuk keserves lesz. S megint szólni kezdett:

— Szegény csikóslegény, most nekem mennem kell s még két estém van, hogy neked megjelenjek, de a te ágyadra többet nem jöhetek, holnap este már csak a partra jöhetek. Azt már nem mondhatom, hogy az uram leszel a fehér ménésért, de mást még mondhatok.

S egyszerre eltűnt, csak az éneke hallatszott még föl a Balatonról, szomorú éneke s a legény ott gubbasztott fájdalmas egymagában és hallgatta.

Eka énekét, akinek ura lehetett volna a fehér ménes árán. De tudta, hogy holnap még eljön.

S el is jött. Másnap, mikor este a csikós a ménest itatta, ott állt előtte az estéli nap piros fényében még gyönyörűbben, mint tegnap. A legény száz szerelni szavára kilépett a partra, megölelték, megcsókolták egymást s akkor Eka szomorú arcával, de szemében még egy kis ragyogással azt mondta:

— Szegény csikóslegény, másodszor is eljöttem. Szívemből szeretlek, ezerszer szenvedek, de uram nem lehetsz, ezt már tegnap eljátszottad. Most mást mondok neked igaz szerelemből, mert legalább azt szeretném, ha megölelhetnél, ha megcsókolhatnál. Aranykastélyunkat még le nem romboltam, liliomágyamat még ki nem vetettem. Mi már soha többé együtt nem hálhatunk, de lehetsz még nekem öltöztető szolgám, vetkőztető cselédem. Mert odalent vannak fényes, szép ruháim s lent azokban járok. Adod-e a fehér ménest?

És nézett a legényre, szája meg remegett.

— Szólj már, csikóslegény!

Az meg csak állt s azt hitte, fájdalmában mindjárt meghal.

— Eka tündér ne kínozzál! — kiáltott rettentően.

— Fehér ménest nem adhatom, nem az enyém!

— Minden nap megláthatasz, mikor felöltözöm, minden nap megláthatasz, mikor levetkezem, reggel is, este is nekem segédkezhetsz. Szép szőke hajamat magad befonhatod, égszínkéék szememet közelről nézheted, gömbölyű vállamra fejed ráhajthatod, hófehér testemet is megérintheted, te öltöztetheted, karcsú derekamat karral átfoghatod, gyöngye, lágy testemet megsímogathatod, meg is csókolhatod.

— Eka tündér ne kínozzál! Fehér ménes nem az enyém, nem adhatom!

— Szép, szőke hajammal betakargathatlak, megtörülgethetlek, égszínkéék szememmel közelről nézhetlek, közelről láthatlak. Gömbölyű vállamat neked adhatom, karodba rejthetem. Hófehér testemmel érted remeghetek, nyilván remeghetek. Karcsú derekamat neked hajlíthatom, nyilván hajlíthatom. Gyöngye, lágy térdemmel tenéked játszhatom, közelről játszhatom. Meg is csókolhatlak, visszaölelhetlek, visszaszerethetlek, így még szerethetlek. Adod-e a fehér ménest?

— Nem adhatom, Eka tündér, nem az enyém! Szegény vagyok, koldus vagyok, fogadd el az életemet, vígan neked adom!

— Haj, csikóslegény, szegény csikóslegény, de megkárosítottál! — zokogott fel Eka tündér keservesen. — Nem lehetsz már belső cselédem, se, nem lehetsz már öltöztető szolgám. Mért nem mondtad, hogy a ménest odaadod, mikor pedig úgyis odaadod sokkal kisebb árért, nagyobb szenvedésért, sokkal kisebb árért. Minden szépségemmel tied lettem volna, meddő szerelemre, csak fél szerelemre együtt lettünk volna. Befon-

hattad volna szép szőke hajamat, mindig láttad volna égszínkék szememet, ölelhetted volna gömbölyű vállamat, érinthetted volna hófehér testemet, karcsú derekamat átfoghattad volna, gyenge térdeimmal eljátszhattál volna. Csókban, ölelésben való szerelemre, nem feleségire, csak távolabbira, együtt lettünk volna. Most már ez se lehet, mert a fehér ménest most se adta oda!

És zokogott keservesen, azon zokogott, hogy még így se lehet a csikóslegényé, még csak ennyire se, pedig sokkal jobban szereti, mint tegnap és a csikóslegény is őt sokkal jobban. De ők egymást most már nem is érinthetik. Sokáig sírt keservesen, mintha halottat siratna, két halottat, önmagát meg a párját, aztán megölelte a csikóslegényt s azt mondta:

— Legszívesebben most meghalnék itt veled s egyesülnénk szépen szerelmes halálban. De én tündér vagyok, én meg nem halhatok, örökétig örülnöm kell, hogyha örömöm van, örökétig szenvednem kell, hogyha bánatom van. Hát most szenvednem kell érted, csikóslegény s tenéked is érteni, mert te se halhatsz meg. Tündért megöleltél, tündért megcsókoltál, sohase halhatsz meg, örökre szenvedhetsz. Lettünk volna szépek, szépe, boldogok boldoga, nem akartad. Lettünk volna félig szépek, félboldogok, mégis ölelő szeretők, nem akartad. Semmit se tehetek, semmin nem változtathatok. Már csak egy estém van, hogy neked megjelenjek, de nekünk jobb volna, hogyha ez nem volna. Mert a te ágyadra többet nem mehetek, partig se jöhetek, hozzád többé ezután ujjal se érhetek. Távol kell maradnom tőled száz lépésre, holnap hát idekint a parton ne keress, száz lépésre innen bent a tóban leszek, csak onnan láthatlak s te is csak ott láthatsz. Azt már nem mondhatom, hogy az uram leszel, se hogy öltöztető legényemmé lehetsz, de mást még mondhatok. Bár csak ne mondanám, bár csak ne hallanád!

S egyszerre eltűnt, csak az éneke hangzott még a Balaton vizéből. De olyan szomorúan énekelt, olyan igen-igen szomorúan, hogy még a nádasok madarai is sírva fakadtak tőle. A legény meg csak hallgatta a bánatos éneket könnyező szemekkel s Ekára gondolt, akinek ura lehetett volna, öltöztető belső cselédje lehetett volna a fehér ménesért. Már el se mozdult a partról, föl se ment a méneshez, csak ott ült és hallgatta, hogyan csatároznak az apró éjszakai habok a parti homokkal. Nem ment onnan el. Pedig a ménes nyérített, gyönyörű vezérlova odaodajött hozzá s meg-meglökte kedvesen az orrával. De a legény oda se figyelt, csak a bánatát figyelte s egyre csak azt mondta:

— Itt várlak meg Eka, szomorú szerelmem, Balaton tündére. Innen nem mozdulok, még csak nem is eszem, még csak nem is iszom, árnyékba se megyek a déli nap elől, így szenvedve várlak.

S minden reménye csak az volt, hogy Eka holnap még eljön.

Ott is maradt, nem is mozdult, étlen-szomjan várakozott, a szél összefújta, a nap megsűrötte, de ő nem törődött vele, csak az estét várta.

S mikor este nyolc óra lett s a nap pirosan nyugodni kezdett, apró hullámokkal megremegett a tó százlépésnyire a parttól, éppen ott, ahol tegnap a tündér mondta s az apró hullámozás közepéből egyszer csak kilépett Eka s ott állt a legény előtt. De olyan szomorú volt az arca, olyan hófehér, mint a legbúsongóbb hegedű sírása.

— Harmadszor is megjelentem, szegény csikóslegény, — mondta fájdalmasan, — harmadszor is eljöttem. Piros arcom éjjel fehér arccá váltott, halottaknak lehet ilyen fehér arca. Szép szőke hajamat gyászosra tüzettem, égszínkék szememet feketére sírtam. Gömbölyű vállamat egyszer megvertem, hófehér testemet gazban meghurcoltam, tuskétól nem védtem. Karcsú derekamat százszor megátkoztam, gyöngé, fehér térdem kövön összezúztam. Aranykastélyunkat tövig leromboltam, liliomágyamat sírva kivettem, könnyem ráontottam, szerteszagattattam. Minek nekem aranykastély, minek nekem liliomágy?

— Gyere hozzám, Eka, Balaton tündére! — kiáltott zokogva a legény. — Szeretlek, szeretlek, szeretlek, százezerszer mondom!

Jaj de sírt a Balaton tündére.

— Szegény csikóslegény, hiába mondanád! Százszor százezer szó, mind a tiszta szívből, az is kevés lenne! Hozzád nem mehetek, hozzád nem érhetek. Ezt már tegnap eljátszottad. Pedig de kértelek: add nekem a fehér ménest. Hanem te nem adtad. Befonhattad volna szép szőke hajamat, mindig láttad volna égszínkék szememet, ölelhetted volna gömbölyű vállamat, érinthetted volna hófehér testemet, karcsú derekamat. Átfoghattad volna, gyenge térdeimmal eljátszhattál volna. Csókban, ölelésben való szerelemre, nem feleségire, csak távolabbira, együtt lettünk volna, mégis szép lett volna.

— Gyere hozzám Eka, Balaton tündére!

Álltak egymással szemben s keservesen sírtak.

— Azt hiszed, nem mennék? — mondta a leány halottfehér arccal. — Szívesen elmennék, a partra kilépnék, ágyadra feküdnék, hű feleségként mindig tied lennék, hogyha megtehetném! Sohase tehetem, ezt te eljátszottad. Távol kell maradnom tőled száz lépésre, örök száz lépésre. Egymáshoz mi eztán ujjal se érhetünk, egymásért mi csak így messze epedhetünk, messze száz lépésről. Nem lehetsz már nekem a belső cselédem, föl nem öltöztethetsz, le nem vetkőztethetsz. Hajam befonatni hozzád nem mehetek, szemembe nézetni hozzád nem mehetek. Nem mehetek hozzád, vállam ölelteni, testem símogatni, derekam karolni, térdemmel játszani. Minek nekem aranykastély, minek nekem liliomágy?

— Ne sírj, Eka, ne sírj, Balaton tündére! Elég ha én sírok!

De a leány csak sírt, búsan, keservesen.

— Nem lehetsz már nekem, csak távoli szolgám, alantas csikósom, száz lépés távolról. Mindig száz lépésről, össze nem érhetünk, kinyújtott

kézzele is egymást nem érhetjük. Mikor a mezőkön éjszaka lefekszel, velem háltál volna. Mikor éjszakánként lovakra vigyázol, tied lettem volna. Mikor hajnalonként harmattól megázol, ébreszthetted volna. Mikor az erős nap arcodat égeti, együtt ültünk volna. Mikor ételedet magad főzőgeted, ebédeltünk volna. Mikor a ménesed összegyűjtögeted, uzsonnázunk volna. Mikor a fejedet álmra lehajtod, újra kezdtük volna. Adod-e a fehér ménest?

— Miért nem adtam tegnapelőtt, most már minek adjam?

Sírtak mind a ketten, mert a tegnapelőtt elveszett. De még a tegnap is, mert a tündér mondta a tegnapot.

— Mikor a mezőkön éjszaka lefekszel, vetköztetted volna. Mikor éjszakánként lovakra vigyázol, szemem nézted volna. Mikor hajnalonként harmattól megázol, hajam fontad volna. Mikor az erős nap arcodat égeti, öltöztetted volna. Mikor ételedet magad főzőgeted, vállam fogtad volna. Mikor a ménesed összegyűjtögeted, ölelhetted volna. Mikor a ménesed itatóra hajtod, térdem mostad volna. Mikor a fejedet álmra lehajtod, ruhám raktad volna, zöld selyem ruhámmal babrálhattál volna, hófehér testemet megnézhetted volna. Adod-e a fehér ménest?

— Mért nem adtam tegnap! Most már minek adjam? Add vissza csak a tegnapot, Eka tündérleány! — kiáltott a legény.

— Nem adhatom vissza — sírt Eka. — Holnapot adhatok, tegnapot sohasem. Tegnap az emberé, holnap a tündéré, de minden holnap a tegnagnál kevesebb, búsabb szerelemben. Nem lehetsz már nekem csak távoli szolgám, alantas csikósom, száz lépés távolból. Meg nem ölelhetsz már, meg nem csókolhatsz már, csak egyet adhatok, azt, hogy mindig láthatsz. Akárhová fordulsz, engem mindig láthatsz száz lépés távolból. Mikor a mezőkön éjszaka lefekszel, közeledben vagyok. Mikor éjszakánként lovakra vigyázol, nem messze virrasztok. Mikor hajnalonta harmattól megázol, száz lépésről nézlek szomorú szemekkel, szerelmes szemekkel. Mikor az erős nap arcodat égeti, enyém is égeti, de be nem hívhatlak, közel nem mehetek. Mikor ételedet magad főzőgeted, akkor is ott vagyok, de nem segíthetek. Mikor a ménesed összegyűjtögeted, melléd nem ülhetek, a kedves nyergedbe melléd nem szállhatok. Mikor a ménesed itatóra hajtod, előttem lépkedek. Mikor a fejedet álmra lehajtod, száz lépésre vagyok. Minden lépésedben örök száz lépésre, egész életemben örök száz lépésre, sohasé közelebb. De láthatjuk egymást, örök száz lépésről mégis epedhetünk, száz lépés távolból szerethetjük egymást. Csak ennyit mondhatok, csak ennyit tehetünk, szomorú szeretők egymás közelébe, sohasé egymásig, csak így kerülhetünk. Adod-e a fehér ménest? Örök szenvedés lesz az életünk, de láthatjuk egymást. Adod-e?

A legény akkor már remegett: és tudva tudta, hogy Eka nélkül ő már nem élhet s a fehér ménes oda. De még próbálkozott.

— És hogyha nem adom?
— Most alámerülök s többet sose láthatsz.
— Hangod sose hallok?
— Hangom sose hallod.
— Széllei éjszakánként sohase jöhetsz el?
— Széllel éjszakánként soha nem szállhatok.
— Hold ezüst fényében arcod nem küldöd el?
— Hold ezüst fényében arcom nem küldhetem.
— Játékos hullámmal hangod nem küldöd el?
— Játékos hullámmal hangom nem küldhetem. Lent leszek a tóban, apámnak házában örökre bezárva. Hozzád nem jöhetek, hozzád nem szólhatok. Lassú hervadás lesz az én itéletem.

— Ne mondd, Eka, ne mondd!

— Lassan elhervadok, lassan elsorvadok. A halálom így lesz, neked elmondhatom.

— Oda vagy már, fehér ménés! — sírt fel a legény. — Ne mondd, Eka, ne mondd!

— Egy nap két szolgálóm szépen felöltöztet abba a ruhába, amit arra szántam, hogy neked esküdjek benne feleségül. Ruhámat rámadják, hajam megfésülik, aztán a hajamba fehér fátyolt kötnek, menyasszonyi fátyolt. Akkor beletesznek virágkoporsóba, két kezem megmossák, mel- len összeteszik, ott majd elsiratnak, ott kiénekelnek.

— Vezérlovam vágass elő! — ordított a legény egy rettenetes nagyot. — Sose halsz meg Eka, Balaton tündére! Miattam nem halsz meg!

A vezérlő elővágatott habos szűggyel, tajtékos szájjal, de a leány csak mondta:

— Az énekszó után kettőt csöndítenek, akkor a koporsót négyen fölemelik, négyen meglóbálják, rájasóhajtanak és a víznek adják.

— Fehér ménés vágass elő! — ordított a legény egy rettenetes nagyot. — Nem is csöndítenek, nem is sóhajtanak, koporsódat soha víz- nek nem adják! Árva életémenél százsorább szeretlek!

A fehér ménés már ott törtetett egy pár lépésnyire, a legény meg már ott ült a vezérparipán. De a leány csak mondta:

— Én meg akkorra már virággá változom, koporsómban fehér li- liomszál leszek. Virágkoporsómat akkor elbocsátom, én meg a Balaton színére fölszállok búz vízi virágnak, könnyen elhervadó vizililiomnak. Ha látsz a tó tükrén vizililiomot, az akkor én leszek. Meg is nézhetsz akkor, le is téphetsz akkor, meg is üthetsz akkor, ahogy kedved tartja, akkor is szeretlek. Hát így lesz halálom. Adod-e a fehér ménest s jössz-e hozzám távoli szolgának, alantass csikósnak?

A fehér ménés akkor már ott táncolt, zengett a Balaton partján, a legény meg halálsápadt arccal ott ült a nyeregben.

— Megyek veled Eka, Balaton tündére! — kiáltotta.

— Egymás szerelmével soha nem élhetünk! — kiáltott a leány. —

Csak halálos forrón mindig vágyódhatunk!

— Megyek én, nem bánom!

— Mikor legszebb volna, sírva fakadhatunk! Testünk szerelemre össze sose érhet! Örök parázs lesz a szerelem szívünkben, el sose olt-hatjuk!

— Megyek én, nem félek!

Akkor fölsikított a leány fájdalmas örömben.

— Köszönöm szerelmed! Köszönöm hűséged! Hát gyere utánam mindkettőnknek szóló kínos szerelemre!

A leány akkor belemerült a tóba, a legény meg a vezérlő hátán utánavágtatott, nyomában a ménes, a híres fehér ménes. Darabig gázol-tak, forrt utánuk a víz, de aztán leszálltak a tó fenekére, el a zalai part felé, mert ott van valahol Eka hajléka s ott legmélyebb a tó. Azóta ott él a csikós a tó fenekén Eka mellett s száz lépés messziről mindmáig sze-retik egymást kínos szerelemmel, de egymást soha el nem érhetik. Néha, mikor a csikósnak kedve támad, hogy körülnézzen a világban, kurjant egyet odalént, nagyot pattint s fölhajtja a fehér ménest a Balaton szí-nére, de csak annyira, hogy a testük a vízben van, csak a sörényük lo-bog a víz felett fehéren. Vezérlováról akkor a csikós fölemelkedik s körülnéz a világban, Eka meg ott vágtat egy másik paripán a csikós mel-lett száz lépés távolból. Néha azt mondják, lehet is őket látni, amint ha-lottfehér arccal körültekintgetnek, aztán mind csak egymást nézik, mert csak ez az örök nézés a szerelmük. Ekát meg lehet hallgatni a tihanyi visszhangnál is, de ez az ő igaz története s a fehér ménésé, aki minden viharban ott nyargal a Balatonon.

*

— Hát ez a hullámok meséje — mondja az öreg halász. — Lehet, hogy emberi kitalálás az egész, de nézze meg csak viharban a Balatont, nem olyan-e, mintha fehér lovak lobogtatnák rajta a sörényüket rettentő vágtatásban? S azt is figyelje meg, hogy mind a zalai part felől vágtat-nak, Eka tanyája felől s erre, a somogyi part felé törekszenek, régi lege-lőjűkre. Csak figyelje meg s ha látja, hogy így van, gondoljon Ekára s örüljön neki, hogy magának nem kell a száz lépés távolságból sóvárogni az után, akit szeret.

Monogramok

Irta: Jankovics Marcell (Pozsony)

Nem voltak otthon. Mégsem akartam pusztá névjeggyel elintézni a dolgot, bár csak úgy átutazóban jártam a házuk tájékán. Régen láttam őket; mégis eszembe jutott, hogy erre felé laknak. Mikor az ember otthon fiókját rendezgeti, mégis átfutja az ott eltorlaszolt régi leveleket. Már nem fontosak, — már nem érdekesekek, de valahogyan sajnáljuk megsemmisíteni. Velük is így voltam. Utamba akadtak: újra előveszem és azután elteszem őket — emlékeknek.

A szalónban várakoztam. Ilyenkor az ember szerényen körülnéz és beszélget a tárgyakkal. Én is lassan összemelegedtem minden darabbal. A tárgyak nagyon indiszkrétek tudnak lenni. Én nem vagyok kíváncsi és sohasem kérdezetek, de ezek a néma tárgyak annál többet mesélnek. Tisztesen lesütöttem szemeimet, hogy a képek és a butorok félre ne értsék pillantásaimat. A nagy perzsát bámultam. Vagy húsz esztendeje találkoztam utolszor ezekkel az összevisszaszótt figurákkal, a halovány zöld X-ekkel, melyekre a derék Agobián félholdzászlós boltjában ráfogta, hogy egyikük Rozalana, a másik meg a nagy Szuleiman, a kalifa, — a sötétbarna nyakatekert zig-zagokkal, melyekre ráfogta, hogy ballagó tevék, ahogy Medinából Mekkába vándorolnak. Ez a szőnyeg igazi keleti bölcs maradt: hallgatott, világért sem mesélt. Húsz év előtt is ilyen antik volt, mikor az asszony a hozományában „hozta”. Akkor sem mondta el, hogy a Machpeiker Sultanah, a főasszony apró lábai koptatták-e el, vagy pedig janicárok otromba bocskorai. Untam a szőnyeget és fölnéztem. Nini! — az asszony képemása. Lenge fehérben, bomló fürtökkel, — még a leányszasszony, — virágzó cseresznyeággal apró kezében. Mosolygó ajkai fogait mutogatják: még az övé a világ! Ejnye, hogy is akaszthatták oda jobbra, a kandalló mellé! Rosszul kapja a világosságot. Ha nem ismerném e képet húsz év előtti víg napokból, észre sem vettem volna. Hát-ma az milyen lehet? Milyen Balzac asszonya, a h a r m i n c o n túl? A férfi asztalán nincs arckép. Fénykép sem, — még apró amatőrkép sem, mely az asszonyt megörökíti például a Márkustéren, Viareggio homokján vagy legalább a Margitszigeten... Hát már nem az övé a világ? Tanácstalanul nézem a régi, leánykori arcképet, a jó ismerőst, ma nem ismerem mosolyát, — nézem, mint akár a Louvre-ban a Giocondát... Nem tudom, miért mosolyog...

A kis nipp-asztalon ott cammog az ébenfa-elefánt. A szerencse-elefánt. Elmondja nekem, hogy a férfi adta neki a gőzösön, valahol Korfu és Velence között. Az asszony mindig gyűjtögette az elefántokat. Valamennyit ismertem. Megvannak-e még leánysága cammogó kis állatai, a szép kínai faragvány elefántcsontból, a kedves, jókedvű, grödeni fából, a

kis ezüst ormányos Párisból? — Ej, — ennek itt hiányzik az agyara. Ki és mikor és hogyan törhette le? — És ez a férfi nem pótolhatja... Gondatlan ember!

A vitrinber sorakoznak a Daun,, a Tiffany, a karlsbadi vázák. Ezeket mind ő hozta. Miért gyülekeznek olyan múzeális pózban? Itt kellene állaniok a kis kerek asztalon, tele virággal, amit mindennap az ő hites ura illesztgetne ezekbe a remekbe készült vázákba! Hiszen egy-egy szép váza olyan, mint a pompás asszony, — arra való, hogy ékesítse az életet... Gyöngédtelen ember! Pedig valamikor learatta volna neki Tiszáninnen-Tiszántúl minden vadvirágát, de még San Remo szekfű-réteit is. Nem, azért sem beszélgetek tovább ezekkel a némán is bőbeszédű tárgyakkal. Én magam régi módi férfi maradtam, ki még húsz év után is virágokról ábrándozik — mások életében, mely élet pedig valóságos, reális élet, nincs fűszerezve ilyféle édeskés gyerekségekkel, hanem a szenvedések, bajtársiasság glóriájával szivárványozott élet, a köznapok gondjaival kikövezett utakkal, célok messzire világító fároszaival. Én meg itten fölöslegesen a vázákából hiányzó virágokról érzelgek...

Hja, magamat is megértem. Azért álmodozom virágokról, mert oda-künt körüljár a pirosposzsgás nyár. Nyitva az ablak. Valaki szemben a téren próbálgatja zongoráján: „Tele van a város akácfavirággal...” Ni, a függönyök felduzzadnak, mint a vitorlák. A nyári világon átremeg a szellő. Az áram kinyomja a szomszéd ebédlő ajtaját és én belátok ebbe a belső szobába. A Rózsi — nos, gondolom, biztosan így hívják, — már terített. Nagyon szépen, — nem is a mi paraszti ebédünkhöz. Igényesen terített kettejüknek, a párnak. Így csak a villásreggelihez terítenek. Ők is biztosan így nevezik, mert lunchebb és déjeuner-bb a mi egyszerű régi ebédünknél. Milyen zsörtölődő vagyok látatlanba, pedig azt is hihetném, hogyha ők kettesben így ülik meg a napi áldomást, akkor minden rendben van. Igazán szerethetik egymást, mert még mindig ünnepelnek, mikor jóformán már csak a fehér asztalnál találkoznak — az élet gondjai között.

Megakad a szemem az asztalterítő pompásan leomló vásznán, a felém álló asztalsarkon. A lazán csokrozódó vásznon két remekbe hímezett betű ölelkezik. Ölelkeznek, összebújnak a korona alatt. Önkéntelenül megint arra a szegény, ösztövérv Bauer Fannyra kell gondolnom, aki húsz esztendőnk előtt majd belevakult az ilyféle monogrammokba, anélkül, hogy a hímezőtűvel eljutott volna a saját kelengyéjéhez. Önmaga örökös menyasszony maradt, mert sohasem bírta összehímezni a kis kauciót, ami ahhoz kellett volna, hogy a Ravaruskánál elesett százados őt hagyja maga után hadi özvegynek...

A pompás „S” és „I” ékes formáiról áttévedt pillantásom az előttem várakozó asztalon pihenő cigaretta-szelencére, melyen a másik korona alatt cizellálva ölelkezett két másik betű-dalia, — a magát karcsúra összefűző „A” meg a szétgömbölyödő „J”.

Majd az egyik, majd a másik monogramot bámultam, bárha bizto-

san akadt volna okosabb dolgom és tarkább gondolatom, de hát a vára-
kozó ember mindenbe beleköt, hogy agyonüsse a végtelen perceket, me-
lyeket máskor szeretne föltámasztani. A betűk összefogtak előttem titkos,
láthatatlan írássá, mit én mégis el tudtam olvasni. Mintha bizalmas leve-
leket olvasnék, — mintha hallanám a leírt szavakat...

Az „A” átírt vagy átbeszélte az „S”-nek:

— Hiába van két kapaszkodó kampód is, melyeket liliomhegyű kis
lándzsák ékesítenek, hogy jobban megakadjanak. Hiába vetsz kettős hur-
kot is felém; lecsúszik az én szép „A”-piramisomról. Te nagy „S” — azaz
SENKI vagy. Miattam elvetett gazdád, az asszony, — mert boldog és
büszke volt, hogy helyetted már „A”-t írhat neve élén. Asszonyod csak
általam valaki. Én jelentem neki a Méltóságot, a Méltóságost. Én jelen-
tek neki mindent...

Az „S” nem hagyta magát; gúnyosan visszanevetett. A kampóira il-
lesztett liliom-hegyű lándzsák, hegyesek lettek, mint a fulánk:

— Hm, gőgösen fecsegsz, silány „A”. Azt hiszed, gazdád a legelső
ember mindenütt, mert véletlenül te, az „A” vagy a legelső a gyerekek
ABC-jének sorában. Akármilyen üres ember gazdád, az ujságok előre sze-
dik a nevét, — csakhogy a névsor után, a „megjelentek” sorában oda-
nyomják: „a megjelenteket betűrendben közöltük.” Hahaha!

Az „A” élesen vágott vissza:

— Kedves, jelentéktelen „S”... Valamikor azt hittem, azt jelented
nekem „Szeretlek”. Tévedtem. „Szemtelen” a te neved...

Az „S” talpraesetten felelt:

— Ebben együtt vagyunk, — az egyetlen, amiben egyetértünk: hogy
mindketten tévedtünk. Én azt hittem, az „A” Aranyembert jelent. Pedig
gazdád csak terpedten, szétvetett lábakkal áll a világ elé, mint te, kedves
formátlan „A”. Pózzal akar tekintélyt teremteni...

Az „S” mögül a belekapaszkodó „I” nekibátorodott és belekötött ro-
konába, a cigarettaszelencén az „A”-ba csimpeszkedő „J” betűbe.

— Úgy ám, vitézlő vagy levitézlett „J” barátom, Jánosok, Józsefek
heroldja... Milyen lapos nevek! Köznapiak, mint az, aki mögéd rejtőzik...

A „J” nem maradt adós:

— Hallgass, ösztövé! Hol van az Irma, akinek nevében odatelepedtél
a terítők, zsebkendők sarkába, — affektáltan, gyöngyöcskéekkel vézna
nyakadon... Hol van a karcsu, a fiatal, a bájos Irma? Ma már csak az „M”
illenek hozzá, a Mária testes betűje, a széles „M”. Pont is áll a fejed
fölött! Föléd is pontot tett az élet.

Most már „S” és „I” összevissza kiabáltak:

— Mi ketten azért is megmaradtunk a régieknek...

Az „S” túlbeszélte az „I”-t.

— Meglásd, én leszek a legrangosabb betű. Nemsokára. Az én asszo-
nyom újra büszke lesz rám, mert otthagyja az „A” betűt. Elég oka van
rá... Az én gazdám, az örök asszony, ma is bánja, hogy helyembe írt va-

laha, — derék „A”! Én, az „S” visszajövök, mint Napoleon Elba után. Akármit írnak a nevek élére, engem nem lehet innen kifelejteni...

Az „A” majd megpukkadt.

— Micsoda? Dehogy is akar a gazdád tőlem elszakadni, bárhogy is várom. Azt az ötágú koronát, mely a ti fejetek fölött ékeskedik, nekem köszönhetitek. Tőlem kölcsönöztétek. A hiú asszony engem még eleresztene, de az én koronámba kapaszkodik...

Az „S” és „I” versengve osztották a veszekedés-párbájának touche-ait.

— Hát még ilyet! A te gazdád szépapja kapta a koronát... Labanc volt. A császárnak szolgált. Ne dicsekedjetez ezzel az ötágú ékességgel. Családi ékszer; kiment a divatból. A mi asszonyunk az ő polgári aranyai-val fényesítette, mikor a kis labanc donációt a ti uratok elverte...

Az „I” még mérgesen közebkiáltott: Éljen a demokrácia!

Megdöbbenve hallgattam őket. A többit, amit hallottam, el sem mondom, le sem írom, mert aki idegen szalonban várakozik a házigazdára és feleségére, legyen legalább annyira diszkrét, hogy nem hallgatózik és nem akar mindent meghallani, amit ezek a szószátyár tárgyak és a monogrammok csacsognak. Én csak annyit értettem, hogy a férfi nevének betűi kórusban ismételtettek valami „Sándort”, akit én nem ismertem, — az asszony nevének betűi meg rádupláztak valami „Annie”-val, akiről ugyancsak sohasem hallottam. Ugyis viselkedtem, ahogyan gentlemanhoz illik. Udvarias meghajlással letettem névjegyemet, szépen meg is nehezítettem az íróasztalon fekvő márványdarabbal, amelyre az élelmes régiségkereskedő valahol Firenzében vagy talán Napoliban rávésette, hogy az egyetlen, ami Penelopa és Odyszeusz klasszikusan szép szobrából megmaradt...

A véletlenül besurranó Rózsina — bizonyára így hívták — megígértem, hogy nem sokára visszajövök. Pirulva mondtam, mert tudtam, hogy nem mondok igazat. Húsz esztendő után az ember ne keressen régi szalakat. Nem találja meg, mert az élet alaposan összekuszálta, és ha az ember maga is öregszik, már nehezen tudja szép símára kibogozni...

Ezerkétszáz méter tengerszint fölött

Irta: Szombathy Viktor (Komárom)

I.

Vasárnap este, holdfényben érkezett meg.

Az auto, amely a völgyben hozta, nem bírt kapaszkodni tovább a második kanyarodónál s elakadt a hófuvásban. Hideg ömlött le a hegyekről, szél hajlítgatta a fenyőfák hegyét, az erdők mélyén éhes róka kergetett riadt, fiatal őzeket. A soffőr egyideig a kerekeket nézte, aztán a havat méregette bottal, végül egykedvűen szólt:

— Mégis jobb lett volna szánkón jönni. A kocsi nem megy föl.

Kellemetlenül érezte magát ezen a havas, hűvös alkonyaton. Kezdte megbánni, hogy elindult, mire volt jó, szeszélyesen elrohanni hazulról s meg sem állni a havas hegyvidékig? Ha szólt volna Istvánnak, az legalább előkészítette volna az utat gondosan, telefonált volna a hegyi szállóba, vagy egyszerűen lebeszélte volna az útról. Ez lett volna a legjobb. Most várni kell a jószerencsét, vagy pedig megfordul s visszamegy a városba, ott hál s másnap szánt fogad.

A soffőr türelmetlenül topogott:

— Mit csináljunk?

Tanácsstalanul néztek egymásra. A szállóig, amely egymagában áll a magas hegy oldalában, legalább egy órai út még. A hó mély, a szél néhol torlaszokban dobálta össze a havat, gyorsan sötétedett itt a völgyben.

Már vissza akart fordulni, hogy holnap újra kezdje az ostromot, idegesen és határozatlanul forgolódott, amikor a kanyarodónál feltűnt egy lassan csusszanó szán. Kocsisa, öreg, pipás ember fázóan markolgatta a gyeplőt, a lovak nyakán csengő énekelt. A szán felülről jött, a szállóból, utast vitt oda délután. A soffőr intett, a lovak megálltak, dőlt orlyukaikon a pára. A kocsis először nem akart visszafordulni, késő van már, de ez a vonakodás csak a kellő borralaló miatt volt. A két ember átrakta a csomagokat, a hosszú síléceket hozzákötözték a szán oldalához, — a kötél novembertől márciusig a szán bakján fityeget, — aztán a lovak újra elkezdték a munkát. Az autó lassan, óvatosan gurult vissza a völgybe, a szán csikorogva zörögve, gyorsan súrolta a friss havat. A lejtő mind meredekebb lett, a hó mélyebb, lassan megjelent a hold s az utat mutatta.

Igy értek föl a hegyre, ahol a szálló négy lámpája szomorúan állta a versenyt a szélesképű holddal. Portás került elő, ajtó nyílt s csukódott, valaki kézcsókkal üdvözölte s kíségette a takarók, bundák, kesztyűk és sapkák burkából.

A vendégek, a szálló lakói, otthonosan és fontoskodva sétáltak a szűk folyosókon, legtöbbször papucsban, fáradt lépésekkel, mert kitűnő volt

délután a hó. Az idegent úgy nézték meg, mint egy gyanus jövevényt, akiről még majd eldöntik este, magukhoz emelik-e, avagy nem törődnek vele? Az első foglalók jogán nagy zajjal nyitogattak étterembe s szobákba, nyikorogtak le a lépcsőn s valaki nyafogva kiáltott kutyája után.

— A tizenkettes! — nyitotta ki egy fűtőlegény a szobaajtót, az újonnan érkezett előtt.

A szobában melegen pattogott a tűz, a nedves fenyőtuskók sisteregtek. Kinn havazás indult s az ablaktáblához paskolt hócsomók odaragadtak, benn édes és vidám gyantaszag lebegett a zömök cserépkályha fölött.

Az ablakhoz lépett, de csak a szálló előtt égő gömblámpa fénye sárgállott halványan, a hó sűrűen hullott s a végtelen sötétségben sejteni lehetett, hogy néhány méterrel odébb, a halványan kirajzolódott vaskorlátan túl már szakadék következik, csemeteerdő, fagypáncél alatt sietve zúgó jéghideg patak és jobbra, meg balra a végtelen fenyőrengeteg.

Ezért jött. Pihenni. Az orvos azt mondta, pihennie kell s ezt legjobban úgy fogja elérni, ha betegre fárasztja magát a magas hegyen.

— Semmi kártya, semmi idegizgalom, semmi társaság, — mondta az orvos, — menjen oda, ahol senki sem ismeri.

Igy szólt a parancs tehát s ő jött, hogy a törvényt teljesítse.

Elzának hívták, mint egy Wagner-hősnőt. Apja rajongója volt a muzsikának s legszivesebben Krimhildának, vagy Carmennek nevezte volna, de megmaradt az Elzánál, a polgári hajlamú rokonok kedvéért. Elza sohasem feledte el aztán, mivel tartozik nevének, drámai rangjának, azért ment másodszer is férjhez.

Öt esztendeje. A másodszerinak.

Három heti pihenőt ajándékoztak egymásnak. Az ura neve egyszerű és tiszta, mint az apostoloké: János.

Rögtön elhatározta, hogy ír is Jánosnak, még az este, megírja, hogy az út jobb is lehetett volna s majdnem együtt éjszakázott a soffőrrel. „Együtt éjszakázott” . . . ez nem jó s még félreértik. Jobb kifejezést keresett s elhatározta, hogy a levelet holnap írja meg, ha már körülnézett kissé a hegyen s a szállóban meleg tea mellett ül. . . Istvánnak azonban mindenesetre írt egy rövid üdvözetet s be is dobta a levélszekrénybe a titkári iroda ajtaja mellett. István nem várhat, türelmetlen ember.

A szobaleány csomagolta ki a holmiját. Udvariisan s megjátszott hízélgéssel rakosgatta a holmit:

— Nagyságos asszonynak gyönyörű darabjai vannak!

Ezt illik mondani, már a borralaló miatt is.

Tüntetőleg egyszerű szürkébe öltözött át s úgy ment az étterembe.

Belépése senkinek sem tűnt föl, elhatározta, hogy a szerény s igénytelen nőt játssza meg, észrevétlenül ült le az asztalhoz, amelyhez a titkár vezette. A kiszolgálóleány megkérdezte, mennyi időt tölt majd a szállóban s mint hosszablejárátú vendégnek, asztalkendőt hozott, a papir-

szalvétát elvitte. A saját asztalkendő, rajta egy tizenkettes számmal az állandóságot jelképezte, szemben az átfutó, sietős vendégekkel, akik hét végén felrohannak a hegyre, gyorsan bokájukat törik, vagy a nyakukat veszélyeztetik, aztán visszaszaladnak vasárnap este a vasutállomásra. Ezeké a papírszalvéta s a számozatlan hely.

Szemeit körülhúttatta a többiekén. Azok ismerősen zajongtak, néhány fiatal lány s fiú a grammofon köré telepedett s a gépet nyúzta irgalmatlanul, valaki a rádióval babrált, a masina azonban csak nyöszörgött s köhögött. Megfontolt idősebb nő ült a kályha mellett s kártyákat rakott gondosan maga elé. Aztán három gyerek zuhant be az ajtón, vad csatazajjal s a kutyát kergette az asztalok körül. Anyjuk megbocsátóan mosolygott.

— Unni fogom magam, — határozta el Elza s behunyta a szemét.

— Bocsánat, Kerekes! — zördítette meg valaki a széket: fagyottarcú, vékony férfi, igénytelen s keserűszájú. Asztali szomszéd. Kezet nyújtott neki, fáradtan s mosolygást erőltetett magára.

— Nagyságos asszony most jött?

— Igen.

— Nagy a hófuvás.

— Rettenetes.

Aztán nem beszélgettek többet, elég volt ennyi is, a férfi ujságba merült, a gongot valaki megütötte odakinn s a terem gyorsan, zajjal, emberrel megtelt.

A fehérfőkötős leány tányérjába öntötte az erőlevest.

II.

Éjjel szél rázta az ablaktáblákat s érezni lehetett, hogyan tapad a hó az ablaküvegre. A kis, zömök cserépkályha azonban pokoli meleget ontott a szűk szobában.

Alig tudott elaludni. Valahol almát talált, a kályhára tette és a sült alma fanyar szaga átjárta a szobát. Ekkor aztán az volt a baj. Ki kellett nyitni ajtaját, vékonyan surranva szökött be a folyosó hidege. Az étteremben harmadik este folytatta egy bécsi társaság a kártyacsatát s századszor játszották el már ugyanazt a lemezt.

Valaki végigcsoszogott a folyosón, megbotlott kitétt cipőiben. A csoszogó ismeretlen felemelte a bűnös cipőket s megnézte közelről.

— Nagyon helyes kis cipők, — dünnyögte, — az ilyen nő neve biztosan Lenke.

A cipők visszakoppantak, Elza becsukta az ajtót, kitagadta cipőit s szeretett volna az ismeretlen után szólani mérgesen, hogy Elza nevű nő is hordhat szép kicsi cipőket.

Későn s fáradtan ébredt. Az orvos szavát hallotta halkán, valahonnan a kályhából, vagy az eresz alól, szünetlen ezt mondja: „megkészsere-

zödnek véresejtjei a hegyen, megkétszerezödnek véresejtjei s ennek örüljön...”

Halvány kék ereit simította végig a kezefején, hátha belelátna az érbe s megolvashatná a milliárdnyi véresejtet, valóban több lett-e tegnap este óta? Az ér unottan lüktetett s nem árult el semmit.

A nap halványan törte át a ködöt. Reggelre a szél elpihent s a friss fehérség mindent beborított.

Lassan és gondosan öltözött, aztán a tükör elé állott s csodálta azt a furcsa embert, aki a tükörből felé néz. A furcsa embernek hosszú, vastag posztónadrágja volt, bojtok és színes pamutok fityegtek rajta, fehér és piros és sárga és kék tarkállott: kicsit zavartan nézte önmagát s most kezdett gyanakodni a divatlapra s a szabónőre, úgy érezte hirtelen, hogy túlságosan síkföldi fantázia szerint öltöztették. Idefenn a hegyen minden sokkal egyszerűbb, gyűröttebb s őszintébb.

Már nem egyszerűsíthetett a kellékein, de tudta, hogy divatbemutatón és ötórái teán sokkal nagyobb s viharosabb volna a sikere, mint itt fenn a hegyen. Először érezte félszegnek s tehetetlennek magát.

— Nagyságos asszony gyönyörű s a ruhája milyen finom! — nyitotta rá az ajtót a szobalány, majd enyhe gúnnyal tette hozzá: — nem lesz kár ezért a szép jelmezért?

— Kérem a léceimet! — emelte fel fejét Elza s kikopogott a folyosóra.

Kissé riadtan, vigyázva s bizonytalanul indult meg. A friss hó éjjel belepte a hegyeket, korán indult el mindenki, hogy szűz havat tapasztaljon, porzó, ragyogó újhavat, de Elza csak hosszú lécnymokat látott maga előtt s a karikás botok kerek feltjait.

Sokszor állt meg, mint aki pihen. Szétnézett, nem les-e utána valaki, újra nekiindult, vissza-visszacsúszott s az első fenyőfánál hosszasan mérült el a hóban. Az erdő szélén valaki végigsuhant az úton, aztán az is eltűnt. Fogát összeszorítva csúsztatta léceit előre, nem gondolt semmi másra, csak hogy a szemközti dombot elérje, ám a domb lassan közeledett felé. A fák ágait mélyen lehúzta a vastag hóbunda, — gyermekkorának angol meséskönyvei jutottak eszébe s az elvarázsoolt kastély. A fák kérgetikozatosan ropogott.

Szentkép mosolygott az egyik fa törzsén, vastag fakeretbe foglalt olajnyomat, derűs és fiatal szentet ábrázolt, körülötte a képen nyár, zöld fák és virágok. A szent nem fázott a virágok s a fák között, meleg nap-sugár öntözte testét, de különösnek tetszett mégis ez a sudár szent a téli fagyban, meztelenül, ahogy az üvegen át kimosolyog. Valaki imádkozhatott a szent előtt s meleg lehelletével rásóhajtott az üvegre. A felolvadt jégtakaró mögül bízatóan sugárzott a szent szeme, talán ki is nevette Elzát, amint bukdácsolt a fák között.

Elhatározta, hogy odamegy a szenthez s elpanaszolja neki egyedül-létét. Szólni is akart valamit, de nem tudta, mit kell ilyen esetben a

szentnek mondani, hogyan szólítsa meg s milyen néven nevezze az életvidám ifjút.

— Melege van? — szólította most meg valaki a háta mögött. Megrezzent s vigyázva arrafordult. Barnaszemű fiatalember volt, a szeme éppenúgy mosolygott, mint a szenté, viszont csak az arca látszott ki a sok ruhából. Arca nyugtalanítóan, égetően piros: a szent arca ehhez képest mégis sokkal kiegyensúlyozottabb, nyugodtabb mint a férfié.

Elza nem felelt. Egy pillanatig tünődött, illik-e hegyoldalban, téli hidegben, csetlő-botló lécekkel a talpán felelni egy ismeretlen férfinak, aki nem is a hogyléte felől érdeklődik, hanem rögtön a hőmérsékletét kutatja. A férfi még egyszer kérdezte:

— Melege van? Miért nem mozog? Megfázik!

— Köszönöm, — mosolygott Elza s széles kört próbált leírni botjával, de ez nem sikerült, — köszönöm, kimelegszik az ember.

Igy kezdődött. A fiatalember zsebregyúrte sapkáját s egy kockacukrot halászott elő a zsebéből.

— Tessék, — kínálta meg közvetlenül, — jólesik.

Ropogott a keményrefagyott kockacukor. Elza úgy érezte, hogy semmi íze sincs, viszont nagyon jó, ha egy férfi mellette van, mert az egyedüllét mégis unalmas. Biztosan a szent segítette meg. Hálásan pillantott a derűs szentre, de az nem látszódott többé, az üveg elhomályosult, a szent visszavonult a jégvirágok mögé.

— Ismeri az erdőt? — folytatta a fiatalember s megindult a havon.

— Ha egy kicsit lassabban megy, én is ismerni fogom, — csúszott mögötte Elza, de sokkal sikertelenebbül.

— Hja, úgy... — nézett vissza a férfi, — hát csak jöjjön utánam. Túlságosan divatos a ruhája az ilyen kirándulásokhoz.

Végignézett Elzán, két botjára támasztva karját.

— Maga divatlap. Ezzel a sok bojtjal, meg szíjjal még sok baja lesz.

Elza összeszorította a fogát. Különös ajándékot kapott a szenttől.

Egyideig felfelé igyekeztek, aztán lejtő következett s a fiatalember suhanva lecsúszott. Elza félve s vigyázva mögötte. A bojtokkal, szíjjakkal valóban sok baja volt, alig tudta összeszedni magát a hóból, mert gyakorta felbukott.

— Ha volna időm, szívesen tanítanám is, — várta be a fiatalember a lejtő alján, — sajnos, néhány barátom vár a gerincen s nekem oda kell sietnem. Jó mulatást. Ne feledje el megszáritani a kabátját...

Elment. A fenyőfák mögül még visszaintett s csak később bukkant fel alakja, kis pont, befagyott patak partján. Szálfákon keresztül bukdácsol.

— Szemtelen! — kiáltott utána Elza, de a szél félre vitte a hangot s a fiatalember nem hallott meg semmit.

Nagy kinnal kapaszkodott vissza a szenthez, alig bírta megtalálni, a hó és a szél alaposan befutta a nyomokat. A szent láthatatlan lett, elborította a fagy és a fehér hó. Biztosan nem akart találkozni Elzával.

A nap most előtört a felhők mögül egy pillanatra, magasan járt már. Nagyon-nagyon messziről mintha harangoztak volna.

III.

Délután végre megírta a levelet Jánosnak. Hallatlanul érdekes az egyedüllét, — közölte lelkesen, — nem ismer senkit, még asztali társával sem beszél s délelőtt elmélyedve imádkozott a hegytetőn, egy befagyott szentkép előtt.

— Nem fogja elhinni, — tündődött Elza, — amint bedobta a levelet a kis, sárga postaszekrénybe, — de nem baj, szenvedjen.

Egy kosárszékbe ült s az alkonyodó napot nézte. A földszinti szobában egy nő hosszan, kitartóan, köhögött.

— Vajjon milyen színű a haja, — próbálta emlékezetébe visszaidézni a fiút, — szeretném, ha fekete lenne.

Gesztenyeszínű volt, sőt annál is világosabb s kócos: Elza rögtön kikereste magának a fiút a szemével, ahogy az étterembe lépett, vacsorázni. A fiú úgy ült még a kályhánál, ahogy nem sokkal előbb visszatért délutáni kirándulásából, fáradtan, havasan, kipirult arccal s délutáni kalandját adta elő két őzzel s egy vörös rókával: szemei csillogtak, mint a szent szemei a napfényben, délelőtt.

A fiút ketten nézték kitartóan, Elza s egy lány, a grammofoon mellől.

Egyelőre a lány győzött, a régi ismerős. A fiúhoz ment, megsímogatta kócos haját, helyrehúzta félrecsúszott nyakkendőjét s szorosán melléje ült. Nevetni kezdtek s félhangon, gyorsan vitatkoztak valamin.

Az asztali szomszéd most telepedett le, bólintva üdvözölték egymást. A szomszéd újságot húzott elő, még mielőtt azonban belemerült volna, Elza a leányra mutatott, fáradtan s közönyösen:

— És ez ki? — kérdezte.

A szomszéd feltette a pápaszemét s rövidlátóan pislogott át a lányra.

— Nevelőnő. Egyedül van fenn három vásott fiúval. Nagyon rendes lány.

Elza összeszorította az ajkát s gyorsan számadást csinált. Megéri-e a fiú az egészséget, hogy egy ilyen kis nevelőnővel szembenézzen érte? Nem, nem azért mintha lelkiismeretét zavarta volna akár egy pillanatig is a kérdés, Elza nem az a nő, akinek ilyenkor lelki gátlásai bukannak föl s üdvariasan félreáll. Inkább a versenytárssal nem volt megelégedve, a feladatot nem tartotta méltónak magához, ezt a kis nevelőnőt, a három vásott gyerekekkel, akiket gyorsan el kell intéznie, ha egyáltalán kedve van a dologhoz.

A fiú ebben a pillanatban vette észre Elzát, egy pillanattig rábámult, ismergette magában, aztán bólintott bátortalanul. Elza megbiccentette a fejét, csak szeme sarkából lesett vissza. A fiú lopva ránézett, de ebben a tekintetben már nem rejtett semmi sem a délelőtti hetykeségből, a síbajnok fölényéből. A tekintet a nagyszerű nőnek szólt. Legalábbis, Elza úgy érezte.

A köszönést a lány is észrevette s ijedten pillantott Elzára. Elza ki egyenesedett, pontosan a szoba tulsó sarkába nézett s csak akkor dobta ismét pillantását a fiúra, amikor már tudta, hogy a lány nem néz rá. Hosszan, kitartóan, melegen tekintett. Volt a fegyvertárában egy különös használatra szánt bágyadt, nedves pillantás, ezt vette elő, a sóvár, félreállított asszonyt játszotta meg, aki megértésért eped.

A fiú felállott s nyugtalanul kezdett keringeni. Minduntalan Elzára nézett, zavartan, türelmetlenül, a lány szólt valamit hozzá, de nem hallotta meg: Elza, a fényes nap már vonzotta a nyugtalan bolygót.

— Pincér kérem, — intett magához Elza egy arrafutó kiszolgálót, — legyen szíves megmondani annak az úrnak, hogy a könyvet, amit a zsebemben hord, én is el szeretném olvasni, ha végzett vele.

A pincér átadta az üzenetet, a fiú meglepetten torpant meg. Elzához lépett s átnyújtotta a könyvet. Gyűrött kalandorhistoria volt.

— Ezt a könyvet parancsolja? Nem magának való.

Elza újjai végigfutottak a felkunkorodott lapokon:

— Szeretem a detektívregényeket, — mondta s hangja mélységes meggyőződést árult el.

— Bocsánat, — hajolt most meg a fiú, — talán megengedi: Asztalos vagyok, Asztalos Ferenc.

Elza kezét nyújtott, biztatóan.

— Remélem jól mulatott ma... — felelte.

És a lányra pillantott félszemmél. A lány zavartan, tünődve állott a kályha mellett, de a következő pillanatban három kölyök rohanta meg, lármás viharral.

A felszolgálók megjelentek a vacsorával, a tálakat komor s gyanakvó pillantások kísérték, mindenki első akart lenni az esti élvezetben.

Vacsora után valaki felhúzta a grammofont s két fiatal pár táncolni kezdett. Először csak a székek s az asztalok között mozogtak, valaki azonban előzékenyen szétolta az akadályokat s szabad teret nyitott a szenvedélynek. A következő tangót már öt pár andalogta.

Hosszú, mosolygós fiatalember hajolt meg Elza előtt. Kétszer meghajolt egymás után s táncra kérte, hangtalanul. Könyörgés és alázat játszott az idegen fiatalember szemében, szólni azonban nem szólt egy hangot sem. Elza csodálkozva nézett rá, azt akarta mondani, nem táncol, de szomszédja kiemelte fejét az ujságból:

— Menjen el vele bátran. Süketnéma. Egy gyáros fia...

Elza kissé megdöbrent s zavartan állott föl. Lopva körülpillantott, azt hitte, mindenki őket nézi, de ez a táncbaindulás nem tünt föl senkinek. Félt a fiatalembertől, ez a félelem vette rá, hogy a fiatalember vállára tegye a kezét s engedje, hogy az átszorítsa. A fiú mosolygott, biztatólag nézett Elza szemébe s valami furcsa hang jött ki a száján. Elza riadtan állt meg s csak most jutott eszébe, hogy ez a férfi a zenét sem hallja, micsoda botrány lesz ebből a csetlés-botlásból. Úgy érezte, hogy lábai: hosszú gyökereket eresztenek s a gyökerek mélyen, a hó alatt kapaszkodnak bele a sziklába.

A fiatalember még mindig mosolygott s gyengéden táncbavitte Elzát. Elza engedelmesen megindult s gépiesen rakta lábait. A tánc azonban kitűnően ment. A fiú néha a többi táncolók lábára lesett, a süketek nagy-szerű ösztönével mozgott a padlón s egy taktust sem tévesztett. Látható öröme telt a táncban s abban, hogy ő sem hitványabb, mint a többi.

Elza a fiú arcát vizsgálta. A szótalan fiú mosolygott s kedvesen nézett az asszonyra, biztatóan, már nem alázkodva, hanem a boldog férfi fölényével. Néhány ütemmel később végzett, mint a többiek, mikor Elza laza mozdulattal figyelmeztette, hogy a lemez lejárt, már nem haragudott rá, megbékült vele, félelme elszállt s megszorította a fiú kezét. A fiú meghajolt s asztalhoz vezette.

Egy szót sem szóltak eddig.

A fiú most elővette a tárcáját, névjegyet húzott ki belőle s szégyenlős mozdulattal tette le az asztalra. Mint pincér a számlát, vacsora után. Lomniczy Sándor.

Az asszony leszakította egy újság szélét s ennyit írt rá:

Elza.

A fiú meghajolt, zsebetette a kis cédulát s az újság szélén folytatta az írást:

— Egyedül?

Elza bólintott. A fiú újat írt:

— Sport? Üdülés? Férfj? Fáradtság?

Elza ezt írta:

— Levegő.

— Szabad táncolnunk? — szólalt most meg valaki a néma fiú háta mögött. Asztalos Ferenc volt.

Elza egy pillantással búcsúzott a néma fiútól s újra a grammofon felé tartott.

— Féltékeny leszek, — mondta Asztalos, — magát úgylátszik szavak nélkül meg lehet hódítani, pusztán lángoló tekintettel.

— Attól függ, melyik az őszinte, a tekintet sokkal meggyőzőbben szólhat, mint egy körülményes szónoklat.

A férfi most hirtelen átcsapott:

— Én minden télen három hétig vagyok itt föna. S maga a legkülönb nő az egész hegyen.

— Ez elsősorban nem dicsőség, mert nagyon kevesen vagyunk. Másodszor magában nincsen semmi következetesség, minden mondata agyonüti a másikat. S harmadszor, ugyanezt mondta annak a kis-nevelőnek is, a kályhasarokban?

A fiú hunyorgatott:

— Melyiknek?

Elza oly ártatlanul s meggyőzően nézett rá, mint a májusi hajnal:

— Vagy nem maga volt? Az előbb egy férfit láttam, magához hasonlított rettentően s egy kis nevelő kezét szorongatta. Még hozzá nem is olyan titokban.

A fiú szögírányban szólt:

— Maga úgylátszik nemcsak olvasni szereti a detektivhistoriákat. Félelmes szeme van.

— Egyszóval nem tagadja?

— Ha tagadok, csak a nők módszeréhez leszek legfeljebb hasonló. Tagadni a végső leleplezésig. Nem én voltam.

Elza nevetett:

— A módszer tetszik. Legalább nyiltan hazudik.

— Ez a legfőbb érdemem.

A lemez lejárt s úgylátszott, nem is húzzák fel többet a gépet, a kártyások is követelték a maguk jogait: egy félóra csendet kértek. Az ajtón félve, kutatva jelent meg a kis nevelő feje. Óvatosan pillantott szét s látszott, hogy Asztalost keresi a szemével.

— Menjen oda! — parancsolta Elza.

— Semmi kedvem, — húzta fel vállát a fiú, de bizonytalanul, habozva azért egy mozdulatot tett a lány felé.

— Most azt szeretné tudni, — mondta Elza nagyon csendesen s nagyon lassan, — hogy hol biztosabb, kinél vár magára hamarabb eredmény. Én érdekesebb vagyok, tapasztaltabbnak látszom s ha engem hódít meg, az mégis nagyobb dicsőség s kérkedni is inkább lehet vele. De a harc bizonytalan: nem lehet tudni, győzhet-e egykönnyen, hiszen sok ideje nincsen. Az a kis vékony lány ott, hát az tucatsiker, nem különösebb érdem, de legalább biztos. Időtöltésnek nagyszerű. Így van? Most ne füllentsen.

— Most én erre mit feleljek?

— Csak az igazat!

A fiú izgatottan simította hátra a haját s egy pillanatig habozott.

— Maga oly meggyőzően beszél, — felelte aztán, — azt hiszem igazam van. Így gondolom én is.

— Szemtelen! — Elza hangja erősebbre sikerült, az egyik kártyasztaltól idegesen néztek felé.

— Na látja, — nyögött a fiú, — őszinte voltam s most haragszik.

— Mert most, most hazudnia kellett volna!

— Mégsem lehet magukat igazán kiismerni, pedig azt hiszem, tudok bánni a nőkkel.

— Ez bánásmód? Menjen a kislányhoz.

Elza elfordult, kezébe vette a könyvet, amit a fiútól kért s tüntetően olvasni kezdett. Asztalos egyideig habozva állott az asztal mellett, aztán, hogy az asszony rá se nézett, bizonytalanul ment a kályha felé. A lány ott várta már, nedves szemekkel, egy kicsit reszketve is.

— No látod, — mondta a lány később s a fiúra nézett. Nagy kék szemé könnyes volt a lánynak.

IV.

Éjjel ismét hó esett, sok és finom, az utakat s a nyomokat vastagon ellepte ismét. Mire Elza kibújt a házból s megindult hosszú fatalpaival, megint egyedül maradt, nem várta senki. Az ügyesebbek, a fürgébbek s a fáradhatatlanok már a dombokat járták, messziről alakjuk csak akkor volt, mint kis, fekete hangya, — ott siklottak, iramlottak a szomszéd tisztáson. A kétlovas szán újabb vendégeket hozott, a hegygerincen keresztül versenyzők érkeztek, akik a jövő heti nagy versenyfutást gyakorolták a terepen. Egy szállóalkalmazott piros papírszeletkéket akasztott fel a fák ágaira, irányjelzőket azoknak, akik talán eltévednének s nem találnak haza ebédre. A fák kérge repedezett a reggeli hidegben.

A kanyarodónál, ahol az út kétfelé válik, magános férfi alakja magasodott föl. Az utat leste, amerről Elza érkezik s mikor az asszonyt meglátta, eléje siklott.

Lomiczy volt, a süketnéma. Már messziről integetett boldogan, s egy merész fordulóval Elza előtt termett. Sapkájához emelte kezét s rögtön jelezte is, hogy Elzát várja már félórája. Arcát pirosra csípte a hideg, nevető fogai kivillantak. Elza a szakértő szemével mérte végig s megállapította magamagának, hogy a süketnéma határozottan csinos fiú.

A hangtalan fiú rögtön előre siklott, az utat taposta készségesen. Válla mozgása, testhajlása, a lendület, ahogy két botját a hóba szúrta minden lépésnél a szolgálatkész, igyekvő, készséges emberre vallott. Néha hátranézett s mosolyogva bízta Elzát, ne féljen. Egy-egy lesiklásnál félreállt s műértő szemekkel figyelte az asszony mozdulatait, aztán újra javított rajtuk. Biztosan, kedvvel mozgott a havon, a fák között, hirtelen fordulójánál a hó magasra porzott előtte. Elza küzdve, zihálva csúszott mögötte, néha azt hitte, meg kell állnia s pihenni fog, de restelte a fiú előtt s ment, amerre a szóttalan fiú vezette. Föl, a hegytetőre, ahonnan a messzi hegyekre nyílt kilátás és suta gerinceken végig, amelyek oldala a láthatatlan mélybe zuhant alá. A nap kékes árnyékot vetett az iratlan órára.

A szél elkapta Elza nyaksálját s a fák közé repítette. A piros kendő libgett egyideig s az egyik havas bokor tetején kötött ki. Elza ijedten

kapott a kendő után, de a szóvalan fiú már nyomában volt a sálnak s röpült lefelé a dombon. Rosszul célozta meg a lejtőt, mert túlszaladt a bokron s tompa nyögéssel zuhant el. Végigterült a havon, fatörzsnek lódukt s hosszú időbe telt, amíg fel tudott állni ismét, lerázva magáról a vastag hóbundát s megtalálta a kendőt. Elza, a gerinc tetején megmozdulni sem mert, csak sikoltott egyet s ijedten nézte szolgálatkész lovagját. A fiú később örömmel hozta a kendőt, de nehezen kapaszkodott fölfelé s homlokáról vékony csikban szivárgott a vér. Néha a hóra is csöppent belőle s Elza rémülten meredt a vérpöttyös fehér hóra. A fiú végre fent volt s diadallal adta át a kendőt.

Elza a fiú arcát, csapzott haját nézte. A fekete haj alól kibuggyant a vér. A fiú szóvalanul kapott zsebkendője után, a vért igyekezett letörölni magáról, de mégjobban szétmázolta az arcán. A munkát Elza vette át, fagyos újjakkal halásztta elő a maga zsebkendőjét, hóba mártotta s úgy mosta meg a fiú arcát. Az nevetve állta, arcát féloldalt billettette s hamiskásan nézett Elzára. Elza végül átkötötte a verző homlokot. A fiú úgy festett, mint egy hadviselt hő.

Elza jól ránehezedett a hóra, hogy egyensúlyban tartsa magát s mikor már úgy érezte, hogy nem borul föl: két csupasz kezébe fogta a fiú fejét s megcsókolta jobbról is, a balról is. A puha, meleg száj áttüzesítette a fiú jéghideg arcát. A fiú egy pillanatig dermedten nézett az asszonyra, csodálkozva s boldog borzongással, érthetetlen, újjongó, rekedt hang tört föl belőle. Arcára nyomta Elza két kezét, aztán belecsókolt a tenyerébe. Elza még hátrasímitotta a fiú csapzott haját, megigazította a kötetést s most már ő ment előre, a győztes asszony diadalmas érzésével. Néha hátrapillantott s látta, hogy a fiú bizonytalanul áll a deszkákon, bokája megbiccen s pihennie kell. A bokáját rántotta meg ott, lenn, a fánál. A lejtő aljánál sziszegve állt meg, de mikor Elza kérdően nézett rá, megvárta a fejét s mosolygott. Kínos mosoly volt.

Lassan s fáradtan értek haza. A nap melegen sütött s a szálló előtt nyugszékeken néhány nyakig beburkolt vendég feküdt, arcát a nap felé fordította.

— Segítsenek szegény Lomniczyn, — szólt Elza az orvosnak, — valami baja történt a hegytetőn.

Az üveges ajtó mögül most Asztalos csufondáros arca tünt elő:

— Maga is vele volt?

— Igen.

— Akkor nem csodálom, hogy elszédült...

Elza felvette a kesztyűt:

— Ez, remélem, nem bók, hanem csúfolódás.

— Egyik sem. Ez elismerésem. Én lássa, ezért nem mertem menni magával.

— Gyáva emberéket nem hívok, — szedte össze holmiját Elza, aztán kicsit fáradtan, bicegve ment föl a lépcsőkön. A süketnéma fiú nagyon

kifárasztotta, de hiszen ezért jött s nem úgy tesz, mint az a három lány a ház előtt, aki felkötötte a deszkákat s most fényképezeti magát. Fényképezés után rögtön le is köti róluk a szolgál a talpakat, mert nem tudnak megmozdulni rajta. A három lány boldogan s visongva rohan ebédelni, a „komoly elem”, — mint Elza most magát látja, — izomlással s holtfáradtan dől be a szobába.

A szobában levél várja. István írt máris, a derék ember s aggódik. János szintén küldött egy levelezőlapot s azon csak ennyi: hová tetted a kulcsokat?

Most kopognak az ajtón, a látogató választ sem vár, hanem belép rögtön, súlyos cipői kopognak. Asztalos Ferenc. Be is mutatkozik még egyszer:

— Asztalos Ferenc vagyok, ha nem emlékezne rám tegnap este óta. Mielőtt ebédhez átöltözne, legyen szíves, fogadja el ezt a virágot.

S kis csokor ibolyát tesz az asztalra, aztán egyet gondol, meg sem várja a választ, poharat kerít, teletölti vízzel s úgy helyezi belé a kék kis virágot. Mosolyog az ibolya az asztalon, a nap vékony sugara reátűz.

— Hát ezt honnan vette? — lepődik meg Elza, — fülletesen valamit.

— Mondhatnám azt is, hogy a hóból kapartam elő, — támaszkodik a cserépkályhának Asztalos, — de ezt úgysem hinné. Az ember ügyesen hazudjon s csak akkor tegye, ha a hazugság kellemesebb az igazságnál s élhíhetőbb. Most úgylis bevallom, hogy a városból hozattam. A postás-küldönc hozta fel.

— Nagyon kedves, — simogatta meg Elza a virágot, — remélem, a kislánynak is hozatott?

— De annak hóvirágot.

— Maga szimultán játszik.

— Csak abban téved, hogy ez játék.

— Időtöltés.

— Ennyire értékeli magát?

— A mi értékünk nem a férfi magatartásától függ.

— Ismétlem, csak virágot hoztam, szerepem ezzel végetér. Viszontlátásra.

Asztalos összecsapta két hatalmas bakkancsának sarkát s kidörgött a szobából. Elza most emelte föl a kis ibolyacsokrot s megszagolta. Vékony kis illat remegett a szoba meleg levegőjében. Völgyből hozta a tavasz üzenetét.

Lomniczy, a néma, nem jelent meg ebédnél. Az orvos messzehallhatóan közölte, hogy a süketnéma Lomniczyval szokatlan dolog történt: kificamította a bokáját, le kellett fektetni s hideg borogatást kapott.

— A nagyságos asszony talán többet tudna mondani a dologról, — nézett Elzára az orvos gyanútlanul, — ugyanarra járt.

Elza ném felelt. A kis nevelőnőt látta belépni, akinek rövid kabátján

ott fehérlett a hóvirág. Asztalos a lány mellé ült s a három vásott kölyköt mulattatta. Elzára rá se nézett.

V.

— A tizenkilencesben lakik, — felelt a szobalány s Elza egy emelettel följebb lépkedett. A tizenkilences ajtón nem kell kopogni, mert a fiú úgy sem hallja. Elza óvatosan nyitott be, aztán betette maga mögött az ajtót. A fiú nem vette észre, a díványon feküdt, ruhástól, csak lába volt bebugyolálva nedves fehér kendővel s mellette, széken, egy tál ólomvíz. Pattogott a nedves fenyőfa a kályhában, sercegett, néha hangosan felsírt. Az ablakon át ferdén, barátságosan nevetett be a koradélutáni nap, az ablak párkányára ráakódott a hó, mintha kívül is függöny takarná az üveget.

Elza a díványhoz lépett, félretette az ólomvizes edényt s leült a székre. A fiú most látta meg az asszonyt, szeme kimeredt, aztán nyögve, nevetve, boldogan mondott valamit. Az asszony nem értette. A fiú Elza keze után kapott s megcsókolta. Fogainak nyoma ott maradt az asszony tenyerén. Elza nevetve húzta el a kezét, s körülményesen kérdezni kezdte, vannak-e fájdalmai a fiúnak. Nehéz volt ez a kérdés-felelet játék, Elza egész tekintetét a fiúéba mélyesztette, halkán, tagolva, lassan mondta ki a szavakat, a fiú pontosan leolvasott mindent, aztán sietve, boldogan, bugyborékoló hangokkal, valahonnan gégeje mélyéből felelt. A hang tompán tört elő a torkából, zenéje nem volt, erőlködve akarta kifejezni magát, Elza úgy érezte, hogy a fiú most a szavak helyett a lelkét teszi ki szeme ablakába s onnan kell mindent elolvasnia.

Különös beszélgetés volt, Elza előtt úgy tetszett, hogy anya beszélget a fiával, aki még csak most tanul járni...

— Fáj? — kérdezte Elza s a fiú bebugyolált lábára mutatott.

A fiu a fejét rázta, nem fáj semmi most, minden a legnagyobb rendben van.

Igy ültek sokáig s egymást nézték. A fiu papirost keresett s felcsavarta a töltőtollát.

— ELZA! — írta föl a papirosra, — NAGYON KÖSZONOM. JÓ ASSZONY.

Cigarettdát is talált, megtelt a szoba kékés füsttel. Később Elza felállott s a fiúhoz közelhajolva ennyit írt még föl a papirosra: BOCSÁSSON MEG.

A fiú válaszolt: NINCS MIT. ÖRÜLÖK, HOGY TEHETTEM.

S szeme ráragyogott Elzára, hűségesen. Ilyen őszinte odaadást Elza régen nem látott férfiszemben már.

Most fölējehajolt, lassan, kicsit számítóan s szakértelemmel játszva meg a félénket, homlokon csókolta a fiút. A néma, szótlán szájra is rá-

csókolt, aztán hirtelen kisietett a szobából. A fiú bicegő lábbal próbált utána ugrani, de rosszul lépett s sziszegve esett vissza a diványra.

Elza egy tükör elé állott s a haját igazgatta. Mindent rendben talált s lassan lépkedett lefelé a lépcsőn.

A portásfülke előtt, a falnak támaszkodva Asztalos beszélgetett egy öreg pozsonyi ügyvéddel. Mikor Elzát meglátta, megmozdult s ennyit mondott:

— Ha délutáni látogatásait minden betegnél elvégezte, sétálni indulhatunk, elállott a szél. Kösse föl a talpait.

Elza félszeggel ráhunyorított:

— Mindíg így szokott parancsolgatni?

— Csak akkor, ha már únom a várást.

— Miért várt egyáltalán.

— Ma délután ugyanis maga van soron.

— És este?

— Este a kislány.

Elza összehúzta az ajkát s a kökört felé nézett. Ott állott a kis nevelőnő, a három gyerekkel, úgy tett, mintha nem vette volna őket észre. De látszott a szemén, hogy sírásra áll s ha tehetné, most nekiugrana Elzának. Vékony kis újjaival röviden, alaposan s szenvedélyesen végezne vele.

— Az embernek olyan versenytársai akadnak, amilyen maga a versenydíj, — biggyesztette föl ajkát Elza, aztán a fiú elé tartotta lábát:

— Kösse föl nekem maga.

— Kivételesen, — cipelte elő a deszkákat Asztalos s Elza lábai fölé hajolt, — a maga lába még ebben az ormótlan cipőben is meglehetősen kicsi.

Elza a kis nevelőnő felé pillantott, a nevelőnő sírt. Könnyei láthatóan, szélesen hullottak, le se törölte őket.

— Aljas vagyok, — gondolta Elza, — de ez a háború.

Csattanva ütötte le deszkatalpait.

A kis nevelőnő sokáig bámult a korlátnak támaszkodva a hosszú, fehér völgybe. Lenn, a mélyben farönköket csúszttak szántalpakon kurjogató fuvarosok, varjak szállongtak nehéz szárnyakkal a fák körül. A nevelőnő később letörölte a könnyeit s a titkár kis irodafülkéjébe lépett. Leült a titkár mellé s a három vásott kölyökről beszélt, bocsánatot kért a nevükben. Ekkor kihívták a titkárt, a nevelőnő még benn maradt s akkor már tudta is, melyik könyvet kell gyorsan felnyitnia, hogy Elza címét kiolvashassa belőle. Kétszer elmondta hangosan, mint a leckét: behunyta a szemét s úgy darálta a címet. Aztán felkelt s óvatosan becsukta maga mögött az ajtót. A vásott kölykök az érkező vendégeket fogadták. A leány felsietett a szobájába s levélpapírt keresett a bőröndjében, rögtön írni kezdett.

A fogalmazás nehezen sikerült, percekig rágta a tollszárat s a kétség-

beesett férjet látta maga előtt, ha majd megkapja a levelet holnap. Kétszer is újakezdte, a harmadikkal meg volt elégedve.

— Aljas vagyok, — dobta be később a levelet a szekrénybe, — de védekezniem kell.

Aznap nem is látta többet a fiút. Éjjel nem tudott aludni, izgatottan dobogott a szíve s minden ajtócsattanásra azt hitte, megérkezett a férj.

De nem érkezett senki. A tiszta égen lassan gurult a hold.

VI.

Új vendégek érkeztek s három család nagy zajjal utazott el. Egy menház, a tulsó völgyben, váratlanul kigyulladt: túlságosan befűtöttek kezdetleges kandallójába s éjjel, a csendben ropogni kezdett a deszkafal. A tűz vörös fénye messzire lobogott, hajnalban szél kerekedett s a fekete pernyét ráterítette a hóra. Reggel három menekült diák érkezett a leégett házból, vidáman s bőven ömlő szavakkal mesélték a veszedelmet.

Elza otthon maradt délelőtt, a kályha mellett ült s olvasott. A kalandorregényt olvasta, amit kölcsönkért s a fiúra gondolt, szemtelen, merész hangjára s arra a furcsa, elbizakodott fényre, amely a szemében ült. És Jánosra gondolt, aki otthon halkán s kimérten fogadja ügyfeleit, meg Istvánra, aki újabban nem törődött vele s talán már el is fordult tőle végkép, a szerelem, amiről mindig beszél, már csak üres játék. Mire hazamegy, István nem az övé s János egyedül... unalmas...

A szobalány most kopogtatott az ajtón s Lomniczy üzenetét hozta. Ha a nagyságos asszony véletlenül itthon van, fáradjon fel hozzá.

Lomniczy még feküdt a diványon s Elzát nagy doboz cukor várta, meg ürmös, sötétvörös, nehéz, bódító ürmös. A néma fiú erősen megfogta a kezét s újra, meg újra megcsókolta. Szótlatlanul, könyörögve nézett az asszonyra, Elza megveregette az arcát, anyásan, dédelgetve, ivott az ürmösből, megigazította a fiú feje alatt a párnát, aztán kiment, mert lentről zajt, hangokat hallott.

Az ajtó mellett, a tükörrel szemben lélekzetviassafojtva, csendben állott a kis nevelőnő. Elza egy pillanatra megállt s erősen ránézett. A lány a tükör elé állt s úgy pillantott vissza rá, az üvegből.

Asztalos lármával érkezett, félkesztyűjét elvesztette a gerincen s a titkárral akart újat hozatni a városból.

— Kötök magának egyet, — mondta Elza most.

— Az sokáig készül el, nekem délután már kell.

— Délután maradjon itthon.

Asztalos Elza szemébe nézett, sokáig állták egymás pillantását.

— Igazán mondja?

Elza állta a tekintetet s bölintott:

— Igazán mondom.

A fiú nem szólt többet. Maradék félkesztyűjét övébe dugta, dobogva ráta le magáról a havat, aztán megindult föl a lépcsőn, Elza után.

Az asszony ment elől, kunkori hajtincs játszott a nyakán, kis piros papucsra kérkedve kopogott. Asztalos ezt a hajtincset nézte, meg a piros papucsot, a kopogó sarkat s a harisnyát, amint az Elza vékony lábszárán megfeszült.

... És majd este visszajövök, ismét eljövök, — mondta sokkal később Asztalos, amikor még utóljára megcsókolta Elzát. Elza a kis piros papucsot kereste, aztán egy hosszú fésűvel belekapott a fiú kócos hajába. Alkonyodott, szürke felhők kergették egymást az égen, hó lesz az éjjel megint. Kigyúltak lassan a lámpák odakinn, a kis villanymotor pöfögni kezdett. Az étteremben megindították a grammofont. Valaki türelmetlenül csengetett a szobalánynak s az éles berregés végigfutott a folyosón.

Asztalos halkán kinyitotta az ajtót, gyorsan körülnézett, kilépett s lefelé indult a lépcsőkön. A fordulónál tükör nézett szembe vele, a tükrökhöz lépett s jól megnézte magát. A tükörkép elégedetten mosolygott vissza rá.

Elza később benyitott a tizenkilencesbe s leült a szótalán fiú mellé. Lomniczy egy papirost tett Elza kezébe, már délután ráírta betűit: Hol volt egész délután, vártam nagyon.

A szobalány most behozta a vacsorát. Elza kiöntötte a teát a csészébe, cukrot tett bele s vajaskenyeret kent. A fiú felírta:

SZERETNÉK KOMOLY BETEG LENNI MAGÁÉRT.

Besötétedett, gyenge szél indult s megrázta a hópelyhek párnáját. Később a fűtőlegény lépett be s tuskókkal tömte meg a kályhát.

Nem: János érkezett meg, hanem István.

István békülni jött, mert restellte a múlt heti csatát. Ha azon a csekélységen össze nem vesznek csütörtökön, Elza bizonyára nem hallgat az orvosra mégsem, hanem otthon marad. István érezte bűnösnek magát, most azért jött, hogy meglepje Elzát s megmondja neki, változatlanul szereti tovább, mert nem is lehet máskép. Reggel óta utazik s alig kapott szánt estefelé. Kétszeres árat ígért a kocsisnak, ha éjfél előtt fenn lesznek a hegyen, aztán háromszorosát kínált, erre a kocsis valóban megindult. A szállóban mély csend van már, a kártyások is szobáikba vonultak, csak a portás ül ébren kis asztala előtt s hosszú számoszlopokat ad össze egyre álmosabban.

— Sajnos, nincsen szobánk, megteltünk, — áll föl a portás rémülten, mert nem számított vendégre senki, — méltóztatott volna telefonálni előbb.

— Hm, — tűnődik István, — erre nem számítottam, kérem. Jó volna, ha a tizenkettes hölgyet értesítenék.

A portás papucsot ránt, vállát összehúzza, fázósan indul fölfelé a

lépcsőr. Sötét van a folyosókon, a portás kis kézilámpával jár, a lámpákat a gondos direkcio éjfélkor eloltja mindenütt.

A portás kopog a tizenkettes ajtón. Nem felel senki. A portás újra kopog s újfent, sokáig.

— Ki az? — kérdi egy hang ijedten.

— A portás! Egy úr érkezett.

A csönd olyan mély, áthatolhatatlan, fekete, mint a téli éjszaka. Így tart ez sokáig, megállt az idő. A portás újra kopog.

— Nagyságos asszonyom...

— Aludni szeretnék. Miért zavarnak most?

István most előbbre lép s halkán szól be az ajtóhasadékon:

— István van itt. Most érkeztem, beszélni szeretnék.

Elza bent felsikolt s valami ijedt dobbanás hallatszik.

— Holnap reggel! — szól ki Elza, — holnap reggel, kedves István.

István fülét tapasztja az ajtónak s a rémült csendben hallgatózik. A portás lámpája fázósan reszket.

Mindketten az ajtóra figyelnek, a portás keserűen legyint, nem újság előtte, István torkát valami fojtogatja. Nem veszik észre, hogy a lépcsőn most lefelé halkán lépdél egy nesztelen, bicegő férfi s az utolsó foknál megáll. Dermedten kapaszkodik a billegő, nesztelen férfi a korlátba s a portás villogó lámpáját nézi, meg az idegen férfit, hosszú s havas télikabátjában, aki alighanem most érkezett.

Amit az idegen férfi beszél, befelé az ajtón, azt a hangtalan, bicegő alak úgy sem hallja. Mégis előrehajlik, hátha elkapna egy hangot, egy kiáltást, egy segítségkérő szót, de hiába markol a korlátba, hiába feszül meg mindegyik figyelve, nem hall a beszédből egyetlen hangot, a dobhártya nem rezeg egyet sem.

István süvítve szól be az ajtón:

— Magánál van valaki!

— István, majd holnap, — könyörög Elza odabenn.

— Nyissa ki, vagy rátöröm az ajtót.

Most a néma fiú különös dolgot lát. Az ajtó, a szépasszony ajtaja váratlanul, hirtelen, kicsapódva megnyílik, a portás kezéből kirepül a lámpa s a vaksötétben valaki elrohan mellette s nekiütődik. El sem kaphatja az ismeretlent, félrelódítja az illető, aztán felrohan a lépcsőn. Eltűnik.

Néhány pillanatig észvesztő sötétség, a rettentő csöndet még a süket Lomniczy is hallja. Hasítani lehet a sötétséget s a hóhullás hallható a csöndben.

Most gyufa sercen: az újonnan érkezett gyújt világosságot, István.

— Elza, — kérdi, — mi ez?

A gyufa vékony lángjánál azonban István, aki most érkezett, magas, sötéthajú férfit lát, fiatalembert. Gyereket. Ott áll az Elza ajtajában,

magasra nyúlik, mint az ajtó, elállja az utat s két karja nekifeszül a két ajtófélfának. Hangtalan s szóttalan áll Istvánnal szemben, elszánva, öszszeszorított ajakkal, villog a szeme is. Elzát nem látni most sem még, valahol a parázsló kályha mögött áll, rémulten s dideregve. István orrát vékony kis ibolyaillat csapja meg, ez nem parfüm, ez friss virág.

A portás most megtalálja elgurult lámpáját s az ajtóban álló férfira világít.

— Lomniczy, ... — kapja kezét szája elé meglepetten.

A néma, hangtalan fiú az ajtóban áll, oszlop, szobor, megmozdíthatlan. István most hozzá lép, két kézzel ragadja meg és halk, sístergő dühhel súgja a haragját:

— Kicsoda maga, hogyan merészel. . .

A szóttalan alak nem felel. Most már mosolyog is, szembenéz Istvánnal, merészen, elszántan. Nem szól.

István az arcához hajol, öklét mutogatja, úgy kérdi:

— Hogy hívják? Mi a neve? Mit kerestet itt?

Lomniczy leböcsátja mindkét karját, neki támaszkodik az ajtófélfának, kicsit felszisszen, mert fájós bokájára nehezedett és merően viszszanéz Istvánra. Aztán óvatosan, lassan a szoba felé fordítja a tekintetét, ott, a kályha mellett valahol Elzát sejtí, aki még mindig ijedten áll.

A portás lámpája bevilágít Lomniczy arcába. A fiú összehunyorítja a szemét, de állja a fényt.

— Ez süketnéma, uram, — szól később a portás, — ez nem fog valáni.

Ott áll Lomniczy, a szóttalan szerelmes, magasan, diadalmasan, szemében különös fények bújkálnak, mint aki győzött. István szemben vele, kiegyenesedve, sötét gyanúval szívében s állnak, állnak hosszú ideig, méregetik egymást. A portás kezében reszketni kezd a kis lámpa.

— Uram, — szólal meg a portás, — mégis találnék egy megoldást, ho'nap reggelig van egy üres szobám a manzárdon.

A két férfi nem mozdul.

— Uram, — könyörög a portás, — legjobb lesz, ha most lépíhen.

István vállat von, hirtelen úgy érzi, nagyon megöregedett. Hátrább lép, bólint, még szólna valamit, aztán csak legyint s megindul a portás után a nyikorgó falépcsőn.

A szóttalan fiú ott áll az ajtóban, némán, mozdulatlan, mint az oszlop. Nem hall semmit, nem is szólal meg, csak a fényt látja, a portás lámpájának gyenge sugarát, amint a lépcsőn fölfelé kanyarog, aztán elvész a sötétben.

Szemle

ST GERMAIN TŐL A NEMZETISÉGI STATUTUMIG.

A St. Germaini szerződés olyan állapot szentesítésére történt, melyet a nemzeti önrendelkezés elvének a jegyében teremtettek meg. A szerződésben vajmi kevés szó esett az önkormányzatról, mint a nemzeti önrendelkezés kisebbségi sorsban természetes formájáról. Kárpátalja kifejezetten megállapított autonómiáján kívül legfeljebb abban láthatjuk az önkormányzat nyomait, hogy a kisebbségi szerződés burkoltan magában foglalja a nemzetiségeknek járási keretben való kollektív elismerését. Nem azt mondja, hogy az egyes embernek önmagában ilyen vagy amolyan joga van, hanem ezeket a jogokat egy csoportos előfordulás előfeltételéhez köti. Minden autonómia első lépése, hogy a jogosult egyéneket kollektív közösségeknek ismerik el, de a st. germaini szerződés gyér magjait elhordta az egyoldalú politikai felfogás és a többség szemében a kollektív elismerés és az önkormányzat is tabu maradt.

Ezzel szemben a nemzeti csoportok, elsősorban a németek és mindennek előtt a szlovákok, akiket a hivatalos felfogás egynemzetűeknek, a teória pedig ugyanazon nemzet szláv ágának kezelte, kezdetől fogva a nemzeti önrendelkezés természetes alapjára, az önkormányzat kívánságára helyezkedtek. A németek „National Verband”-ja már 1920-ban állította fel ünnepélyesen ezt a követelményt a parlamentben, a szlovákok autonómista része azóta sem szünt meg önkormányzatot követelni. Az ellenzéki magyar pártok hosszú évek során meglegegedtek a kisebb konkrétumok, a sérelmek hangoztatásával. Az önkormányzat gyakorlati tervbevételétől a kisebbségi sors első 15 évében több ok riasztotta vissza az ellenzéki magyarságot. Kezdetben a provizórium érzése; mely nem engedett a status quo alapján gyökeresebb megoldásokat felszínre kerülni. Legnagyobb mértékben pedig a kisebbségi sors szokatlansága volt az oka annak, hogy a magyar ellenzéki politika nem tudott általánosabb fogalmazáshoz eljutni. Ezzel szemben a lenini elvek alapján álló kommunizmus és a Renner-Bauer iskolából kikerült szociáldemokrácia a köztársaság fennállásának első éveiben az autonómia elvét tűzte ki akkor még vérpiros zászlajára.

A további fejlődés éppen fordított irányban történt. A kezdetben radikálisan autonóm csoportok mindinkább elhalkultak. A kommunistáknak és a szociáldemokratáknak éppen az az alapérzésük hiányzott, ami az autonómia egyedüli létjogosultságát képezi: a nemzeti érzés. Leninnél arról van szó, hogy az autonómia elve „az elszakadásig” érvényes. Lenin ezt komolyan gondolta, mert ő csak a liberalista-kapitalista „nemzetieskedés” éráját ismerte, melyben a nemzeti érdek az uralkodó réteg cégé-

rét jelentette, melynek jegyében a többi osztályt elnyomhatta. Lenin nem tudta és nem is tudhatta, hogy a nacionalizmusnak új és diadalmas kora esedékes. És Lenin azt sem tudhatta, hogy a nemzeti érzés, mint erkölcsi érzés felvirradásának a napja egyúttal a nemzetköziség, jobban mondva a nemzettelenség humbugjának az alkonyát jelenti. Ez az összeütközés ismétlődött meg a csehszlovákiai kommunista és szociáldemokrata keretek belsejében is. Mindkét esetben a többség nacionalizmusa és a kisebbségek nemzettelensége győzött. Az önkormányzat követelését éppen ma, amikor a legaktuálisabb, egyiküktől sem lehet többé hallani. — Anynyival öntudatosabban fejlődött tovább az ellenzéki pártok magatartása. Egy-két év óta az általános mondatok helyébe: „a nemzeti csoport kollektív jellegének az elismerése, az aránylagosság, a kultúraautómia különböző formái, a pénzügyi önkormányzat”, sőt mint minden követelés csúcspontja, a szudétánémetek önálló rendőrségének a gondolata lépett.

Az Anschluss hirtelen lepergő eseménye annyi békésen szunnyadó erőt szabadított fel, hogy hatalmas felszínretörésükkel még a kormányzás nehézkes gépezetét is lendületbe hozták. A német nagyhatalom erejét, az orosz segítség kérdését, (a litván konfliktusban Oroszország azt jelentette ki, hogy háború esetében nem fogja a litvánokat Lengyelország ellen támogatni) és végül a nyugati nagyhatalmak elég későn történt felébredését, hogy a kisebbségi kérdés mégis csak „nemzetközi jelentőségű” kérdés — ahogy a szerződések fogalmazták meg 1920-ban — melyet a béke érdekében meg kell oldani.

Az önbeismerés két tényre világított rá: a kisebbségeknek, vagy helyesebben mondva nemzetiségeknek a kérdését semmiféle általános keret kielégítően nem szabályozza. Kollektív jogaik sehol sincsenek, kollektív egyenrangúságuk sehol sincsen kimondva. Minden apró-cseprő flasromokkal van teleragasztva, melyek alatt nyitott sebek sajognak. A másik tény még súlyosabb, még mindennapibb volt: a törvényes útvesztők paragrafusaiban rejtőző rendelkezéseket hézagosan és sérelmesen hajtják végre, mert nincsen olyan háttér, mely a teoretikus és individualista egyenjogúságnak gyakorlati és kollektív életet adna. Az adás és kapás, az ajándékozás és a megajándékozottság lealacsonyító rendszerének minden visszas fénye hirtelen tört elő a sötétebből.

Igy érkezett el a pillanat, amikor az illetékes tényezők egy általános rendezést helyeztek kilátásba. A minden nemzetiségre egyformán érvényes nemzetiségi státútum lett a jelszó. A cél nyilvánvaló és határozott, de a kísérő körülmények és a mellékgondolatok teljesen mások, aszerint, kinek a véleményéről van szó. A többség a megoldást várja a státútumtól és a nemzetiségek is ezt szeretnék várni. De szívesen azt hinnék, hogy a megoldás nem annyit jelent, hogy egy kifelé mutató, de befelé ki nem elégítő, propagandacéloknak viszont teljesen megfelelő rendezésért: az elv, az erkölcsi felfogás kerül az áldozati asztalra. A nemzetiségeket ez a

félelem teszi óvatossá és kételkedővé. Semmiesetre sem csökkenti ezt a tartózkodást az a körülmény, hogy mindeddig csak nagyon gyér és egymásnak eléggé ellentmondó hírek kerültek a nyilvánosság elé.

Igy többször volt arról szó, hogy a státútumot az illetékes minisztériumok csak kidolgozzák, viszont elfogadtatását a nemzetiségek hozzájárulásától teszik függővé. Kik lesznek majd a hivatalos vélemény szemében a nemzetiségek képviselői? Ha azok a hírek megfelelnek a valóságnak, melyek az aktivista, sőt kommunista nemzetiségi nyelvű, de nemzetetlen érzelmű képviselők bevonásáról sugdolódnak, akkor a státútum máris a légüres tér felé gravitál.

Teljesen bizonytalanok a státútum tartalmáról szóló hírek is. Némelyek szerint csak kodifikálásról lesz szó. Ebben az esetben semmi szükség sem volna arra, hogy néhány minisztérium hónapokon át a legizgalmasabb munkával töltse el az idejét. Ezt a munkát néhány jogász is el tudja végezni hasonló eredménnyel. Hodža miniszterelnök egyik legutóbb adott intervjújában azt hangsúlyozta ki, hogy a státútumnak két vezérelve lesz: az egyenjogúság és az aránylagos részesedés. Ezt a két elvet, különösen az elsőt nem lehet alkotmányváltoztatás nélkül keresztülvinni. Ezért helyesen hangsúlyozta egy ízben a miniszterelnök — Anglia felé —, hogy a gyökeres rendezés érdekében ettől a lépéstől sem fognak visszariadni. Viszont hogy értendő akkor az a kijelentés — ezúttal Franciaország felé —, hogy az alkotmány és az eddigi törvénykezés van olyan rugalmas, hogy a státútum elveit minden megváltoztatásuk nélkül is meg lehet oldani? Pl. hová kerül az az elv, hogy a köztársaság minden nemzetiségének a nyelve egyenrangú államnyelv? Volt olyan híradás is, mely a többség védelmének a leszögezésében látta a státútum legfontosabb hivatását.

A legkirívóbb különbség a hivatalos többségi tényezők és a csehszlovák közvélemény között tátong. Ezt a szakadékot nem tudja néhány még olyannyira is nemes tett betemetni. Amikor az egyik napon a miniszterelnök kijelenti, hogy minden kérdést a legteljesebb jóakarat és megértés alapján kell megoldani és ugyanakkor a csehszlovák sajtó vezető szervei arról írnak, hogy a németek és magyarok provokálásának végre erélyes kézzel kell véget vetni. Másnap pedig Stránsky, az ismert prágai tekintély arról értekezik, hogy a csehszlovák állam sohasem lehet nemzetiségi állam, hanem mindenkor csak nemzeti, mert ezt az államot a csehek és szlovákok teremtették meg a maguk számára és ez az állam az ő tulajdonuk, csak vannak mellettük mások is. Tehát egy tekintélyes politikus százezrek nevében az ajándékozó és ajándékozott dalát énekli, miközben a hivatalos tényezők a külföld felé azt hangoztatják, hogy a köztársaság minden nemzetiség közös állama. Ezt a szakadékot csak hosszú évek téltudatos nevelése és munkája tudná kitölteni.

Végül van a státútumnak egy nagyon érzékeny Achilles sarka. Leg-

tökéletesebb és legkielégítőbb formájában sem tudná a szlovák kérdést megoldani, még kevésbé a ruszin problémát.

Ezek a kételyek természetesen erősen befolyásolják a nemzetiségek minden jóakarató várakozását. Egy bizonyos, a státútum csak akkor fog gyökeres megoldást hozni, ha 1. a legteljesebb önkormányzatot adja meg minden nemzetiség számára és 2. ha vele egyidejűleg megoldják a szlovák és ruszin kérdést is.

D. Z. N.

AZ ÚJ SZUDÉTANÉMET TÖRTÉNETSZEMLELET

A szudétanémetiség Henlein Konrád vezérlete alatt oly nagyarányú népi egységmozgalommal hívta föl magára a világ figyelmét, hogy ezzel csak a hitleri nemzeti szocialista mozgalom hasonlítható össze, annál is inkább, mivel henleinizmus és hitlerizmus közös szellemi és germán népi forrásokból táplálkoznak. Ezt legújabbán már a henleinizmus is nyíltan meghirdette, amikor a mozgalom vezére ez év áprilisi karlsbadi beszédében a nemzetiszocialista világnézettel teljesen azonosította magát. A henleinizmusnak mégis vannak önálló gyökerei, vagy legalább is van önálló útja, hiszen a szudétanémetiség úgy a múltban, mint a jelenben a német birodalom határain kívül töltötte életét. Nemrég pedig még politikai szempontokból is hasznosnak és célszerűnek bizonyult, hogy a szudétanémet egységmozgalomnak a hitlerista mozgalomtól elütő részleteit minél jobban kidomborítsák, mert hiszen a cseh vád, hogy a szudétanémetek a birodalom uszályhordozóivá lettek, nem volt mindig kellemes és szó nélkül hagyható. Ilyen célszerűség, de nem kevésbé a tudományos kutatás lelkesége hívta életre a szudétanémet történetírás legújabb művelőit, akik közt Csehszlovákiában Pfitzner József, prágai német egyetemi professzor, kétségkívül a legnagyobb tekintélyre tett szert. Ez az új szudétanémet történelemszemlélet abból indul ki, hogy a Szudéták alatt élő német néprész mindig az egység felé törekedett, s csak a kedvezőtlen körülmények akadályozták meg abban, hogy 1935-ig kellett várni, míg Henlein megvalósította a szudétanémetek közös táborát.

Pfitzner József két alapos könyvben írta meg a szudétanémet egység történetét. (*Sudetendeutsche Einheitsbewegung und Sudetendeutsche Geschichte*, Verlag Karl H. Frank, Karlsbad-Leipzig, 1937.) Az új történelemszemlélet, amelyet Pfitzner is meghonosít, háromféle történelmi érzést különböztet meg a szudétanémet lélekben: az országoként jelentkező „Landespatriotismust”, amely cseheket és németeket egyformán megejtett és egymáshoz közel hozott. — A tizennyolcadik században Bécsből, különösen II. József alatt, új patriotizmus teregette ki szárnyait a szudétai németek fölé: az osztrák állami vagy birodalmi patriotizmus (*Osterreichischer Staats- und Reichspatriotismus*). E birodalmi patriotizmus némileg közelebb hozhatta egymáshoz a „Landespatriotismus”-ban élő németeket és erősíthette a népi közösségi gondolatot is. — De még

harmadik patriotizmus is hatott, bár gyérebben, mint a két előző: s ez a német-római birodalmi patriotizmus (Röhmisch-deutscher Patriotismus). E háromféle patriótaérzésnél kezdődik a szudétanémet egység felé törő mozgalom: e mozgalom sikere pedig egyet jelentett a szeparatista Landes-patriotizmusok leküzdésével. Mert a Landes-patriotizmus veszedelmes, akik ennek hódoltak, cseh és morva földön a cseh nép és történelem szeretetére nevelődtek általa és a cseh nemzeti öntudatot erősítették. Ez a szudétanémet szemlélet teljesen elveti azt az „őslakos” fogalmat, amelyet például a magyar történetiszemlélet alkalmaz Szlovákia földjén. Érdekes párhuzam: a szudétanémetek elvetik a Landes-patriotizmust, mert félnek, hogy ezáltal cseh és német oly közel kerül egymáshoz, hogy már csak egy lépés kell a közös cseh-német patriótaérzéshez, amely jelen helyzetben nyilván a csehek nemzet érdekeit szolgálná ki, — mondják a szudétanémetek és a történelemmel is bizonyítják, hogy a nemzetiségi szeparatizmust elhomályosító Landes-patriotizmus mindig a csehek javára dolgozott... Ezzel homlokegyenest ellenkezik az ú. n. őslakos szemlélet, amely — per analogiam — a szlovákiai Landes-patriotizmusban nem talál semmi kivetni valót, sőt egyedül ebben látja a lélek és szellem történelmi eredményeinek fennmaradását. De ahogy ellentétes a „Landes-patriotizmusra” vonatkozó szudétanémet és magyar szemlélet, éppen úgy — csak megfordítva — kétféle a cseh szemlélet is aszerint, hogy a történelmi országok „Landes-patriotizmusát”, vagy Szlovákia őslakos patriotizmusát vizsgálja, s ez utóbbi — mutatis mutandis — nyilvánvalóan nem más, mint az előbbi. A csehek a történelmi országokban a Landes-patriotizmusra buzdítanak a németeket is, és ennek jegyében appellálnak a nemzetiségi békére — Szlovákiában viszont az irredentizmus vádjaiktól sem riadnak vissza, ha az őslakosok közös lokálpatrióta érzése kerül szóba. Ez a cseh szemlélet örökös kettősségből származik: a történelmi országokban ugyanis az államalapítás kezdeteitől fogva a történelmi kategóriákra támaszkodtak, Szlovákia esetében viszont a természetjogra. Ezt a felsorolást még ki kell egészíteni a szudétanémeteknek a szlovákiai németekre vonatkozó szemléletével: ők konzekvensek, mert Szlovákiában is elvetik az „őslakos patriotizmust”, föl akarják szabadítani a szlovákiai németeket a magyar múlt „elnemzetlenítő béklyói” alól, károsnak látják az évszázados tradíciókat, mert ezek a Pozsony- és Körmőcbánya-vidéki németeket, meg a szepességi cipszereket a magyar életformához kötötték. E szemlélet szerint az államfordulat is „bizonyos tekintetben” a kárpáti németek sorsát jobbra fordította, s nemcsak azért, mert német iskolák látogatóivá és a német kultúra megtért apóloivá tette őket, de főleg: hogy megtalálhatták a szudétanémetekhez vezető utat, immár a szoros testvériséget is a „Volksgemeinschaft” kötelékében, ahol a szudétanémetek „bátyjuknak” nevezik magukat a kárpáti németekkel szemben.

Az 1918. évi államfordulat különben a szudétanémet egység történetében is fontos szerepet játszik: a csehszlovák köztársaság megalakulása ugyanis utolsó és igen fontos lökést adott a szudétanémet sorsközösség beéréséhez. A szudétanémet történetíró rámutat arra, hogy még a „szudétanémet” név is csak 1918 után nyert általános polgárjogot, amikor az államhatárok körülvonták a szudétanémetiséget és minden félreértést kiküszöbölve az egység teljes megvalósulását tették lehetővé. Mert bizony 1918-ig e szudétanémet egység elé sok akadály gördült. A történész jóindulata bizonyos segédeszközökhöz is nyúl, hogy legalább a szudétanémet egység után kiáltó vágy folytonosságát bizonyítsa. Így Pfitzner is, aki felfedezi a „szudétanémet előőrsek” jelentőségét: ezek az 1848-as időkben jöttek létre Bécsben és Lipcsében. Az „előőrsek” szudétanémet tömörülések voltak — Lipcsében szudétanémet emigránsok alapították, akik nagynémet meggyőződésük miatt hagyták el Ausztriát; — a két előőrsek jelentősége pedig abban rejlik, hogy nacionalista szellemben tartották össze a különféle szudéta vidékekről érkező németeket, s ezzel a közös sors vállalását készítették elő, küzdve minden szétforgácsoló táji, vagy érzelmi szeparatizmus ellen. Mintahogy általában a szudétanémetiség a mai szudétanémet történetíró szemében az „egység” hivatástudatával áthatott németiséget jeleníti meg. E műtszemléletet az egységeszme paroxizmusig fokozódó lelkesedése fűti: mindent az egységesen keresztül lát, ami igen szép, mert minden nemzetnek egységre van szüksége, s ez a vágya. De mint minden tendenciózus és dogmatikus magatartásban, úgy e szudétanémet „egység”-történetírásban is sok a romantika és propaganda: a jelen szempontjainak a multbaverítése s általában a meglévőnek a történettel való könyörtelen igazolása, — ez szinte a modern cseh történet íráshoz hozza közel a szudétanémetek műtszemléletét: de a „szép” jelenben állva — úgy látszik — erre mindenki jogot formálhat magának.

A szudétanémet egységmozgalom történetírója csak „siettető mellék-erőnek” nyugtazza el a birodalmi nemzeti szocializmus hatását is, mert szerinte a cseh nacionalizmus háborúutáni soha nem tapasztalt expanziója is elegendő volt ahhoz, hogy meggyőzzön minden szudétanémetet a „maradékaltan egység és egyezés” feltétlen szükségéről. A csehek viszont úgy látják, hogy Henlein mozgalmának 1935 május 15-re — a nagy választási győzelem napjára — oly matematikai pontossággal kiszámított befejezése pusztán fikció, mert Hitler nélkül a szudétanémetek akár még évszázadokig járhatták volna az egységesülés diadalmas útját. Különbözik a hitlerizmus és henleinizmus közti viszony, — amely oly sokáig adott okot a cseh-német vitákra — most már tisztázódott, mert Henlein ma már nyíltan követeli a nemzetiszocialista világnézet szabadságát. Tehát nem is titkolja, hogy mozgalma nemcsak az autonóm szudétanémet erőkből táplálkozott — ahogy ezt kevéssel előtte még Pfitzner is szívesen bizonygatta —, hanem szoros — tehát egyenes és nem „mellékes” — kapcsolatot tart fenn a nácizmussal. Akárhogyan jött is létre a „szudé-

tanémet csoda”, nekünk magyaroknak nemcsak a puszta külsőségeket kell figyelemmel kíséreni — a mindenki által joggal irigyelhető nemzeti egységet —, nekünk a henleinizmus belső, eszmei tartalmát is ismernünk kell, így — többek közt — az új szudétanémet történet szemléletet különös tekintettel a történelmi patriotizmusra, amiben homlokegyenest ellenkezik — amint láttuk — a német és magyar felfogás bár Szlovákia és Kárpátalja földjén is mindjobban tért hódít az „egységesülés” etnikai eszméje a régebbi „őslakós” fogalmazással szemben.

BORSODY ISTVÁN

REND A ROMOKBAN. Illyés Gyula verseskötönyve.

Hetékig ezek között a versek közt éltem. Egy nyári emlék szakadt fel bennem: a tengeri tengeren hánykódtam így, a dermesztő hideg szélben, rozoga bárkánk hullámvasútként kapaszkodott a tenger meletmagas dombjaira, majd, mint a leejtett kő, pillanatok alatt zuhant a mélybe, — eloldva minden parttól ott voltam ilyen kiszolgáltatott, ott éreztem ilyen valóságosnak idgen elemek erejét.

A könyv, amellyel nem tudok betelni, Illyés Gyula könyve, — címében a komor és kissé dermedten süket alliterációval: „Rend a romokban”. De nem is az egész könyvről akarok most írni, — kétharmada, a hangvétel és a szöveg (néhányunknak, vagy akár sokunknak is, akik olvasunk verset) nem meglepetés.

A „Három öreg” még a „Szálló egek alatt” tájfestő és emberidéző Illyése üti itt le ismét a fájdalomtól elnehezült idill hangját a füstként tekerődő és füstizűen keserű nyés emlékezést, — azt a valóságot és hangulatot, amelyet ki tudna érzékibben idézni nála?

Egy nyír, egy nyár, egy sornyi krumpligály, a krumpli közt egy törpe délibáb, egy napraforgó... félszegen ezek várják tőlem hogy versbe lépjenek és mint az emberek a pusztáról tán elkerüljenek — Mert meggyűlölve vén szülőhőnát már futna innen mindenki tovább... a délibábbbban tocsogó akác, s én is, mint nyája után a juhász.

Körülbelül ez a kötet első harmada: a „Magyarok.”

A második harmad: a „Kacsalábon forgó vár.” A jobbágyivadék hánytorgatja itt letörülhetetlen, százasos sérelmeit. Ahogy másvalaki a családfejára büszke. Illyés az ősök megtorlatlanul elszenvedett útéseit örökölte — és nem adná a puszták népének ezt a nemesi levelét semmi engesztelésért. „Mintha apám s minden ősom — dohogott volna ott alant, — jajongott volna fel a sírból: — verte a rengő padló talpamat”, — érzi a hajófedélzet nyugszékén. Forrón, a kamaszfijúság szertelen hitével, seibeivel, lázadásával tud gyűlölni, Ludas Matyiból van benne valami, aki háromszor vert vissza minden egykori megalázást. Kemény osztályszemlélet ez az attitűd, engesztelhetet-

len elzárkózás, Petőfi utolsó verseinek példája, amelyből csak a képviselőjelöltség, a nyílt levelek, a proklamációk és a márciusi napló felé lehet kitörni. Az izzó, folyékony vas fröcsköl ilyen tüzes sebeket, — igen, ezt a háborgást is ismerjük, Illyés Gyula forradalmian nyugtalan költészetét, amely szándékos ostorcsapás amely első kötetétől mindmáig nem tudott csitulni. Mit feleljünk rá? A költőt idézzük sajátmaga ellenében, a Völgység felé szálló sóhaját: „Szépülj meg nekem is! Vaskos fájdalomaim ércét váltsd tündéri kohódban aranyra!”

És mintha ebben a kötetben Illyésnek megadatott volna a megváltás. A befejező „Jelek” ciklusban, az utolsó harmadban van húsz-huszonöt olyan nagy vers, amely egészen új arcát villantja meg. A dúlt arc után a megkövesedett, a halálra készülődőt, az elmúlás völgyeibe letekintőt. Milyen méltóságteljes lett, milyen döbrent csend támadt benne.

Nem tudom kisebbel kezdeni, — engem az utolsó Vörösmarty-versek (a félelmetes „Vén cigány”; a borzongató „Előszó”) tragikus vízióira emlékeztet Illyés új hangja. Ki nem érzi a borzongást, ha szemtől-szembe kerül nyugtalanul sötét színekbe öltözött látomással:

A madarak, a madarak!
Éles repedések a kéken
Feszülő évszak szövetében.
Fülsértőn hogy mállik-szakad
Festményem, égi tervezésem!

Országok, tájak, szigetek,
Melyekbe reményem vetettem,
Gályák süllyednek körültem!
Mindegyiken egy szűz eseng.
Míg a hab szájába nem fröccsen.

...Egy elszabadult vak király
Keringőt topog a sötétben.
A vastag habok tetejében
Száll föl-alá, mint a sirály!
Gyermeki sípláda kezében.

Hallgassatok mindannyian.
Dalomat meg ne zavarjátok,
Mely messzehagyva a világot,
Mint álmodó madár suhan.
Lebukik, ha fölriasztjátok.

Aki beoltotta magát ezekkel a sorokkal, mikorra felejtheti el vajjon ezt a látomást?

Vagy azt a másik, nehéz őszi képet?

Betelt az év; ez volt az áldomás.
Törlik szájukat illedelmesen.
Még egy ütés, egy végső. Nincs tovább.
Foszlanak is szét a réteken.

Fénylik a fonnyadt fű. Az ól, a csűr
ragyogva izzad és csöpög. Amott
egy szántógép a gőzlő domb mögül
a ködön át az égre vánszorog.

Ez az égre vánszorgó szántógép — megint
csak Vörösmarty súlyos, döbbenetes fantá-
ziája! És milyen szorongó kapcsolatban van
Illyés is a 49 után Nyégen megbűvó költő
démonával — a borral.

Pincém előtt a fára seregélyek,
aztán az alkony települ csipogva.
Pohár boromban figyel még az ének,
de nem vágyik már szám, hogy eldalolja.

Milyen férfias, fojtó, komor erotika füs-
től ilyen sorajból:

Jó fürdő, vetkező helyet
keresgéltem a partokon,
Alkonyult, Vörös-feketébe
öltözködött a Balaton.
Mint óriási bársonyszoknya
úgy rezgett, suhogott a víz.
Szélén a fel-felcsillanó hab
a tiszta, gazdag csipkedés.
Így rengett, így járt, — járt egy ősi
lassú, de vaskos ütemet.
A szélben érces dalt sziszegtek
a testes, borszagú hegyek.

De mi okozta hát ezt a változást? Miért
lett a fiatalember a „hessenthetetlen éj” költő-
je? Kalandozó képzelete mikor vált hüt-
len előőrské, ki az alkonyi hegyről csügged-
ve vissza sem int már barátai felé? Miért
vágódik arccal le a sárba, mintha gránátok
vitatkoznának fölötte? Mi ez a szomorú-
ság, amely így kérlel: „Barátaim, elhagy-
tatok, ó ne térjeteK vissza még! Hagyj te is
kicsit, szerelém!” Mit látott az ember, aki
ennyire leszámolt mindennel és ennyire re-
ménytelen: „Nincs maradék. Se magosság,
se jajszó, — Mennyből mentőöv nekem
nem esik, — se kötélhágcsó a Hajnalcsil-
lagról. — Tudom a zsinórpaddás titkait.”

A feleletet ő maga adhatja csak meg:

Süt a nap. Nyár van. Káprázón ragyog
a férfikor. Leplét ejtve a környék
ezer fényével int és mosolyog,
s te, — mily elfeledt

hatalmak baljós árnyak visszajöttét,
micsoda barbár mitológiák
kúszását érzéd feléd napra nap,
dobogó szívvel e derüs világ
tündöklő tájain,
mióta ezüsttel vegyül hajad?

A költő találkozott a férfikkorral. S nem
mondhat többé mást:

Fogoly vagy. Hang lehetsz csupán.
Nehéz sarába bár a földnek
Áruló gyökerek kötöznek,
Tanúld el életed csúcán
Vad pátoszatát a szál fenyőknek.

ILLÉS ENDRE.

KINCSKERESŐK.

Jékely Zoltán regénye.

Nagy nyomorúság és szorongatás ide-
jén — mondja Jékely Zoltán — az embe-
rek mindig eldugott kincsekről álmodoz-
nak, titkos barlangokba rejtett kád aranyak
után kutatnak.

A „Kincskeresők”, a legteltebb és leg-
zengőbb hangú fiatal magyar költő első re-
génye az 1930-as évek Erdélyét idézi. Egy
hegyek közé ékelt kisvárosban vagyunk,
úgy sejtjük Enyeden. A városkát — mint
járványos betegség — önti el egy váratlan,
vad kincskeresési láz. Mindenki elkapja:
szelid kisdíákok és iskolakerülő csirkefogók,
álmodozó fantaszták és aljas rendőrspiclik,
bogaras öregurak és a kollégium tanári tes-
tülete. Egyszerre öt csapat is elindul, öt-
felől, ötféle hagyomány, írás, útmutatás
alapján a lidérc üldözésére: egymást meg-
előzni akaró, egymás ellen acsarkodó kül-
nitémények.

Jékely Zoltán verseinek nemes anyagú
melankóliáját nem egyszer olyannak érez-
tük, mint a völgyek felé szálló őszi ködö-
ket. Ebbe a mindent eltakaró ködbe, titok-
zatosságba és szomorúságba a költő ez al-
kalmommal nem egy verssel, de egy regény-
revaló prózával hajtott bele.

Erről a könyvről, Jékely Zoltán első re-
gényéről néhány kritikusa azt írta: ifjúsági
regény felnőttek számára. Rosszakaratú ér-
tetlenség, süket és hamis vád. Komolyan és
határozottan meg kell védeni a könnyen
ítélkező „gyorskritikusok” ellen a kitünő,
fiatal költőt, akit egyetlen hiba terhel csu-
pán, — regényében is költő maradt. És
sietve tegyük hozzá: nagyon tehetséges,
nagyon érdekes költő.

Mi a világ Jékely Zoltán és regényhősei
számára? Sűrű, fehér köddel belepatt erdő,

melyben elvész az út, tompa a székérvörzés, messziről és elhalva jön a kiáltás, feloldott és bizonytalan minden kontur. És mi az élet: nekivágni ennek az erdőnek... — nekivágni a kalandnak, a bizonytalanságnak, az érzelmeknek, a titkoknak, a különös figuráknak, a háttorzongató helyzeteknek. Nekivágni fiatalon, diákszívvvel, hősi tisztasággal és kandikáló kíváncsisággal.

A kaland... Jékely kitűnő tájékozódású, remek kultúrájú író. A kalandot nem restelli Jules Verne modorában elképzelni; finomításában, lírai áthévitésében elmerészkedik viszont Alain-Fournier felejthetetlenül szép álomkönyvéig, a Grand Meaulnesig. Egészen különös, idegen csillagról ide-sugárzó láz, ahogyan regényében a földalatti titkokat, a gyors meggazdagodást keresik áhitatos kisdíjakok, züllött kamaszok, titokzatos öregék, szerelmes lányok. Sőt egy egész iskola ifjúsága, tanárai vezetésével. A fejezetekben és a fejezetek között emberek különös módon meghalnak, de haláluk előtt még különösebben élnek. Mindenütt rejtett üreg, tompán kongó fal, nehezen megfeythető írás rejtőzik. Az élet enyhe guignol, magyarázat pedig nincs semerre. Az egész regényt versatmoszféra veszi körül, amelyben nem érvényesek a földi szabadesés törvényszerűségei. Az elejtett tárgyak itt felfelé kezdenek szállni. — minden titokzatosság anyja, a hold felé.

Mindez így van. És mégis egészen így. Mert ha Jékelynek csakugyan sikerült volna ezt a lebegő verhangulatot prózába átmenteni, a regénye akár remekmű lehetne. A „Kincskereső”-ben azonban sok gyenge, kiforratlan, s főleg éretlen részlet is van. És éppen a végővarázslator: az álombeli lebegést nem egészen sikerült belénk oltania. Regénye végig sejtelmes titokzatosság, de mi, olvasók, az utolsó oldalig attól rettegünk: ha ez a titokzatosság közben szétpattan, nem marad mögötte semmi.

ILLÉS ENDRE.

DALLOS SÁNDOR:

Dunántúli legendás könyv.

(Nyugat-kiadás.)

„Ne tekintse az olvasó ezeket az írásokat valami rendszeres néprajzi gyűjtés eredményeinek, amelyek mögött hosszú utak, fáradtságos kutatások és helyszíni jegyzetek állanak... Egytől-egyig itt íródtak egy budapesti lakásban, míg kint a kánikulában villamosok csengettek, autóbuszok túlkölteket, luxuskocsik rohantak divatos kocsmákba vagy divatos fürdőhelyekre... Ezeket

a lélek és az agy redőiben még a gyermekkori falumból hoztam el ízeikben, hangokban, elpöngő melódiákban s természetesen tárgyi emlékekben is... Mert életemnek gyökéri részével azok közé tartozom, arra a tájra és abba a lelki közösségre, ahol ezek a legendák születtek.”

Ezzel a vallomással vezeti be Dallos Sándor legújabb könyvét, amelynek nagyszerűen a Dunántúli legendás könyv címet adta. Ha nem olvasnók el azt az alig hat oldalnyi bevezetést, amellyel Dallos nyolc remekbeszabott elbeszélését útnak indítja, talán azt hinnők, hogy a magyar népmesének is megszületett a maga Bartók Bélája, aki heteken és hónapokon át járta a Dunántúl magyar falvait, hogy a magyar népmese gazdag terméséből a maga szüzi tisztaságában kiválassza azt, amit a mai gyökértelen irodalmi kavargásban fel lehet ragyogtatni: imé, itt van az ősforrás, amelyhez most is vissza lehet és vissza kell térni.

De Dallos nem szociográfus, sem etnográfus és nem népmegyűjtő: egész egyszerűen „csak” író(aki „életének gyökéri részével”, izzó szeretettel most is ahhoz a röghöz tapad, amelytől elindult; a földhöz és mindahhoz, amit ez a föld, ez a rög jelent, magasságokat és mélységeket, vágyakat és nagy elszánásokat, csodálatos felemelkedést és tragikus elbukásokat. És így nem is akar mást, mint ezt az életet, ennek mélységes szépségeit megmutatni s mert igazi nagy író, ez a feltárás minden külön cél és szándék nélkül is útmutatás lesz.

Dallosról ma már az irodalmi közvéleményre támaszkodva mondhatjuk, hogy az erdélyi Nyirő József mellett egyik leg-egyénibb, legerőteljesebb novellistánk. Az 1938. évi Baumgarten-díjat is mint az új novellista-gárda legtehetségesebb tagja kapta. Nyirő is, Dallos is, egyedül állanak mind a ketten. Nyirő a Székelyföld tragikum felé hajló borus misztikumának a megszólaltatója, Dallos Sándor a külön couleur locallal bíró Dunántúl derűsebb, napfényesebb, optimistább lelkiségét mutatja meg. Dallos elbeszéléseiben is szomorú, küzdelmes sorsok tárulnak fel, de míg Nyirőnél mindig a szomorúság szépségét érezzük áradni felénk, addig Dallosnál minden felolvasd a jóság diadalába vetett hitben. És talán ezért érzi magához közelállóknak a népmese formáját is, amelyben nincsen lehetetlen, nincsenek korlátok, hogy a jóság és igazság mindig diadalmaskodjék.

A Dunántúli legendás könyvben csodálatosan egyesül a magyar lélek, helyesebben a dunántúli magyar lélek misztikuma és

Dallos írói egyénisége. „Nem kellett kitá-
lálni a meséket — írja — csak az ízek
alapján megadni a fonalat, feltámasztani
gyermekkoromat.” Igen: a dunántúli ma-
gyar lélek mélységeiből fakadtak ezek a
csodálatos mesék, ezeknek mély tartalma
és magas erkölcsi és szociális igazságai. De
bármennyire is igyekszik Dallos szerény-
ségből a maga személyét háttérbe tölteni,
ezekben az „átköltések”-ben, ahogyan ő
maga nevezi őket, az ő mesélő, vagy ha
úgy tetszik, írói nagysága bontakozik ki.
Az ő mesé meg, amely ott, Győrszentmár-
ton határában termett, az ő írói hangsze-
rén, megtisztult stílusán finomul ilyen tisz-
ta legendává.

Micsoda értékek, micsoda kincs lehet ott
az Illak-erdő táján, ha Dallos mintegy har-
menc esztendő távolságából is ilyen szépsé-
geket tud felragyogtatni. Épp azért, mert
ezek a legendák ősmagjukban ott sarjadtak
a magyar népi miliőben, Dallos legendás-
könyve a legszebb, legirodalmibb bizonyíté-
k, hogy a magyar lélek nem rideg racio-
nalista, hanem mélységes hittel hajlik a
misztika, a transzcendentális valóságok felé.
Ebben a spirituális életszemléletben, a népi
vallásosságnak ezekben a megnyilvánulá-
saiban ugyan feltör még itt-ott az ősi po-
gány magyar mitosz egy-egy késő hajtása
is. A népi léleknek ez a másik arca is nem
egy finom népmesében, Dallosnál, egy-két
legendában domborodik ki. De az igazi, a
valódi arc mégis csak a misztikum felé haj-
lik, mert hiszen Dallos szerint: „Jézus és az
Ostyá bent él a szívükben.”

Dallos Sándor Dunántúli legendás köny-
vének ez a legmélyebb, legigazibb tanulsá-
ga. Ezt hirdeti azok felé, akik kifelejtik a
magyar lélekiségből a legszebb kincset, a
szív legmélyén élő hitet. Az aszúszőlőnek,
a Búzaszem csodájának mélységes szociális
igazsága és A vén tehén és Az esőember
csodát látó világa a misztikumtól átítatott
és transzcendentális igazságok felé szárnya-
ló magyar lélek legszebb irodalmi megnyi-
latkozásai.

Dallos Sándor írói művészetéről stílusá-
ról elég annyit mondanunk, hogy minden
egyes legendája remekbeszabott alkotás. A
népmese hangja és formája pedig adott ke-
reték, amelyekben Dallos Sándor hit- és
mélységes humánuma a legtisztábban meg-
nyilatkozik.

— Sajnos — Dallost Szlovákiában még ke-
véssé ismerik, noha az új magyar prózairo-
dalom egyik legértékesebb egyénisége. Talán
most, hogy a Dunántúli legendás könyv-
ve megkapta az 1938. évi Baumgarten-díjat,
Szlovákiában is felfigyelnek rá.

Dallos könyvét Fáy Rezsőnek, a kitünő
magyar illusztrátornak, nyolc nagyszerű
fametszete díszíti.

RÁDY ELEMÉR

REMÉNYI JÓZSEF:

Amerikai írók.

A Franklin-társulat a háború előtt köz-
kedvelt, értékes sorozatát, a „Kultúra és
tudományt” mintegy egy esztendővel ez-
előtt felújította s az új sorozatban már
több igen értékes tanulmány jelent meg.
Itt látott napvilágot Németh László
Magyarság és Európája, Benedek Marcel
Irodalmi esztetikája, Cs. Szabó László
Levelek a száműzetésből című finom esszé-
kötetet, Gyergya Albert könyve a mai
francia regényről és még több értékes
munka.

A sorozat legújabb kötete a Szlovákiá-
ban is jól ismert Reményi József tanul-
mány-gyűjteménye az amerikai írókról.
Reményi Józsefet nem kell külön bemutat-
nunk. Még a világháború előtt Amerikába
sodorta az élet. Azóta csak kisebb-nagyobb
kirándulásokat tett Európában és szűkebb
hazájában. Amerika második hazája lett,
jelentős pozíciót harcolt ki magának s ma
a clevelandi egyetem tanára. De Reményi
Amerikában is megmaradt magyar írónak,
aki kettős missziót vállalt: egyrészt az
amerikai közvéleményt tájékoztatja a ma-
gyar életről és a magyar szellem alkotásai-
ról, másrészt pedig az amerikai szellemi
életről küld a magyar folyóiratoknak igen
mélyen szántó, de ugyanakkor, rendkívül
érdekes ismertetéseket. Regényeiben, am-
elyeknek tekintélyes része épp Szlovákiában
jelent meg, az amerikai magyar ember küz-
delmeit, lelki vívódásait, problémáit önti
művészi formába s így igen érdekes cou-
leur local-lal gazdagítja irodalmunkat.

Legújabb kötete, az Amerikai írók tulaj-
donképpen írói arcképsorozat. Nem egy kö-
zülük folyóiratok hasábjain már megje-
lent, de így rendszerbe foglalva egyúttal
nagyszerű helyzetkép is az amerikai szelle-
mi és irodalmi életéről is. Természetesen
Reményi csak azokat az amerikai írókat
ismerteti, akik az amerikai angol nyelvű
irodalom kimagasló egyéniségei s akiknek
híre átjött az óceánon túlra és az egyetem-
es emberi szellemiség fejlődésében is szerepet
játszottak. Reményi könyve, ez a tizennyolc
írói arckép, amelyet bemutat, mondhatnók
az első komoly irodalmi értékelés esszéiro-
dalmunkban az újabkori amerikai szellemi
életéről, az első forrás, amelyből hiteles és

tiszta képet kaphatunk a tengerentúli szellemi élet megnyilatkozásairól.

A tizenhét író között vannak olyanok, akiket a magyar közönség már ismert. Cooper, Emerson, Poe, Mark Twain; Dreiser, Upton Sinclair, Jack London, Sinclair Lewis, Wilder, O'Neill nevei fordítások révén már a magyar közönség körében is jól ismertek, de pld. Longfellow, Hawthorne, Harte, Whitman, Hearn, Norris Rice művészetét talán Reményi ismerteti elsőnek.

Az egyes esszéket finom meglátások, a kötetet az egységes felfogás és a teljességre való törekvés jellemzi. Reményi köteté hűzaggpótló irodalmi tanulmány-gyűjtemény.

RÁDY ELEMÉR.

R. MARTIN DU GARD: VÉN EURÓPA.

A stockholmi akadémia döntése, amellyel az 1937. évi irodalmi Nobel-díjat Roger Martin du Gardnak ítélte oda, olyan író-tüntetőt ki, akit a magyar közönség egyáltalán nem, vagy csak alig ismert. Hiszen nagyobb alkotása csodálatos módon nem is jelent meg magyarul. Néhány év előtt ugyan egy francia elbeszélés-anthológiában megjelent egy — s együttal egyetlen — novellájának az afrikai vallomásnak a fordítása, de a du Gard-i nagy irodalmi oeuvre-ről, a Jean Baroisról, a híres tizkötetes Thibault-ciklusról, amely a Karamazov testvérek és a Budenbrocks francia változata, és a Vieille France-ről eddig csak azok tudtak, akik a gall szellem újabb alkotásaiért magához a forráshoz nyulhatnak le.

Most azután a világhírrel megszületett az első Du Gard-regény fordításunk is: a közelmúltban jelent meg Vieille France című regénye Vén Európa címmel. Ez a regény a du Gard-i oeuvre eddigi nem túl hosszú sorának utolsó láncszeme s talán azt is mondhatjuk, egyik legtökéletesebb, legki-egyensúlyozottabb alkotása. Szinte maradék nélkül érvényesülnek benne azok az írói értékek, amelyek Martin du Gard-t kiemelik kora regényírói közül. Az előszóban, amelyet a kitűnő Gyergyai Albert írt a fordításhoz, így jellemzi ezt a du Gard-i írói habitust: „Du Gard a legbecsületesebb mai francia regényíró, nem csak azért, mert pártállás és elfogultság nélkül ábrázolja, hiddgen s ha kell, kegyetlenül, akár csak egy igaz bíró, az emberi ész és számítás szerint legteljesebb igazságot, — hanem, mert mint alkotó is hű marad korunk nagy műfajának, a regénynek legmagasabb követelményeihez s önmagát feledve, sőt feláldozva, alázatosan vállalja a tiszta életábrázolás szolgálatát.”

Du Gard írói alkotásait mindvégig ez a Gyergyai által meghatározott magatartás jellemzi. Finom tartózkodás, önmérséklet és a naturalizmus adta lehetőségek izléses kihasználása: ez du Gard habitusa. Ezt találjuk első híres regényében, a Jean Baroisban, amelyben a századvégi világnézeti harcokat és lelki konfliktusokat mutatja be. Igazi nagy francia család-regény, amelynek eddig tíz kötete jelent meg s az író még adós az utolsó egy-két kötettel. A Thibault tulajdonképpen egy család, helyesebben második felében két fivér regénye s a mű keretei között az egész háború előtti és háborús Franciaországot mutatja be. Ezek a regények a közel jövőben magyarul is megjelennek. (A Jean Barois a Franklin társulat, a Thibault-sorozat a Révai-testvérek kiadásában) s akkor módunk lesz még részletesebben jellemezni ezeket.

A Vieille France-ban (Vén Franciaország), amely az író kívánságára kapta a magyarban a Vén Európa címet, egy francia falú élete bontakozik ki előttünk. Joigneau, a falu postása reggel felkel, elmegy a postáért, napközben széthordja a leveleket s napnyugtakor hazatér. Mindössze ennyi, a falu egy napjának a története, a regény cselekménye. De ez alatt az egy nap alatt megnyílnak a postás előtt a lakások ajtajai és ezzel kitarul előtte a falu élete, őszintén, nyíltan, kendőzés nélkül, a maga sivárságában, büneivel, poshadtságával. Az író nem foglal állást, nem korhol és nem tart erkölcsi oktatást, nem keresi a Mauriac-i lelki konfliktusokat, nem ragadja el a Gide-i moralizáció hév (pedig Gide tanítványának mondja magát). — du Gard röviden, tárgyilagosan, egyszerűen megmutatja, hogy ime, ilyen Maupeyrou, ez a poshadt falu, vagy, ha úgy tetszik, a francia cím szerint Franciaország, sőt most már a magyar fordítás után még több: maga a megvénült, kiöregedett Európa is.

Az egész regény maga a tárgyilagosságra való törekvés példaképe. De egy helyen du Gard mégis állást foglal. A regény utolsó-előtti, talán legszebb fejezetében Maupeyrou plébánosa, aki évekig hiába küzdött, hogy az istenhit felé vezesse nyáját, a kereszt előtt térdel és lelkiismeret vizsgálatot tart: „Megfulladás ebben a sivárságban — mondja. — Tudom, nem mindenki hivatott el az Úr szőlőjébe, hogy ugyanazt a munkát végezze; sokan nem ismerhetik meg a szüretelés örömet... Segíts, hogy szeretni tudjam ezt az istentagadó fajt, ezt a hálátlan népet... Úgy élnek, mintha ők volnának örökkévalók, nem látják az ör-

vényt, amely útjuk végén vár rájuk, s azt sem, milyen rövid lesz ez az út az örvényig...” És miközben fent szobájában, a kereszt tövében a pap vívja lelki harcát, lent az udvaron megmaradt „hívei” — két vén lány — beszélgetnek s szavukból a hipokrizis farizeusi hangja szól. A pap pedig feláll „és csöndesen becsukja ablakát a halálra ítélt emberek fölött” — fejezi be du Gard a fejezetet. Ez az egyetlen állásfoglalás, amellyel a regény 180 oldalán találkozunk. Két szó mindössze: „halálraítélt emberek” s ebben foglalja össze du Gard a mesteri rajz alapeszméjét. Ne vitassuk, igaz van-e du Gard-nak s igazságos-e ítélete. Arról is lehet vitatkozni, hogy ez a sötét pesszimizmus alkalmas-e arra, hogy, mint az előszó írja mondja: „Felfakassza az ismeret, a jobbulás, a felelősségérzés új forrásait” vagy inkább egy régi világ emberének a szomorúsága. Bizonyára sokan lesznek, akik, mint e sorok írója, nem osztják du Gard sötét pesszimizmusát, s ha a francia népi életben lát is dekadenciát, nem hisz Európa elvényülésében. Hiszen új, friss erők törnek fel s úgy látjuk, hogy ép a falu az az ősi erő-rezervoár, amely még hitet ad a jövőnek. De mindez már túl megy du Gard regényének ismertetésén. A Vén Európa mesteri rajza egy falu elesettségének s ez a fontos.

A nehéz feladatot, amellyel du Gard regényének fordítása járt, Illés Endre tökéletesen és hiánytalanul oldotta meg. A Vén Európa stílusa és íze ugyanaz, mint a Vieille Franceé, és ez a legtöbb, amit egy fordításra mondhatunk.

RÁDY ELEMÉR.

GOGOLÁK LAJOS CSEHSZLOVÁKIA-TANULMÁNYAI.

1935-ben jelent meg a Magyar Szemle Kincsestár-sorozatában Gogolák Lajos Csehszlovákiáról szóló hosszabb tanulmánya. A könyvnek nálunk is „jó sajtója” volt: megdicsérték akkor és azóta is sokszor — főleg, ha Csehszlovákiával tudományos objektivitással foglalkozó magyar munkára kellett hivatkozni, — egy-egy áltudományos-ságba burkolózó, sovinsizta cseh szerző magyartárgyú művével szemben. Gogolák Lajos könyve tényleg az elfogulatlan történettudós munkájának mintaképe: nincsenek előre elhatározott céljai —, mint a propagandaműveknek, bámulatraméltó tárgyi tudásával szisztematikusan vezeti fejtegetéseit az egyedül járható logikus úton. Nagy felkészültség és emellett a legapróbb részletekig ható finom érzék és nem utolsó

sorban a szlovákiai születés, sőt az ősi családi szálak Prágáig elérő kapcsolatai: mindezek egyenesen predestinálták Gogolák Lajost, hogy érzelmi megértéssel, egyben páratlan értelmi fölnnyel foglalkozzon történeteszi munkássága során azzal is, ami a multban és jelenben Csehszlovákia földjével összefügg.

Legutóbb az „Az Ország Útja” hasábjain jelent meg Gogolák Lajos nagyobb tanulmánya a cseh nemzeti lét problématikájáról. Európai távlatból, biztos tájékozottsággal az európai történelem szövevényei közt: így nyúl a szerző ehhez a témához és fejtegetései bennünket egész közelről érdekelnek, mert minékünk lenne legtöbb szükségünk rá, hogy tökéletesen ismerjük a cseh nép történelmi helyzetét, azokat a hatásokat, melyek formálták lelkét a közel és régmúlt időkben. Gogolák tanulmányának vezérgondolata, hogy a cseh mult nagy alakjai — az egy Szent Vencel elbágyadt alakját kivéve — mind lázadók. Szerinte nemcsak a cseheknek van ez így, hanem a kis középeurópai népek történetét általában nagy rebellesek alakjai népesítik s e rebellesek, s a velük járó rebelliók mind a középeurópai kis népek tragikus belső bajainak, félbemaradásainak és letöréseinek szomorú emlékei. A cseh népnek is így a legnagyobb hőrszai Husz, a fehérhegyi csata vértanui, az elbujdosott és így, hanem igazát Erdélytől Amszterdamiig meghirdető nagy humanista és nevelő, Comenius és — Masaryk, közöttük az egyetlen sikeres rebellek. akinek Középeurópa összes forradalmárai közül (beleértve a magyarokat is, Rákóczi, Kossuthot) egyedül adatott meg az alkotás és a győzelem sikere. S ha a cseh történet nagyjai elsősorban lázadók — írja Gogolák —, a cseh nemzeti ideológia, melyet népüknek örökül adtak, a lázadások ideológiája és a destrúció valóságos rendszere, a nemzeti önzés heroizálása és európai értékűvé való fölnagyítása. És a különös paradoxon, hogy a cseh föld a maga történeti és művészeti szépségeit épp a gyűlölt barokk kornak köszönheti, amely ellen a nemzet nagyjai a legújabb korban fellázadtak. Barokk templomok és paloták, barokk falvak és barokk városok népesítik és szépítik a cseh tájat s a barokk lágy és finom szépségei, heroikus értékskálája nélkül szegény lenne a cseh irodalom. A huszita lázadással szemben a Habsburgok barokkja a csehek beállította az európai egyetemességbe, a művelt és katolikus népek társaságába, megnyitotta előttük a déli tájak és a déli kultúrák finomságait és szépségeit.

A mai racionalizált, elmechanizált, elmerített és amerikanizált cseh természet nem szívesen gondol vissza a múlt felé. Pedig a cseh barokk lényege — Gogolák szerint —, hogy a cseh földet és a cseh embert egy nagyobb egységbe sorozta be: ez volt a Habsburgok szintézise, amely megövtá a cseh népet a németiségbe való teljes fölszívódástól, de ugyanakkor megvédte Középeurópát is a csehek destruktív ösztöneitől. A Habsburgok cseh szintézise ezenfelül talajszériú volt és a cseh föld mélyeiből fakadó, amit nem szívesen ismer el a mai forradalmi örökségű cseh világ. Talajszériúsége éppen abban van, hogy fölébresszette a cseh természetnek lágyabb és finomabb oldalait. A huszita keménység és rajongás mögött a cseh lélekben rengeteg a báj, a szelíd és érzelmes ösztön, a zeneiség: mindezt fölszabadította és kifejezte a barokk a maga építkezéseivel, népi formáival, vallásos kultuszaival. A lázadó Husz János helyére odakerül a cseh tudatban újra méltó helyére a bágyadt s szelíd Szent Vencel és a gyónási titok áldozata, Nepomuki Szent János. Szobraikat virágokkal övezi a nép, mely a maga devóciójában az uralkodóház és régi szentjei iránt öntudatlanul is kifejezi a cseh nép valódi szükségletét: a megpihenést a nagy lázadások után és az európai és a keresztény közösség ölére való odahasonulást. Nem szabad elvitatnunk — zárja be gondolatsorát Gogolák Lajos — a cseh lázadosoknak európai jelentőségét és nem egy etikai értékét (Husz, Comenius, Masaryk alakjában), de ugyanakkor el nem szabad felejtőnünk: az európai béke és harmónia érdekében szükséges cseh jellemvonásokat nem a békétlen és elégedetlen huszitizmus, de a Habsburgok barokkjá fejezte s fejlesztette ki, aminek Szent Vencel finom alakja és a köréje fonódó kultusz olyan jellemző szimbóluma.

Gogolák Lajos számos Csehszlovákiával foglalkozó kitűnő tanulmánya akaratlanul is eszünkbe juttatja: hol vannak a mi szlovákiai magyar történéseink, akik megközelítőleg is oly tájékozottsággal írnának a bennünket legközelebről érintő cseh kérdésekről, mint a Budapesten élő történész. Sokszor már gyanakodni kezdünk — ha figyeljük a budapesti tudományos körökben lábrakapó középeurópai érdeklődést —, hogy végülis nem mi fogjuk Budapestnek magyarázni problémáinkat, hanem onnan fognak bennünket figyelmeztetni helyzetünk mibenlétére. És valóban nálunk teljesen hiányzik a bennünket érintő kérdések tudományos, főleg történeti feldolgozása —, ami van, az a zsurnaliszták és publiciszták többnyire felületés megfigyeléseiből tevődik

össze; ezt a néhány belföldi tanulmányt jellemzi az újságíró magatartása: hogy tudniillik több súlyt helyez a hatásos definíciókra és a tudást leplező nagyhangú szavakra, mint magára a tárgyra, amit csak gondos tanulmányok árán lehet megismerni. Ezzel nem akarjuk megbántani azokat, akik dicseretreméltóan többféle funkció betöltésére is vállalkoznak szellemben szegény társadalmunkban —, de szükségesnek tartjuk megmondani, hogy tudományos életünk hiányait sohase fogjuk betölteni tudni publicisztánk tudományos kiruccanásaival.

BORSÓDY ISTVÁN.

A SZINHÁZI ÉVAD ELSŐ FELE BUDAPESTEN.

A „színház válságáról” folytatott viták, legalábbis Budapesten, elnémultak. A színházi élet elevenen lüktet, bemutató bemutatót ér, a teljes lendülettel dolgozó színházak megszorodtak, a nézőterek minden este megtelnek. A dráma s a komoly, kiforrott színjátszás kérdése persze más lapra tartozik. Mert a bemutatók rohanó egymásutánja, a jó színészek folytonos cseréje, a műsorpolitika szeszélyes és igen távoli szélsőségeket érintő cikázása mind arra mutat, hogy a versenyben álló színházak inkább módszereiket, mint értékeiket változtatták meg: a lázas iram, a sok és sokféle darab, a folyton átalakított együttes nem csak a színházi életet teszi elevenné, de igen megnehezíti az elmélyedő munkát, a komoly és termékeny hagyomány kialakulását is. Nem egy esetben figyelhető meg, hogy egy-egy színházi produkció csak a 10—15. előadás felé érik meg igazán, ha ugyan addigra el nem ejti a közönség szélséje. Természetes, hogy mint mindenütt, Budapesten is a könnyű színház és az operett vonzza elsősorban a nagy tömegeket, amelyekről még az ugynevezett irodalmi színházak sem mondanak le szívesen. A „színvonal” és a „pénztár” szempontjait mostanában úgy igekeznek egyesíteni, hogy a nagy színházak fiókintézeteket létesítenek (a Nemzeti a Kamarát, a Vig a Pestit, a Belvárosi a Művészt s a Magyar az Andrássy úti Színházat), bevált darabjait vándoroltatják, komolyat víggal, drámát operettel cserélnék.

A bemutatók számának fokozása és a válogatás szeszélyes ötletszerűsége tavaly már a Nemzeti Színház műsorának egyenletességét is veszélyeztetni kezdte; az idei év megnyugtatóbb képet mutat. A fiatal új

igazgató sokat tanult s lassanként egyre jobban szóhoz kezdi jutatni játékmestereit, sőt meghívott vendégrendezőket is foglalkoztat. Az előadások így kidolgozottabbak és befejezettebbek. A jubileumi év kényszere pedig nagyban hozzájárul a műsor egyenmőségének kialakulásához. A Nemzeti Színház idén ünnepi fennállásának századik évfordulóját és az ünnepi év ismét fokozott mértékben tereli feléje a közélet figyelmét: a körülötte folyó viták megszorodtak. Nem szabad elfelednünk tudniillik, hogy a Magyar Nemzeti Színházat nem az udvari fényűzés, sem nem a polgári szórakozásvágy hívta életre; már-felépülése előtt is a nemzeti közművelődés ügye volt, politikai viták keresztüztüében állt s az így maradt máig, sokkal nagyobb mértékben, mint Nyugaton akárhol. Ezért nyitották meg a színház idei évadját a szokásosnál fényesebb ünnepségek. A színház történetének kitünő illusztrálását is láthattuk a jól rendezett és igen gazdag anyagot felölelő centennárius kiállításon az Iparművészeti Múzeumban. Az ünnepi alkalom természetesen kötelességévé tette az igazgatóságnak azt is, hogy az elmúlt száz év magyar drámatermésének legfontosabb darabjaiból is lehetőleg sokat bemutasson. Ebből a történelmi sorozatból áll az idei műsor nagyobbik fele. Nem egy szempontból érdekes és hasznos lett volna a darabok fejlődésrendi bemutatása; a színház azonban inkább a műsor változatosságára ügyelt s a könnyebb darabokat váltogatta a nehezebbekkel. Herceg Ferenc Bizánc-át, ezt a jellegzetesen századfordulóbéli történelmi tragédiát valószínűleg elsősorban az illusztris szerző tekintélye emelte a sor elejére, előadásán ugyanaz a szárazság és feladatszerűség volt érezhető, ami a történelmi sorozat eddig bemutatott darabjainak csaknem a felét is meglehetősen elszürkítette. A „Proletárok”, Csiky Gergelynek, a modern magyar társadalmi színmű megteremtőjének műve részestül a legmostohább gondozásban, pedig ha részleteiben, eszközeiben erősen elavult és megfakult is, éles társadalomkritikája s drámai erje nem egy ponton ma is figyelemreméltó. Teljesen halott és érdektelen viszont Rákosi Jenőnek a shakespearei vígjáték gyenge után, érzését mutató újromantikus mesejátéka, „A szerelem iskolája.” Elszíntelenedett páthosza nem tudta felgyújtani a színészek képzeletét; únottan s fásan szavalták. A Nemzeti Színház klasszikus szavaló-hagyományának hanyatlását mutatta Harsányi Kálmán „Ellák”jának, a történelmi tárgyakat feldolgozó magyar jambusdráma egyik legérté-

kesebb képviselőjének előadása is. Arra pedig, hogy a múlt század második felének egyik legkedvesebb műfaja, a népszínmű, immár egészen kikoptott a divatból, legiőbb bizonyítéka a „Bor”-nak, Gárdonyi Géza darabjának bemutatása.

Sokkal frissebben hatott a vendégrendezőként foglalkoztatott Galamb Sándor két produkciója. A múlt század elejének, a magyar dráma hőskorának két kitünő darabja: Gaal József „Paleskei Nótárius”-a, ez a vídám tündéres-zzús bohózat, a magyar népszínmű őse, s Kisfaludy Károly „Csalódások” című komédiája, a kialakulóban levő magyar biedermeier e klasszikussá nemesedett, de máig is friss vígjátéka, eleven étellel támadt fel újra. Mindkét darabot átszíntotta a dramaturg-rendező kezze, az elsőhöz kedves, bár kissé iskolás utójátékot is készített, hogy az egykorú magyar színházi világ hangulatát felidézze s a darab történelmi jelentőségét is megmutassa. A színház legjobb színvonalát képviselte Zilahy Lajos meleg színekkel festett falusi színjátékának, a háború utáni magyar vidéki élet problémáit finom lírával körülsvő „Süt a nap”-nak előadása is; legnagyobb teljesítménye, a rendező-igazgató parádés bemutatkozása, azonban az „Ember tragédiája”-nak s a „Szent Ivánánéji álom”-nak egészen új felfogású színrehozása volt. Madách Tragédiája igazi világsszínház, menny és pokol, fény és sötétség, értelem és extázis, egyén és tömeg mérközésének végteleen sok theatrális lehetőséget rejtező színjátéka. A rendezés — amely Paulay színesrevüz-hatásokra törekvő hagyományát követi — ezeket a lehetőségeket a modern, elsősorban az orosz és német rendezői stílus irányában próbálta hasznosítani: bőven élt a fényszórók, vetítógépek a súlyestő s a forgószínpad eszközeivel. A részletekben tudott is kitünő hatásokat elérni, egészében azonban nyugtalanítóan egyenetlen maradt. Sokkal egyenesebb volt Shakespeare halhatatlan mosolyú tündérajátékának bemutatása. A rendezés a darab duzzadó-csapongó életkedvét akarta mindenkéltől éreztetni; a jeleneteket gyors iramban pergette, a színészek beszédének és mozgásának ritmusát játékosá tette s az egész előadásnak tudott valami varázsos, könnyű lebegést adni. — Ugyanez a könnyűség jellemzi — csak éppen a társadalmi színmű hangjára alkalmazva a Kamara Színház nagyszerű darabjának Herczeg Ferenc „Kék róka”-jának előadását. Ez a „nagyvilági” játék, amelyben a magyar kamara-dráma először találta meg a maga már-már tökéletes formáját, elsősorban a

hang szellemes könnyedsége, a mesterségbeli tudás ragyogó remeklése által s nem kis részben a népszerű sztár-együttes (Bajor, Kiss, Rajnai, Jávör) érdeméből érte el rendkívüli sikerét.

A történelmi sorozat mellett eddig öt újdonságot mutatott be a színház. A két külföldi darab előadása inkább kultúrpolitikai, mint művészi indokolású. Rino Alessi „Medici Katalin”-ja alig több, mint a Bertalan-éj történetének bőven és pathetikusan áradó párbeszédekben s apró novellisztikus jelenetekben való színrevitele; Hans Johst „Thomas Pain”-je pedig, ha részleteinek líraiságával, egyes jelneveinek erős drámaiságával felül is múlja az olasz darabot lényegében nem igaz hoz többet a romantikus dráma két jólmert értékénél: a heróikus történelmi tablónál s az érzelmés lírai monológnál. A színház mindkét darabot parádés kiállításban hozta. A magyar bemutatók közül kettő részesült a színpadi hatásközök ugyanilyen kivételes mértékű támogatásában: Nyirő József „Jézusfaragó ember”-e s Kállay Miklós „Godivá”-ja. A népszerű erdélyi író regényeinek és novellásköteteinek alakjait, az erdélyi havasok székely világát hozta színpadra s bár művének drámai gerince túlságosan is gyenge, hangulattelt, erősen lírai, érzelmes részletei s nem utolsósorban tárgyának s világának népszerűsége komoly sikerhez juttatták. Rendkívül pompás s általában szép és gondos előadásban jelent meg a színpadon Kállay „Godivá”-ja is; ez a nagy munkával s artisztikus érzéssel dramatizált középkori legenda, amely a földi s égi cselekmény kettős síkjában pergeti le a bűnös lélek megváltásáért folyó drámai küzdelmet. A dráma hatása erős, de nem drámaiságával és erkölcsi ihletével hat, hanem pompájával.

Ha Kállay darabja azt a kérdést veti fel, hogy lehet-e a középkori legenda és misztérium eszközeivel a mai ember számára is drámai tanulsággá tenni a kegyelem és megváltás titkát, O’Neil „Mindörökké” című színművével kapcsolatban az a kérdés merül fel, hogy lehet-e a modern, mindennapi élet anyagából kiformalni a lélekért folyó metafizikai harc hiteles szimbolumait. A rendkívül bonyolult, erősen pszichoanalitikus ízü főcselekmény mögött t. i. egy modern misztérium körvonalaí bontakoznak ki s ha a darab legalább felerészben a kolportázs-irodalom túlszínezett vásári anyagával van is tele, végzredményben a nyomorult emberi sors örök távlatait keresi. A Vígszínház a Nobel-díjas nagyszág művének bemutatásával áldozott a „maga-

sabb irodalom” szellemének. „Művész-Színház” rendezője Bárdos Arthur, Bernhard Shaw „Barbara Örnagy”-jának előadásával róttá le ugyanezt az adót. Nem egészen világos, miért éppen erre a tipikusan korhoz kötött s ma már meglehetősen megkopott darabra esett a választása; talán a fegyvergyártás dícséretének aktualitása miatt? Valószínűleg inkább azért, mert a darab remek lehetőségeket nyújt az elmés, váratlan csattanókon, tetszetős és gúnyorologikán épülő friss, eleven játékra. A rendezés erre is vetette a fősúlyt, különösen Góth Sándor tüneményes beszédtechnikáját. Hasznosította már-már túlságosan is. A közönség úgy látszik, a „magas drámában” is elsősorban kedvenc színészeit keresi. Shakespeare „III. Richárd”-jának nagy sikere is elsősorban Törzs Jenő érdeme. E nagy képességű színész valóban pályájának egyik legnagyobb feladata elé került ebben a szörnyűséges drámában; alakítása az évað legkomolyabb színészi teljesítményei közé tartozik, a nagy vállalkozás lendülete azonban kissé túlragadta a célon: a meiningeni hagyományt követve túlrészletezte, agyonjátszotta szerepét s ezáltal ellentmondásba került a darabot nagy stílusérzékkel rendező Hevesi Sándor puritán egyszerűségű elgondolásával.

A III. Richard előadása nem kis részben Törzs és Hevesi személyes ügye volt, ds szerencsésen találkozott a közönség körében a történelmi dráma iránt újraéledő érdeklődéssel. A Nemzeti Színház négy idvágó darabját: a „Bizánc”-ot, az „Ellák”-ot; a „Medici Katalin”-t s „Thomas Paine”-t már említettük, de ezt az érdeklődést kívánták kiszolgálni a „Victoria Regina”-t, Laurence Housman ügyes életraiz-dramáját, s a „Királyi vér”-t, Lengyel Menyhért hatásos történelmi színjátékát bemutató színházak (Víg, Magyar) is. Mindkét darab az efajta drámák hagyományos hibájában szenved: az első Lytton Strachey remek Viktória-könyvének dramatizálása, a második Carlyle nyomán viszi színpadra a francia forradalom előzményei közt oly nagy szerepet játszott nyakékpört s főszereplőjét, Jeanne de la Motte-ot. Mindkét darab epikus életképet ad tehát inkább, mint drámát; igazi éltetőjük a történelmi kosztüm és egy-egy nagy színészi teljesítmény. A Victoria Regina adott pl. alkalmat a fejlődő Bulla Elmának arra, hogy tehetsége sokoldalúságának nagyon szép tanújelét adja.

Az igényesebb budapesti közönség másik kedvenc műfaja, a lélektani problémadráma is nem egy esetben egyszerűsödik le egyet-

Len, vagy egy-két „nagy” szerepre. Csak Vaszary Piroska kitűnő alakítása adott értelmet pl. a *Mazo de la Roche* érzelmes regényéből átdolgozott „101 éves asszony” (Magyar Színház) előadásának, s ugyancsak egy nagy színésznő, Makay Margit, vitt diadalra Steve Passzur „Különös szerelem” című drámáját (Andrássy), a franciás dialektikájú lélektani dráma e kényes kis remekét; egy szerelméért minden eszközzel, a végsőkig küzdő öregedő nő vergődését. A cselekmény borotvaélen halad a tragédia és komédia határán s hogy mindvégig megőrzi a „nagy dráma” magas feszültségét, egyaránt érdeme írónak és színésznek. „Az érzelmek zürzavara”, ez a ma annyira divatos téma bogozódik már Steve nagy port felvert darabjában is, a dráma egyetlen tárgya — s végétévé is — lesz Meller Rózi különös és zürzavaros színjátékában: a „Dr. Barabás Irén”-ben. A kitűnő orvosnő, a még kitűnőbb tanár jobbkéz: érzelmi láncán rabszolgája lesz gígolójának s csak a végső romlás partjain eszmél önmagára és helyzetére. A szellemi kiválóság, a fellobbant érzékiség rabszolgátságában érdekes és kényes téma, de ki is nő a mesterségbeli ügyesség köreiből. A borotvaélen táncoló cselekmény ebben a darabban bizony gyakran billen át, a szerző szándéka ellenére, a komikumba. Orvosok között játszódik az érzelmek zürzavaráról játszódó harmadik darab is, a „Láz”, Lakatos László olajozott simasággal pergő bűnügyi-lélektani színjátéka (Művész Színház). Az előkelő szanatórium orvosa gyanuba keveredik, hogy megölté beteg feleségét; az ápoló nővér, az orvos titkos imádója, az igazi gyilkos tereli rá a gyanut, vall ellene, mint koronatanus menti meg végül is. A cselekményt egy minden hájjal megkent, kitűnő színpadi mesterember bonyolítja s a játék állandó drámai feszültsége eltereli a figyelmet arról, hogy a darabnak igazi drámai magja és értelme alig van. Ugyanígy próbál egy lehetetlen lélektani helyzetet a dialektika mesteri játékával hihetővé tenni Denys Amiel „Mon ami”-ja, ez a különös színjáték, amely a házassági háromszög örök témáját kívánja egészen új, kicsit mesterkelt szempontból megvilágítani, s amelyet — külön szenzációképen — a párisi bemutató előtt hozott színre a Magyar Színház. A cocu ebben a darabban eléri az emberi nemesség legmagasabb, elképzelhetetlenül magas fokát; nemcsak, hogy türi felesége szerelmét, de öntudatos alázattal ezt a türelmet ajánlja fel, mint hűség és jószág legnagyobb ajándékát. A színpadon alig történik valami, igazán fontos csak a dialógus. Ennek

vezetésében Amiel ismét megcsillogtatja a francia kamara-dráma csevegő-művészetének minden finom fényét. Az előadás sikertelensége azonban azt mutatja, hogy a puszta forma, ha még oly fölünyes és ragyogó is, mégsem elég egymagában. Vagy a hitelesebb élmény tartalma, vagy a vidámabb komédia fűszere mindenképpen kell még a sikerhez.

A színpadi mesterség legrutinosabb értői ehhez is tartják magukat. A játék pergésének eleven ritmusa, a párbeszéd fordulatossága, a hatásos jelenetek érett ökonomiájú elrendezése s a kamarajáték valóban figyelemreméltó tisztasága mellett elsősorban a vidámság gyöngyöző, illanó borszese szerezte meg pl. Molnár Ferenc legújabb vígjátékának, a „Delila”-nak (Pesti Színház) tartós sikerét. Ez a komédia is a házassági háromszög kialakulóban levő alaphelyzetét hasznosítja: a szerelmes öreg férj sámsoni ereje a pénz; ezt veszi el tőle az okos feleség, mielőtt megbocsátó kebelére ölelné a megtért tévelygőt. A jólismert vígjátéki tárgyat Molnár szinte eszköztelen egyszerűséggel dolgozta fel, szikrázó elmésséggel, sokszor üres ötletessége vajami rokonszenves, tiszta játékosságnak adott helyet. A másik nagy rutinié H. Bernstein, hű maradt a maga összetettebb vegyületeihez: a „Kéjutasz” (Pesti Színház) játékos felszíne alól egy-egy villanásnyi időre fel-felbuktat egy-egy mélyebb lélektani problémát is s a vidám derűbe feloldódó happy-end előtt belekaveri drámájába egy érzelmes tragédia örömcseppjeit is. „Számít-e egy viszony a nő multjában, s ha igen, hogyan és mennyit?” Ez a „Kejutasz” alapkérdés: s a viszony megbocsáthatóságáról folyik a vita Clare Bothe darabjában, az „Asszonyok”-ban (Vig.) is. Csak éppen, hogy itt az asszonyok beszélnek meg a kérdést, szigorúan egymás közt. Egy kitűnő asszony rájön, hogy férje megcsalta, félreáll, de aztán újra felveszi a harcot, térdről kényszeríti méltatlan vetélytársnőjét s ismét elfoglalja jogos helyét férje oldalán. E halványan megrajzolt főtéma persze csak arra jó, hogy valamilyen egységbe fűzze a darab sok simán perdülő jelenetét s hogy alkalmat adjon szép és elegáns nők felvonultatására, egy kis könnyed morálizálásra, szívből jövő emberszólásra, kiváltkép: férfiszapulásra. Az előadás igazi célja immár egyedül a szórakoztató játék. Ezt a céltalan célt, a könnyű, egy-két órára szóló szórakozást kívánja a színházi előadások nagyobbik része minden „irodalmi” kendőzés nélkül szolgálni. Ebben az irányban már egész közel jutunk azokhoz a tü-

nékeny életű, a percet szolgáló zenés vígjátékokhoz és operettekhez, amelyeknek áthatolhatatlan bozótosát nem lehet célunk itt áttekinteni. Az átmenet fokozatait világosan mutatja a következő négy darab. Gerald Savory „Édes otthon”-a, a jó békevilág szelid polgárainak veszélytelen esti szórakozását idézi emlékezetünkbe: tutyi-mutyi, szórakozott apa, vajszívű, de háziárkányt mímelő anya, a modernség nyavalyájába, az önálló élet rögeszméjébe esett gyerekek, derüs szerelmi és családi bonyodalmak, sok-sok helyzetkomikum. Szellemben és eszközökben a polgári ápoltság izléses tartózkodása. Bókay János már csiklandósabb helyzeteket, füszeresebb levegőt teremt a színpadra. A „Szakíts helyettem” (Belvárosi) a házassági háromszög groteszkül nevertető helyzetét mutatja be, amelyben a férj a pasa, és a házi barát az áldozat. A jellemzés módja, a szerepek elosztása, a játék bonyolítása s a párbeszéd könnyedsége a francia kommersz-vígjátékirók ügyes tanítványaként mutatja be Bókayt. Mindebből a franciás értékből csak a légkör pikáns csipőssége marad meg Békeffy I. és Stella A. komédiájában, a „Holnap ágyban marad”-ban (Magyar Színház), meg a Belvárosi Színház sok bába közreműködésével megszületett, zajos, de elég kétes sikert aratott zenés játékában, a „Párizsi nők”-ben.

Ezek azok az előadások, amelyeken sokszor érdekesebb a közönséget megfigyelni, mint a színpadon folyó komédiázást. A pesti közönség, — igen érdekes kérdés, de kizszorúl ebből a beszámolóból, amelynek célja csak a legfontosabb színpadi anyag rövid számbavétele volt

KERESZTURY DEZSÓ.

A 75 ÉVES ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET EMLÉKKÖNYVE.

Az 1859-ik évben alakult Erdélyi Múzeum-Egyesület 1934. évben ünnepelte fennállásának 75 éves évfordulóját. A jubileumi közgyűlés határozata folytán e nevezetes évforduló alkalmából megíratta az egyesület nagy múltú intézményének történetét. A 75 év történetét feldolgozó emlékkönyv most jelent meg „Az Erdélyi Múzeum-Egyesület háromnegyedszázados tudományos működése” címen. A 350 oldalas emlékkönyvet Dr. György Lajos, az egyesület főtitkára szerkesztette Dr. Balogh Ernő, Dr. Oberding József György, Dr. Pataki Jenő és Dr. Rajka László szakosztályi tit-

károk, valamint Va'lentiny Antal h. könyvtárigazgató közreműködésével

A nagymúltú egyesületet gróf Mikó Imre alapította Kolozsvár székhellyel, egyrészt az Erdélyi Magyar Múzeum társadalmi úton való létesítése, másrészt a szellemtudományok ápolása érdekében. Az emlékkönyv, miként a könyv címe is elárulja, az egyesület múzeumának történetével nem foglalkozik, csupán csak a tudományos munkásságának az ismertetésére terjeszkedik ki. Az egyesület tudományos munkássága négy szakosztályban folyik: a Bölcsészeti-, Nyelv- és Történelemtudományi Szakosztály, a Természettudományi Szakosztály, az Orvostudományi Szakosztály, valamint a Jog- és Társadalomtudományi Szakosztály keretei között. A Bölcsészeti-, Nyelv és Történelemtudományi Szakosztály történetét Dr. Rajka László, a Természettudományi Szakosztály történetét Dr. Balogh Ernő, az Orvostudományi Szakosztály történetét Dr. Pataki Jenő, a Jog- és Társadalomtudományi Szakosztály történetét pedig Dr. Oberding József írták meg.

Amint a szerkesztő Dr. György Lajos bevezetője kiemeli a Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztály számos becses eredménnyel gyarapította a szellemtudományok széles körét. Főképpen a magyar irodalomtörténet, a magyar történelem és a régészet művelése terén szerzett igen nagy érdemeket, de más tudományágak is sokat köszönhetnek azoknak a kutatóknak, amelyek a szakosztály-ülései és kiadványai segítettek elő. A magyar tudományosság olyan nagy értékű, mint a középkori latinság szótára, a régi magyar irodalom bibliográfiája és az apahidai kincs bemutatása, tartoznak a bölcsészeti szakosztály indítékai és maradó értékei közé. Működésének számokban kifejezhető mérlege 361 tudományos szakértekezés, 106 népszerűsítő és 85 vándorgyűlési, összesen tehát 552 előadás, amelyeknek javarésze nyomtatásban is megtalálható az Erdélyi Múzeum 1874. óta gyarapodó vasikos köteteiben.

A Természettudományi Szakosztály változatos története olyan gazdag munkásságot tár elénk, amely nemzetközi viszonylatban is számottevő tényezőnek tünteti fel működését. Büszkén hivatkozhatik e szakosztály arra, hogy benne kezdte meg nagyívű pályáját Herman Ottó, kinek mártani, rovar- és halászati munkássága az egész tudományos világ közkincsé lett: itt működött hosszú ideig Koch Antal, kinek az egész Erdélyt átfogó ásvány-föld-

tani és őslénytani kutatásai e föld ismertére ma is legfontosabb forrássokul szolgálnak; innét indult el Daday Jenő tudományos pályája, ki az egész földre kiterjedő hidrobiológiai vizsgálataival világszerte ismertté tette nevét; itt tevékenykedett továbbá Entz Géza, a maga idejében a vég-lény-kutatás legtekintélyesebb tudósa, Fabinyi Rudolf kémikus, a perturbáció-hipotezis felállítója, Szádeczky K. Gyula, a messze földön ismert petrografus, Apáthy István a sejtannak és szövettannak világhírű tudósa stb. stb. E szakosztály munkásságát nagy számok jelzik: 711 tudományos értekezés és 207 népszerűsítő, összesen tehát 918 előadás. Tudományos működésének nyomtatásban is megjelent eredményei 700 ívet tesznek ki s ez 129 szerzőtől 605 dolgozatot tartalmaz, melyeket a földkerekség sok hasonló tudományos intézete őriz, használ és elismer.

Munkásainak hatalmas seregéből az Orvostudományi Szakosztály története szintén mulhatalan nevetek tud felmutatni. Dicsékvéssel utalhat Genersich Antal trichina-kutatásaira, Kenyeres Balázs orvostörvényészeki vizsgálataira, Brandt József véseeltávolítást először végző műtét-bemutatóira, Hevesi Imrénének a maga nemében páratlan inatültetéseire, Davida Leó bonctani ideg- és izomkészítményeire, Apáthy István neurofibrillum-készítményeire s Hőgyes Endre labyrinthatógén nystagmus-kutatásainak örökbecsű eredményeire, amelyek mind e szakosztályon keresztül jutottak az orvostudomány nemzetközi értékei közé. Működésének méretei meglepően nagyok: 59 év alatt 571 ülésen 1385 szakértekezést, 72 népszerűsítő és 103 vándorgyűlési, összesen 1560 előadást tartott.

Az 1906. óta működő legfiatalabb Jog- és Társadalomtudományi Szakosztály tudományos téren rendkívül jelentős, úttörő munkásságot fejtett ki az ősi babilóniai és hindu jogforrások magyar nyelvű feltárásával és kiadásával. Az ő kezdeményezései közé tartoznak az ipari munkások, iparosok, kereskedők és magántisztviselők részére rendezett népművelő előadásorozatok. Szociálpolitikai irányban neki köszönhető a világháború előtt a szegénysorsú társadalmi osztályt ingyenes jogi tanácsokkal ellátó Néphivatal, továbbá a Tüdőbeteg Gondozó Intézet felállítása, és a gyermekvédelem hathatósabb kiterjesztése érdekében szervezett Erdélyi Pártfogó Egyesület alapítási munkálatainak előkészítése. Működésének eredménye 8 kötet kiadvány, 52 szakértekezés, 15 vándorgyűlési, 32 szakosztályi népszerűsítő és 156 népmű-

velő, összesen 255 előadás és 1 kereskedelmi tanfolyam.

A kiadvány kiváltképpen érdekes fejezete Valentiny Antal könyvészeti összeállítása, mely az egyesület és a szakosztályok kiadásában 75 év alatt megjelent könyvekről, füzetekről és folyóiratokról nyújt áttekintést. Beszédes bizonyága ez a felsorolás annak a nagyarányú tudományos munkásságnak, melyet az E. M. E. az elmúlt háromnegyedszázad alatt kifejtett. Ezek a kiadványok hatalmas méreteket vetítenek elénk: az önálló műveken és különnyomatokon kívül, amelyek meghaladják a 600-at, csak a folyóiratok 180 kötetet tesznek ki és 52.000 lapon és 500 táblamellékleten több ezer önálló dolgozatot és közleményt tartalmaznak a tudomány valamennyi ágában. Ha hozzávesszük ehhez a négy szakosztály tevékenységét, mely háromnegyedszázad alatt 2509 tudományos és 776 népszerűsítő, összesen 3285 előadásról tud számot adni, nyugodtan megállapíthatjuk, hogy az Erdélyi Múzeum-Egyesület a tudományművelés és a közművelődés érdekében dúsán gyümölcsöző, mely nyomokat hagyó, fáradszóró kötelesség-telejesítést végzett.

Érdekes lesz megemlíteni, hogy az Egyesület 50. évfordulója alkalmából, 1909-ben tervbe vette felszázados működésének emlékkönyv kiadása által való megörökítését; de tervét anyagi nehézségek miatt nem tudta megvalósítani. Így a kisebbségi sorba jutott egyesületre hárult az a feladat, hogy az Egyesület multjához méltó emlékkönyvet adjon ki. A feladat súlyos volt, különösen, hogy az egyesület anyagi helyzete sokat romlott az uralom átvétel óta, de mégis sikerült megoldania. Ha az erdélyi magyarság tudományos élete szerényebb keretek közt is nyilvánul meg most, mint korábban, az uralomváltozás óta folytatott tevékenysége — mint Dr. Sulyok István írja a Magyar Lapok vezércikkében (VII. évf. 54. sz.) — az erkölcsi erő kifejtés tekintetében talán a legegységesebb. Ma az E. M. E. sem anyagi, sem szellemi téren nem rendelkezik olyan erőforrásokkal, mint a háború előtti időkben, hivatás tudata azonban fokozottabb mértékben nyilvánul meg s a nagynevű alapítója által kijelölt célt minél eredményesebben munkálni nem szünt meg egy pillanatig sem. S ez a változatlan, sőt fokozódó erjű munkavállalás biztosítékot nyújt az egyesület jövőbeli hatékony munkásságához is.

Az emlékkönyv a kolozsvári „Minerva” nyomdában készült.

OBERDING JÓZSEF GYÖRGY.

CSEH ÉS SZLOVÁK IRODALMI FIGYELŐ.

I.

Ahhoz, hogy a mai prózairás fejlődési menetét megérthessük, egy fontos jelenséget kell szem előtt tartanunk: ez az irodalom, bármilyen mélyen is hatottak rá az elmúlt húsz esztendő sajátos cseh társadalmi változásai, ízlésében, világ- és életfelfogásában elválaszthatatlanul össze van kötve az új francia szellemiség irodalmi megnyilvánulásaival. Ebben az áramkörben, mely talán mondanunk sem kell, nem a háború után létesült, hanem sokkal régebbi keletű, gondoljunk Jungmann, Havlíček vagy a Lumiristák franciabarátságára vagy az újkori irodalomban Machar, Dyk, Čapek munkásságának francia gyökereire, ebben a történelmi gyökerű kapcsolatban a cseh irodalom az átvevő szerepét játssza. A cseh szellempolitika elmúlt húsz éve rendkívül elősegítette ennek a kulturális kiszolgálásnak a folyamatát. A háborúutáni cseh szellemi s főleg irodalmi életben csekély változtatással mindazt a jelszót, törekvést és írói elképzelést megtaláljuk, amely a francia irodalmi életnek színt és forrongást adott. A naturalizmus és realizmus, a regionalizmus és populizmus, a pszichológiai regény vagy a bremondí tiszta líra — egytől-egyig élénk visszhangot keltettek cseh részről is. Kétségtelen, hogy ilyenformán az eladdig egyhangúan intonált s a nemzeti irodalom elnyújt frázisait koprató cseh szellemi élet rendkívül sok színnel és hanggal gazdagodott. A cseh írók szemé előtt csakugyan megnyílt a nyugati irodalom s az európai szellemek jótékonyan borzolták fel az állott vizeket. Semmi sem hiányzik ahhoz, hogy ebből a kultúrhatásból termékeny éra szülessék. A régi formákat merészen feloldó s új kifejezési eszközöket felfedező francia irodalom, a racionális cartezianusi szellem csak jótékonyan befolyásolhatja azt a leírót, régimódi cseh vidéki realizmust, mely egyszerre szembeállította magát az új mondanivalókkal. Az utánzás azonban veszélyes vállalkozás; az átvevő gyakran olyasmittel hangoz, ami már maénál az átadónál is alárendelt szerepet játszott. Így kerülhetett sor cseh viszonylatban a „proletárköltészet” proklamálására s így történetelt, hogy a cseh irodalmi kritika még ma, húsz év után sem tud gyökeresen leszámolni azzal az irodalmi hókuszpókuszzal, amely Vitězslav Nezval könyvein át mint szürrealizmus mutatkozik be időnkint s amit maguk a franciák sohasem vettek komolyan. Általában ez a francia rész-

ről érkező irodalmi hatás nem annyira a stílus új ötvözetében vagy az írás technikai bravúrában áll, mint inkább abban a közvetlen módban, ahogy az írók a hétköznapi életet szemlélik és alakítják. Giraudoux, Proust nem hagytak nyomot a cseh írókban, de annál inkább az új naturalisták és a ramuzi vagy gionoi regionalizmus. Ugyanúgy, ahogy az újabb francia elbeszélők a mindennapi élet szociális problémáiban látják az írói matéria primér formáját, a cseh író szemében is úgy jelentkezik a világ, mint az élet próbább-nagyobb epizódjainak láncolata. Erre az irányra talán legjellemzőbb Karel Čapek regényírói munkássága. A központi mag gyakran egy-egy ötlet, pszichológiai elmélet, de belőle az élet organizmusa bontakozik ki. Legutóbbi regénye, Egy mindennapi élet, puritán alkotás, a nagyotmarkolás minden szándéka nélkül. Szürke és sivár emberi élettörténet, egy vidéki állomásfőnökről szól, aki valamikor fiatal volt, végigélte a világháborút és késő öregségében virágokat öntöz a kertjében. Aki elolvassa a regényt, elszomorodik; az élet végtelen kicsinységére döbben rá. Čapek valóban kitűnő pszichológiával mutat rá a lelki fejlődés mély motívumaira, amilyen pl az állomásfőnök hipochondriája. A háború előtti és utáni cseh élet itt a mikrokozmoszik lét tevékenységében jelentkezik; egy ember rendezi alapkérdéseit a világgal szemben anélkül, hogy egy percére is háttérbe szorulna. Čapek másik új regénye, a První parta, már elhajlás ettől az iránytól egy új absztrakció felé. Az író könyvet akart írni a heroizmusról, be akarta bizonyítani, hogy a heroizmus él még valahol az emberek közt, ha tán nem is olyan patetikus formában, ahogy azt háborús élményeik alapján a legtöbben elképzelik. Egy bányászercsétlenséget választ a regény tárgyául s ahogy általa érzékelteti az egyszerű, robotos emberek kemény, önfeláldozó heroizmusát, az megint csak azt bizonyítja, hogy az író érti a mesterségét. Čapek itt azonban már nem vállalja a történelmi időt s a hely kategorikus imperatívusát: az általa megrajzolt bányászercsétlenség Európa bármely földrajzi pontján, bármely időben megtörténhetett! Az író nyilván csak egy lelki gesztust akart érzékeltetni.

Ezzel az egyéni szerepre korlátozott realizmussal szemben Mária Pujmannová regénye jelenti az antipódust. „Az emberek a keresztúton” a cseh regényírás nagy kísérlete. (Jellemző, hogy az a kiadó, mely rendszeresen foglalkozik cseh irodalmi művek magyar kiadásával, éppen ezt a nagyon

érdekes, államdíjjal is jutalmazott regényt kihagyta programjából.) A háború után cseh élet kollektívuma elevenedik meg itt előttünk hangyabolszerű nyüzsgésben. A modern zlíni mintára berendezett nagykapitalista üzem, mely hatalmas polipkarjával ezreket ölel magához, komoran bontakozik ki a háború utáni Prága kavargó, zajos élete mellett s a letört, lecsúszott egzisztenciák feketén árnyékolják be a regény lapjait. A doktrínér és végső fokon elhibázott befejezés (Andrej, a regény hőse kivándorol a szovjetbe) nem is fontos, mert hisz az író a tőlétől függetlenül elérte célját: betekintést nyújtott a cseh ipari élet legnagyobb centrumába és megmutatta azokat a társadalmi törvényeket, melyek az emberek életét igazgatják.

A fiatalabb cseh írók műveiben — és ebben is sok a hasonlóság a francia elbeszélőirodalommal, — ismét olyan törekvéseket látunk, melyek a társadalmi valóságot differenciáltabb formában, egyénítve mutatják be. Mintha maguk is éreznék, hogy az ilyen irodalmi iskolák, mint a regionalizmus és egyéb önként vállalt izmusok, csak arra jók, hogy gátat szabjanak az alkotó fantázia elé. A sematikus ábrázolás veszélye éppen a kötelező példák alapján sokkal veszedelmesebb itt, mint például a magyar irodalomban, ahol legutóbb éppen Márai Féltekenykeje mutatott olyan kilengést a szokott mederből, amely az irodalmi rétegződés lehetőségeinek gazdagságát bizonyítja. A fiatal cseh írók közül Egon Hostovský keres egyéni utakat. Új regényében (Dům bez pána) egy szabadgondolkodó rabbi négy gyereke keresi az élet értelmét s az igazságot. Ez az élet telve van hazugsággal, csalással, szemfényvesztéssel. A gyerekek elárulják az apát s mindazt, amit az apa jelentett. A négy testvér, az önző, a gőgös, a hasbeszélő, az atya üzene-tének meghamisítója végül is mindentől kifosztva, elhagyatva, szegényen ráébred arra az igazságra, amit az apának már nem volt ideje közölni gyerekeivel a halálos ágyán, hogy csak a szeretet lehet az életük értelme. A regény szereplői passzívak, de élő személyek. Körülbelül ennyi az, amit a cseh prózaírodalom legújabb eredményeként elkönnyelhetünk. Az irodalomtörténetírás terén növekszik az érdeklődés a monografiák iránt, melyhez telén Fr. Götznek Saldáról írott, sok vitát provokáló monografiája is adhatott impulzust. Rendkívül szép anyagot hozott össze Pavel Fraenkl Otokar Březináról írott művében, melyben a szerző új irodalomtörténeti módszerrel, az ú. n. teleológikus módszerrel

rel kísérletezik s a művelt cél felé irányuló öntörvényű egésznek fogva fel kísérli meg Březina mítikus költői koncepcióját kifejteni.

A külföldi irodalomból a franciák közül Romains Jóakarató emberekje, Célins, Malraux, Gouilloux, Valéry, Gide, Meersch, az angolok közül Huxley, Morgan, Woolf és a német emigráns írók könyvei kerültek fordításban az olvasó elé. Nagy sikere volt Heiden Hitler-könyvének. A mai németországi írók közül az egyedüli Hans Fallada talált érdeklődésre a cseh könyvkiadóknál. A magyar irodalmat ebben az évben Vaszary Gábor Monpti c. regénye képviseli a cseh olvasóközönség előtt. Tavaly Földes Jolán volt a szerencsés, előtte Körmeny Ferenc.

II.

A szlovák irodalomban a nemzedékváltás érdekes folyamatát szemlélhetjük. A háborúelőtti generáció lassan a szellemi és kulturális élet minden vonalán átadja a vezetést a fiatalabb gárdának, mely fokozott igényekkel lát hozzá a feladatok elvégzéséhez. Az irodalmi teremben ugyan még gyakran jut szóhoz ez az idősebb generáció, de mondanivalója többnyire csak az elmúlt évtizedek eseményeinek regisztrálására szorítkozik, míg a mai szlovák élet heveny problémái időnként a fiatalok műveiben nyernek visszhangot. Az idősebb prózaírónemzedék nevezetes tagja, Jégé a közelmúltban nagyobb regényben (S duchom času) teregette ki a háborúelőtti megyei élet jólismert alakjait. Janko Alexy életrajzi emlékezéseiben (Už je chlap na nohách) egy szegény vidéki szlovák család küszködéseiről írt egy regényrevaló terjedelmű elbeszélést. Talán Janičo Jesensky az egyetlen ebben a nemzedékben, aki Demokratii c. regényében (magyarul is megjelent a Franklin-társulat kiadásában: Egyenlőség címen) szatirikus céllal hozzászólt a mai szlovák élet néhány kérdéséhez. Rázus posthumus kötete pontot is tesz az öregek örvére mögé. Velük nemcsak a szlovák szellemi élet karakteri zmitikus képviselői hallgatnak el, de irodalmi relációban egyúttal lezárul egy iskola is, mely hangjával, ízlésével és világfelfogásával mindeztideig a szlovák irodalmat jelentette. Az új írók, — egyelőre még kevesen vannak a kialakulatlanok, — az új problémákkal együtt új hangot is sürgetnek. A valóságnak ugyanaz a szeretete fűti őket, melyet a cseh írók java részénél tapasztalunk, de ez a valóság egyelőre fel-

dolgozatlan anyag a kezükben és megmunkálásra vár. Jilemnický, Milo Urban, Poničan, Vámoš néhány erős realiztikus regénye után a szlovák regényírás a közelmúltban nem hozott sikerültebb alkotást. Ezzel szemben néhány fiatal novellairó jelentkezett, akikről sokat vár a szlovák kritika. Štefan Gráf, Margita Figuli, Dobroslav Chrobák a tradíciós szlovák novella kereteit tágítják, miközben megpróbálkoznak visszatükröztetni a szlovák életr mozaikszerű részleteit. Stílusban és megátásban egyaránt Chrobák vezet közöttük, akinek első novelláskönyve (Kamarát Jášek) valósággal forradalomként hatott a szlovák irodalomban. A könyvről később kiderült, hogy nem önálló írói alkotás, szerzője túlságosan sokat használt fel Giomból és egyéb szerzőtől, mégis kultúráltságával biztató ígéret marad. E néhány fölfigyeltető munkától eltekintve inkább a készülődés állapota jellemzi a szlovák értelmiségi fiatalágot, mely elpolitizált életviszonyainak eredményeképpen inkább a kritikára veti magát, mint önálló prózai alkotások megteremtésére.

KOVÁCS ENDRE.

ORTUTAY GYULA: PARASZTSÁGUNK ÉLETE.

Officina képekönyvek, Budapest.

A szociográfiai munkák növekvő áradatában kiemelkedő helyet foglal el ez a kis könyv, mely a népismereti kutatás legmodernebb eszközeinek felhasználásával mutat rá a magyar parasztság néplelektani alakulására. A paraszti lét látszólagos primitívsege mögött ható elemek, akik készségei foglalkoztatják a fiatal szerzőt, aki a kutatásnak ezen a területén má: eddig is jelentős eredményekkel gazdagította népismeretünket. Ortutay kimutatja, hogy a parasztnak a természettel szemben elfoglalt attitűdje miként változott meg az idők múltával. A 18. század folyamán a paraszti lélek fő jellemzője a természet tövényei-be való beletörődés, az ellenkezésnélküli megnyugvás, mely a gazdasági élet síkján a természet spontán dinamikájához való alkalmazkodásban nyilvánult meg. A paraszti szemléletnek ebben a fázisában a természet korlátlan úr s Ortutay a paraszti életfelfogásnak ebben a kiszolgáltatottságában találja meg a magyarázatot arra, hogy miért maradt meg parasztságunk oly sokáig a társadalmi lét primitív formáiban. Újában egy alakító tudatosság jelentkezik, racionális termelési munka s a régi alázatos jobbágyszemlélet helyébe tudatosult, aktív magatartás. A szerző a paraszti

életforma változásai alapján nagyon tetszetős tipológiát állít fel. A három főtipus. a jobbágyparasztság, a lázadó paraszt és a polgárosuló paraszt osztálya, közöttük számtalan keveréktípussal. A jobbágyparasztságot az említett passzív magatartás jellemzi a természettel szemben. A társadalmi osztálytagozódás számára végérvényesnek látszik, sorsán nem akar változtatni. A második típus már szembeszáll a sorssal, s küzd a társadalmi rend ellen. A legújabb időkben fejlődött ki a polgárosuló parasztság, melynek öntudata keményebb és vagyoni helyzete is kielégítőbb, mint a másik két típusé. Ortutay jól látja a magyar parasztság belső osztálytagozódását. „A parasztság fölött lévő társadalmi osztályok ellenállása mellett, — írja — ez a belső érdekellentét és széthúzás az oka (s ma is még nyomós oka), hogy parasztságunk nem tud kellő erővel és öntudattal föllépni a többi osztállyal szemben s nem érvényesítheti társadalmi, kulturális, gazdasági s minden egyéb kívántságait, hogy jelentős rétegei még mindig a jobbágyi vagy lázadó sorsban élnek s hogy parasztságunk nagy része még máig is a legleszorítottabb létejtérben kénytelen élni, igen sokszor világos tudata nélkül sorsa méltánytalanságának.” A polgárosult paraszt az alatta lévő osztállyal szemben az úr szerepét játsza, elősegítve ily módon a paraszti közösség tagjainak politikai, gazdasági széthúzását. Ortutay ezt az osztálytagozódást érdekesen hozza vonatkozásba a népi kultúra alkotásaival. A megőrző réteg a szegényparasztság, míg a jobb módú parasztcsoport maga racionálisabb szemléletével lenézi a népi kultúra emlékeit s egész életmódjában gyorsan asszimilálódik a városihoz. A sajátos paraszti tudat kapcsán a szerző utal a mágikus világkép szerepére s a „primitív szemléleti totalitás” elmélete útján igyekszik magyarázatot találni a néphittel kapcsolatban felmerülő kérdésekre. Érdekes felfedezése, hogy a mese valóságos világgént élt a nép agyában s hozzátartozott a valósághoz. A mai falú a különböző stílusok termékeny együttlétét mutatja. A szerző, mint tanulmányából kitetszik, nemcsak az idevágó, legújabb tudományos irodalmat ismeri a legnagyobb alaposággal, de a paraszti élet apró mozzanatait is figyelemmel kíséri. Munkája ezért szintén felfedezészámba megy, bár a szerző ragaszkodik a szociológia absztraktabb formanyelvéhez és tudományos rendszerességgel boncolgatja a mai magyar népeletet.

A könyvhöz csatolt fényképek (Müller Miklós felvételei) hathatósan támasztják alá a szövegben mondottakat. A sokarcú

magyar falu szomorúsága és bizodalma csillan fel a képek hü egymásutánjában, a magyar paraszti jelenség ezekben az elletett realiztikus mozzanataiban.

KOVÁCS ENDRE.

BIERBAUER VIRGIL: A MAGYAR ÉPÍTÉSZET TÖRTÉNETE.

Magyar Szemle kiadása Budapest 1937. 301 oldal, 54 képmelléklet.

A magyar építészet szakirodalmából már régóta hiányzott ilyen világos és új szempontú munka, mint amilyen Bierbauer Virgil most megjelent műve. Művészeti irodalmunk pontosan beszámolt a monografiai sorozatában építőművészetünk minden egyes mozzanatáról. Mégis nélkülözöttük azt a munkát, amely a magyar földrajzi és történelmi keretekbe helyezte volna építészetünk kialakulását. Bierbauer könyve a magyar építészet hatalmas anyagát történelmi szempontok szerint osztja fel. Ez az anyagfelosztás azután lehetővé teszi számára, hogy a túlzottan hangsúlyozott stílusszempontok terhétől mentesen, — amelyek eddig megfosztották a magyar építészet tárgyalóit attól, hogy a történelem mögül fölfelőlő élet melegségébe állítsák tárgyukat, — a sajátos földrajzi tényezők figyelembe vétele mellett, a magyarság társadalmi rétegződésének és a társadalmi rétegek történelmi kifejlődésének a szempontjait is értékeli.

Mint azt a bevezetőjében is hangsúlyozza, nem az állam, a királyok, az egyház és a nagyurak építészetének történetét óhajtja adni, de a nép és a polgárság építészetének részletes tárgyalásával az egész nemzet építészet történetévé bővíti ki munkáját. A józan szakember véleményére e téren annál is inkább vagyunk kíváncsiak, mert a háború előtti romantikus népszemlélet, a népi építészetet a romantikus ázsiai minták útján igyekezett megmagyarázni, holott, mint azt Bierbauer bizonyítja, a reális szükséglet, amelyet a nép társadalmi és gazdasági helyzete módosított, a földrajzi tényezők, amelyet az éghajlat és a vidéken előforduló építési anyag határozott meg, a környező népek kipróbált építési módja, amelyben visszatükrözödni a népet ért kultúrtörténeti változások, ezek együttvéve voltak a fő változtató elemei a magyar nép építészetének.

A rendi, a különféle egyházi és világi építészet alakulását a politikai történeti szempontok mellett kultúrtörténeti viz-

gálódásai teszik érdekessé. A honfoglalás és az országépítés kora után a román építőstílus koráról beszél. E korszakban állott a legközelebbi kapcsolatban a magyar művelődés a francia kereszténységgel. A ciszterciek által alapított szerzetesházak és templomok sora, Claveaux, Troisfontes, Acy építő szerzetesei mind a franciás középkori ízlés terjesztői voltak Magyarországon. A tatárjárás egy csapásra véget vetett ennek az állapotnak és az utánuk maradt dúlás után az országnak egyetlen gondja volt csak, minél előbb és minél jobban megerősíteni lakó telepít és városait. A várépítés korszaka köszönt be. Csak a XIV. és XV. század hozza meg újra a monumentális építészettel nyugat szellemét. Budavár, Pest, Eperjes, Kassa dómjai és egyéb gótikus épületei jelzik a magyar építőművészet csúcspontjait e korszakban. A dómok tárgyalása mellett Bierbauer kitér e korszakbeli faluépítészetre is. A Kécskemét vidéki ásatások eredményeiről számol be, ismertette e korszak települését és faluformáit, rátér az építési módokra. A vert falú, nádsövényes, szalmafödésű parasztpéletek alkotják a magyar gótikus kultúra hátterét. Külön fejezetben számol be a királyi udvar építkezéseiről. Zsigmond Nagy Lajos és Corvin Mátyás király hatalmas méretű építkezéseikkel a nyugati ízlés és művészet terjesztői voltak Magyarországon, de az általuk közvetített ízlés nem tudott gyökeret verni az ország testében. A nemsokára bekövetkező török hódoltság korszaka egy csapásra véget vet ennek az udvari művészetnek.

A török hódoltság alul felszabaduló ország állapotának rövid rajza után újra a falusi telepedés és építkezés kérdését veszi vizsgálat alá a szerző. A XVIII.-ik század barokk kultúrája megtermékenyítően hatott a falu építészetére is. Alaprajzban, formában és kiképzésben nagyon gazdagodott ekkor a nép építészte. A következő korszakban, a XIX. század első felével beállt klasszicisztikus felfogás, majd a romantizmus és az eklekticizmus után egyre fokozódó sebességgel hanyatlik a nép építkezése. Elhagyja régi, kipróbált építőmódjait, s a technikai civilizáció fejlődése először kifosztja a falut, másodsor megtölti a városi élet ízléstelen és hamis formáival, és a falu számára unpraktikus építési módjaival.

Könyve befejező részében foglalkozik az új építészeti felfogás magyar úttörőivel. Újból rámutat a népi és a városi építkezés kölcsönhatásaira. A magasabb építőművészetnek meg kell teremteni a falu igényei-

nek megfelelő új, praktikus és a tájba szimuláló paraszti építési módot, ugyanakkor az építőművészetnek is meg kell teremtenie a kapcsolatot a tájjal és a vidék építőhagyományyaiból kell tovább fejleszteni a korszerűség vonalán az új magyar építőművészetet. Szempontjaiban, anyagában és stílusában tökéletes ez a könyv. Az építé-

szeti szakirodalomban határkövet jelöl, az a népi gondolat, mely a zenében Bartók és Kodály munkásságában, az irodalomban a magyar falukutató mozgalomban öltött testet, Bierbauer könyvében is jelentkezik.

BROGYÁNYI KÁLMÁN,

A CSEHSZLOVÁKIAI MAGYAR IRODALMI SZÖVETSÉG ELNÖKSÉGÉNEK JELENTÉSE A BÍRÁLÓBIZOTTSÁG MŰKÖDÉSÉRŐL.

A Csehszlovákiai Magyar Irodalmi Szövetség alapszabályaiban lefektetett célkitűzései értelmében a csehszlovákiai magyar irodalmi termelés előmozdítása érdekében 1937 július 1-i keltezéssel pályadíjakat tűzött ki tudományos, szépirodalmi, művészeti és kultúrszervezeti témakörben. A határidőre beérkezett pályamunkákat az elnökség azonnal továbbította a közgyűlés által kijelölt bírálóbizottsági tagoknak, hogy jelentésük alapján ítélezzék a pályadíjak odaítélése felől. Megállapíthatjuk, hogy néhány ponttól eltekintve pályázataink a csehszlovákiai magyar kultúrtársadalom széles köreiből keltettek feltűnést, amiről a beküldött pályamunkák nagy száma tanuskodik. Az a körülmény, hogy egy-egy pályadíjra több dolgozat is befutott, azt bizonyítja, hogy mindama problémák, melyeknek tudományos szempontú feldolgozását kértük pályázóinktól, valóban élénken foglalkoztatják a csehszlovákiai magyar társadalmat.

A húsz pályatétel közül az 1-re, a 6-ra, a 14-re és a 15-re nem érkezett be pályamű. A 2. sz. pályatételre 8-an pályáztak, a 3-ra 2, a 4-re 1 mű futott be, az 5-re ugyancsak egy, a 7-re 3, a 8-ra 21-en pályáztak, a 9-re 48, a 10-re 19, a 11-re 121, a 12-re 406, a 13-ra 1, a 16-ra 2, a 17-re 3, a 18-ra 7, a 19. pályatételre pedig 5 mű pályázott, a 20-ra pedig 4.

Természetes, hogy a pályamunkák ilyen óriási mennyisége a bírálóbizottság tagjainak önzetlen munkavállalását alapos feladat elé állítja. Minden igyekezetünk mellett sem sikerült tehát ezideig döntést eszközölni valamennyi pályamunka felett. A munka azonban nem szünetel, a beérkezett kéziratok egytől-egyig jó kezekben vannak munkatársainknál és remélhető, hogy már a közeljövőben közölhetjük az érdekeltekkel azoknak a pályázatoknak az eredményét is, amelyeket mostani jelentésünkben mellőznünk kell.

Az Irodalmi Szövetség bírálóinak jelentése alapján a következő pályatételek eredményét áll módunkban közölni olvasóinkkal:

A tudományos témakörben kiírt pontok közül a 3-as számú pályatételre két pályamunka érkezett be. A „T a n u l s á g o s m ű l t” jellegű mű szerzője széleskörű tárgyismerettel dolgozza fel benne az európai nemzetiségek önkormányzatát a világháború előtti korszakban. A bírálóbizottság a pályamunkát jutalmazásra méltónak minősítette s a pályadíj kiadását határozta el. A dolgozat szerzője Duka-Zólyomi Norbert dr. Pozsony.

A 7-es sz. pályatételre (A szövetkezetek és azok szerepe Szlovenszón a lakosság gazdasági és kulturális helyzetének fejlődésében) három pályamunka érkezett be. „A boldogulás útja” jellegű, szakszerű, elsőrendű tudományos értekezést a bírálóbizottság javaslatára jutalmazzuk. A mű szerzője Hantos László, Tornalja.

A szépirodalmi témakörben a 13-as számú pályatételre érkezett be egy tanulmány, mely a szlovenszkói magyar irodalom történetét írja meg. Bár a mű anyaggyűjtés szempontjából figyelemreméltó, híjjával van a magasabb összefogó szempontnak, kritikája nem megbízható s a bírálóbizottság véleménye szerint nem alkalmas arra, hogy a szlovenszkói magyar irodalom objektív történetének tekinthessék. A pályadíjat az Irodalmi Szövetség nem adja ki.

A művészeti témakörben a 16 tételre beérkezett 2 pályamunka közül a „Deus ignis” jeligéjűt tartotta díjazásra érdemesnek a bírálóbizottság. Szerzője Manga János, Ógyalla.

A 17-es pályatételre 3 mű érkezett be. A bírálóbizottság a „Mötyö” és a „Magunk revíziója” jeligéjű dolgozatokat egyaránt kvalitásos munkáknak ismerve el úgy határozott, hogy a díjat megosztja a két pályázó közt. A „Mötyö” pályamunka szerzője Nyíresi Tichy Kálmán, Rozsnyó, a „Magunk revíziójáé” Környei Elek, Pozsony.

A 18-as tételre 7 pályázat érkezett be. Ezek közül a bíráló bizottság a „Jövő kérdése” című pályaművet érdemesítette a díjra. A mű szerzője Duka-Zólyomi Norbert dr.

A 20-as sz. pályatételre 4 mű érkezett be. A bizottság a „Semmi sem emelheti fel anyaföldünket, csak agyvelőnk és kezünk” jeligéjűt találta díjazásra érdemesnek. Szerzője Janson Jenő, Pozsony.

Az Irodalmi Szövetség választmánya a pályadíjak odaítélése után külön fog dönteni arról, hogy a díjakon kívül mely pályaműveket fog külön jutalmazni, avagy közlésre megszerezni.